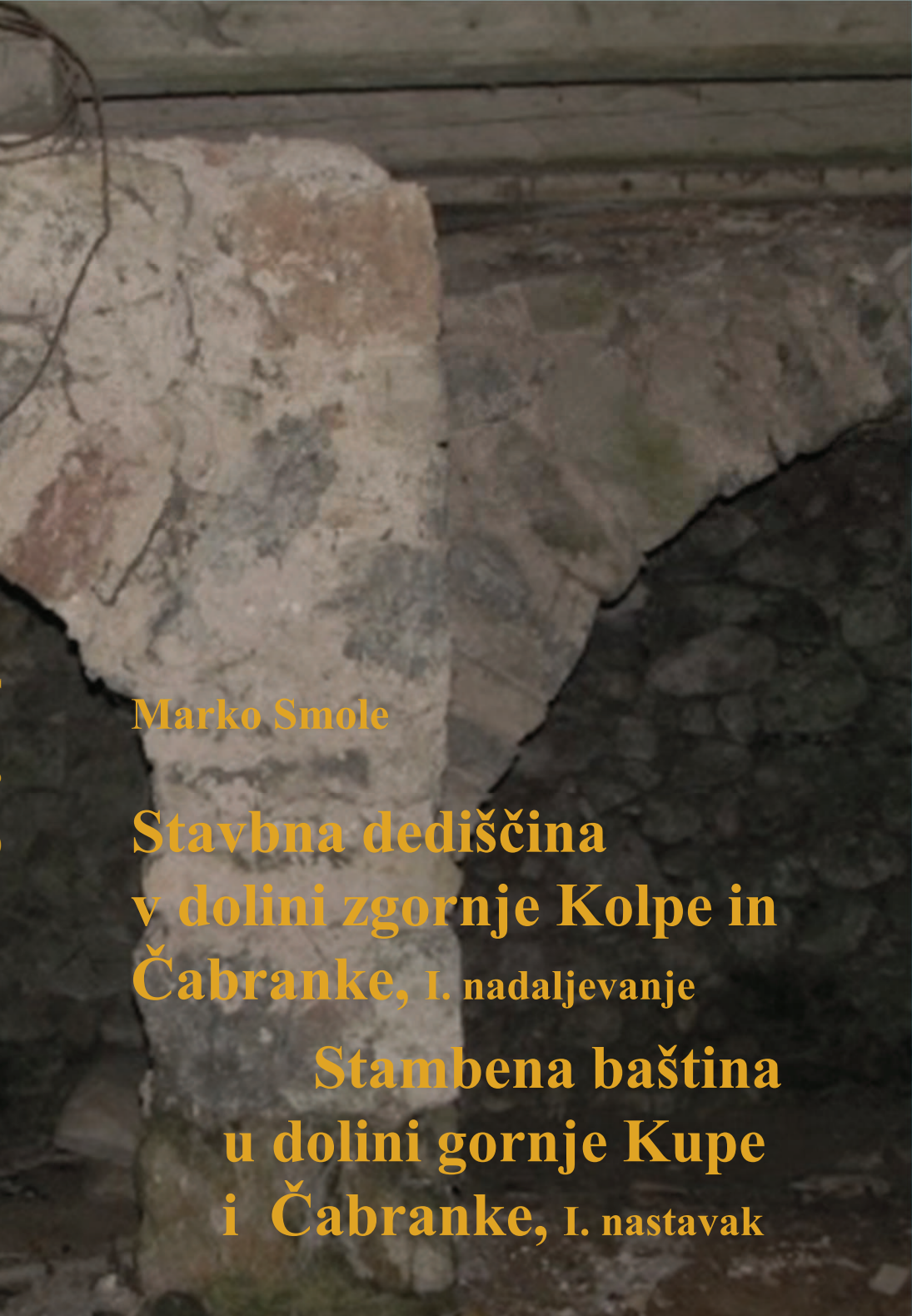

Marko Smole

**Stavbna dediščina
v dolini zgornje Kolpe in
Čabranke, I. nadaljevanje**

**Stambena baština
u dolini gornje Kupe
i Čabranke, I. nastavak**

Stavbna dediščina
v dolini zgornje Kolpe in Čabranke
I. nadaljevanje

Stambena baština
u dolini gornje Kupe i Čabranke
I. nastavak

Marko Smole

Plešce, december 2014

Nakladnik / Založnik:
Matica hrvatska Ogranak u Čabru

Za nakladnika / Za založnika:
Ivan Janeš

Autor knjige / Avtor knjige:
Marko Smole

Lektura slovenskog i engleskog dijela /
Lektura slovenskega in angleškega dela:
Sonja Smole Možina

Prijevod hrvatskog teksta / Prevod hrvaškega besedila:
Slavko Malnar

Stručno mišljenje o knjizi / Strokovno mnenje:
Anja Moric

Fotografije:
Marko Smole, Sonja Smole Možina, Igor Kastelic, Mirjana Žagar, Tanja Kovačič, arhiv Palčave šiše,
arhiv Šafar

Fotografija na naslovnoj stranici / Fotografija na naslovnici:
Marko Smole

Tiskanje omogućio / Tiskanje omogućil:
Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu

Tisak / Tisk: Tiskarna Pleško, Medvode, Slovenija

Naklada : 310

CIP zapis dostupan u računalnom
katalogu Sveučilišne knjižnice
Rijeka pod brojem:

130527083

ISBN 978-953-7541-41-5

maticahrvatska

Matica hrvatska Ogranak u Čabru

Vsebina

Predgovor	5
Uvod.....	16
Kostel.....	18
Ob zaključku uvodnega dela.....	27

HIŠA IN SKEDENJ PODLIPARSKIH PRI FARI.....	30
---	----

HIŠICA OSEBENIKA OB PRIFARSKEM JARKU	49
---	----

SROBOTNIK OB KOLPI IN NJEGOVI DVE HIŠI NA KLJUČ....	55
--	----

HIŠA FOTOGRAFA IVANA ŠAFARJA V GAŠPARCIH	71
---	----

HIŠA ZAJSKIH V BEZGOVICI NAD OSILNICO	82
--	----

PETRIČKAVA HIŠA V PADOVEM NAD OSILNICO	95
---	----

GRGEČAVA - ŠERCERJEVA HIŠA V PADOVEM NAD OSILNICO....	101
--	-----

KLUKAVČAVA HIŠA V ČRNEM POTOKU.....	106
--	-----

PINTARJAVA HIŠA V KRIŽEVI DRAGI NAD ČABROM	113
---	-----

BRENČKAVA HIŠA V VRHIH NAD TRSTJEM (TRŠČE)	121
---	-----

Literatura	130
------------------	-----

Knjigi na pot	131
---------------------	-----

English abstract	132
------------------------	-----

Sadržaj hrvatskog teksta

Predgovor	8
Uvod.....	11
Uz zaključak uvodnog dijela.....	12
Uz knjigu	137

Etnološka zbirka Palčava šiša, Plešće
za Marko Smole
Ulica A. Muhvića 28, 51303 Plešće - HR
smole.marko@gmail.com
tel. +385 51 825 124
ali/ili +386 41 744 828

PREDGOVOR

V lanskem letu je bil izdan prvi del knjige, v kateri smo opisali in predstavili stanovanjsko kulturo in del bolj ali manj ohranjene stavbne dediščine stanovanjskih hiš iz obdobja zadnjih dvesto let na območju doline zgornje Kolpe in Čabranke. Tudi v letošnjem letu nadaljujemo s pregledom nekaterih dodatno raziskanih stavb. Pri tem se nočemo omejiti zgolj na najstarejše ali najbolj značilne, temveč bi želeli prikazati tudi tiste redke stavbe, ki so nastajale na obrobju, ali pa so njihovi lastniki želeli z gradnjo zadostiti malce drugačne potrebe. Teh je bilo v dolini najmanj.

Tudi v letošnjem letu nas je pri raziskovanju stavb in okolja, v katerem so te nastajale in živele, sodelovalo veliko. Z delom smo pričeli spomladi, kmalu po prvomajskih praznikih, ga intenzivno nadaljevali čez poletje - vrhunec dejavnosti že skoraj desetletje predstavlja poletna raziskovalna delavnica Etnološke zbirke Palčava šiša iz Plešč. Tudi letos smo v sodelovanju s Slovenskim etnološkim društvom uredili eno od etnografskih zbirk v naši neposredni okolici. Tokrat v Bezgovici - zbirko orodja v skednju Zajskih. Pri tem delu nam je poleg lastnika in njegove družine pomagal Pokrajinski muzej Kočevje s svojimi strokovnjaki in Občina Osilnica. Preko projekta Urada Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu pa tudi Slovensko kulturno društvo Gorski Kotar, ki je finančno podprlo sodelujoče študentke. Med delavnico smo spoznavali življenje ljudi v vaseh nad Osilnico, pregledovali okolico Plešč in raziskovali Kostel. V jeseni smo s še

nekaterimi drugimi študenti in dijaki, dokončali posnetke objektov, obiskali Vrhe, Križevo Drago in Gašparce.

Tako tudi letos lahko v knjigi spoznavamo stavbe in njihove zgodbe iz različnih socialnih okolij, ne samo v čebranskem delu, temveč še na Kostevskem, Osilniškem in Brodskem koncu.

Pri letošnjem delu smo znanje, informacije in voljo združili:

- doktorski študentki etnologije **Tanja Kovačič iz Tolmina** in **Anja Moric iz Stare Cerkve** pri Kočevju, ki sta kot mentorici etnološkega dela sodelovali pri urejanju zbirke in raziskovanjih v Bezgovici, pri Fari in v Srobotniku. Tanja je napisala o delavnici članek za Glasnik SED, Anja je besedilo lanske letne knjižice o stavbni dediščini strokovno pregledala in za isto glasilo napisala recenzijo. Njuno besedilo, napisano med delavnico, je bilo osnova za poglavje o hiši Zajskih,
- **arheologinji Ana Inkret** in **Ana Krašna**, ter etnologinja **Saša Jontez iz Ljubljane**, ki so na poletni delavnici sodelovale pri urejanju zbirke in raziskovanju stavb v Bezgovici, pri Fari in v Srobotniku. Obe Ani sta kot mentorici vodili arheološko neinvazivno raziskovanje (domnevnega) območja železarskih peči na Matuzlavi ograji na Geštincu nad Plešci,
- **etnolog Tomaž Simetiger iz Koroške**, ki nas je tudi letos razveselil z nekajdnevnim obiskom ter pomagal pri terenskih razgovorih z informatorji v Bezgovici, Bosljivi Loki in na Padovem, ter kot umetniški vodja Folklorne skupine France Marolt tudi pri plesni delavnici na Palčavem skednju,
- **Mirjana Žagar**, študentka iz **Trstja**, je pomagala pri arhitekturnih meritvah in raziskovanju hiš pri Fari in v Gašparcih, razkazala njihovo staro hišo na Vrhah pri Trstju (Tršču) in pomagala pri opisih s svojo maturitetno nalogo. Omenjeni hiši sta bili dom fotografov Ivana Šafar in Franja Žagar,

- **Roman Janeš iz Bezgovice**, pri katerem smo v sklopu etnološko-muzeološke delavnice uredili etnografsko zbirko Zajskih in raziskali njihovo domačijo. Pri tolmačenju družinske zgodovine in načina življenja na domačiji sta pomagali še njegova mama in teta iz Gerova,
- **naši ljubi Padovci**, ki so nas prijazno sprejemali, pokazali in povedali marsikaj o življenju in delu v vaseh nad Osilnico, tolmačili narečno poimenovanje ter uporabo predmetov iz etnografske zbirke pri Zajskih. Posebna zahvala **Jožetu Poje - Jožiju**, ki je pomagal pri odkrivanju vasi in *petričkovega kujdra* - kleti, ki ga je z marljivim delom ob Sv. Martinu 2014 odprl tudi ostalim obiskovalcem, ter gospe **Ančki Šercer**, njegovi sosedu, ki nam je prijazno razkazala *Grgačevo* domačijo in povedala mnogo zanimivosti o vasi in njenih prebivalcih,
- **Ljuba in Valentin Južnič iz Fare**, ki sta nas prijazno sprejela na *kostevskem*, razkazala okolico, nas vpeljala v energijski svet Kolpe ter nam omogočila, da smo raziskali Podliparsko hišo, verjetno eno od najstarejših stavb v Fari; hvala tudi domačinoma, ki sta pri tem sodelovala: botri Ivanki - *Andrejčkovi* in mlademu Matiji - *Liščevemu*,
- **Marica Poštenik iz Gašparcev**, oziroma iz Zagreba, ki je bila pripravljena posredovati podatke in dokumente o njihovi hiši v Gašparcih, domu verjetno prvega fotografa v zgornje kolpski dolini – njenega starega ata Ivana Šafar in rojstno hišo zadnje poklicne fotografije, njegove hčerke Francike, poročene Rugole. Hvala tudi Peskarjevem,
- **Janez Kovač in njegova družina** s katerimi smo merili in odkrivali razvoj njihove *Matijeve* hiše v Srobotniku in se pogovarjali o življenju v tej vasi, kot so o njem pripovedovali njihovi predniki,
- **družina Gec – Andlar**, ki nam je razkazala in omogočila posnetek njihove »nove« hiše – Štamflove, na drugem bregu jarka v Srobotniku,
- **Anita in Branko Pintar iz Tropetov nad Čabrom**, ki sta pomagala pri raziskovanju hiše Brankovih prednikov v romantični

dolinici Križeve Drage nad Čabrom in tolmačila zgodovino njihove družine,

- **Roman Vesel iz Črnega Potoka**, ki nam je ponovno odprl njihovo staro hišico in omogočil detajlen vpogled v gradbene konstrukcije izpred skoraj dvestotih let,
- sine **Aljaž**, ki me je spremljal in asistiral pri merjenjih v Črnem Potoku,
- številni domačini iz **Plešč**, **Osilnice** in okolice, ki sodelujejo pri projektih in prireditvah, na katerih predstavljamo našo skupno dediščino.

Ponovno najlepša hvala Slavku Malnarju iz Ravnic za pomoč pri urejanju hrvaškega besedila, Matici Hrvatski ogranak Čabar ter prof. Ivanu Janešu iz Makovega Hriba za založništvo, uredniško delo in pomoč. Hvala vsem, ki so se nas sprejemali na terenu ter nam podarili svoj čas in spomine.

Hvala mojim domačim, ki me vedno in povsod podpirajo.

Kot vsako leto do sedaj je bilo delo poletne etnološke raziskovalne delavnice, ki je tokrat trajala sedem delovnih dni, predstavljeno na prireditvi v Pleščih po pohodu na Sveto Goro. Prireditve se je letos zaradi deževnega popoldneva odvijala kar na obnovljenem Palčavem skednju. Na skednju so bile v tem času na ogled tri spremljajoče razstave - o *urmoharjih*, panoje o njih je prispeval Muzej Kočevje, razstava *pindekelnov* - krstnih oblačil iz Dragarske doline in Kotarskega podolja, (prispevek njihovega Društva upokojencev), ter stalna razstava o tradicionalnih obrteh v dolini. V tednu delavnice smo organizirali tudi devet spremljevalnih prireditev: predavanje prof. Jožeta Ožure o priimkih v dolini v 18. stoletju, ki so bili vpisani v knjigi Osilniškega župnika, predavanje Marka Smoleta o stavbni

dediščini doline, Tanja Kovačič je predstavila etične vidike etnološkega raziskovalnega dela, Anja Moric naše nekdanje sosede Kočevarje, Živa Ogorelec iz Muzeja Kočevje urmoharstvo, Slavko Malnar domoznanske izdaje Matice Hrvatske ogranak Čabar. Tem sta se pridružili dve delavnici: pekovska pod vodstvom Jelke Kastelic in plesna z Janezom in Meto Ožura, svoje je dodal še Tomaž Simetiger. Na novem podu Palčavega skednja smo s kakimi dvajsetimi pari obujali in vadili nekdanj domače ples – od *zibenšrita*, preko potrkane polke, do *oberštajeriša*. Na posebnem večeru so se predstavile mlade udeleženke delavnice, pod mentorstvom mojstric iz Bosljive Loke smo izdelovali cvetje iz papirja, teden smo zaključili z literarnim večerom našega odličnega narečnega pesnika in pisatelja Zlatka Pochobrasky-ega v reprezentančnem salonu hiše. Prireditve v Palčavi šiši in na njenem skednju niso obiskovali le domačini, temveč tudi ljudje iz bolj oddaljenih krajev: od Kočevja, do Loške in Dragarske doline, Kostela, delniškega konca, Turkov in drugod.

Predzadnja avgustovska sobota, tokrat 16. avgusta, je že od leta 2006 rezervirana za pohod na Sveto Goro iz Plešč in Zamosta, s katerim obujamo romanje za Marijine praznike – Veliko in Malo mašo. Tokrat sta mašo na Sveti Gori darovala nova pleška duhovnika. Vsako leto nam lepo služi vreme, ne manjka pa niti harmonik. Letos je hudo zagodel edino februarški žledolom v gozdovih nad dolino. Spodnji del poti smo z domačini družno očistili, zgornji del od Požarnice navzgor pa nas bo počakal do naslednjega leta – pohod

smo morali preusmeriti na vozno pot preko Volčje jame. Tudi letos so Pleščani popoldne po prihodu iz Svete Gore s pomočjo Metalpresa Plešce pripravili pojedino z domačim, dobro zabeljenim krompirjem na župo. Prireditve, katere del je tudi ponudba domačih rokodelskih in prehrabnih proizvodov, izdelanih v dolini, je tokrat pričel pevski zbor upokojencev iz Sodražice, ki je z občutkom zapel kar nekaj starih slovenskih ljudskih pesmi, še pred nekaj desetletji domačih tudi v krajih na hrvaški strani. Nadaljevali so jo vse do večera domači harmonikarji iz Plešč, Mandlov in Podvrha. Veseli nas, da nas je vsako leto več na prireditvah in da avgustovska dogajanja v dolini spremljajo že daleč naokoli. K temu pripomorejo tudi novinarji iz Delnic, Reke (z dopisnikom iz Ravnice), Kočevja in Ljubljane.

In nazaj h knjižici - zaradi omejenih sredstev žal tudi tokrat ni bilo mogoče celotnega besedila knjižice prevesti v hrvaščino, objavljamo jo v podobni obliki kot lansko leto. Zato se tistim, ki slabše obvladate slovenski književni jezik, opravičujem. Nekoč, ko zberemo dovolj materiala za obširnejši pregled, pripravimo celoten prevod v hrvaškem jeziku in uredimo material v oblikovno privlačnejši obliki.

Knjižica je natisnjena s pomočjo sredstev Urada vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu iz projekta Palčave šiši za leto 2014, za kar se lepo zahvaljujemo.

Marko Smole

PREDGOVOR

Prošle je godine bio tiskan prvi dio knjige u kojoj je opisana i predstavljena stambena kultura i više ili manje očuvano stambeno nasljeđe, u prvom redu stambenih kuća iz posljednja dva stoljeća na području doline Čabranke i gornjeg toka Kupe. I ove godine nastavljamo s pregledom dodatno istraženih nastambi. Pritom se nećemo ograničiti na najstarije i najznačajnije, nego bismo željeli prikazati i one rijetke nastambe koje su nastajale kao posebne, odnosno kojih su vlasnici željeli udovoljiti malo drukčijim potrebama. Takvih je u dolini bilo i najmanje.

I ove je godine nas je pri istraživanju stambenih objekata i okoline u kojoj su nastajali i živjeli, sudjelovao priličan broj. S radom smo počeli u proljeće, ubrzo iza prvosvibanjskog praznika i nastavili preko cijelog ljeta. Vrhunac djelovanja već gotovo jedno desetljeće predstavlja ljetna istraživačka radionica Etnološke zbirke Palčava šiša iz Plešci. I ove smo godine u sudjelovanju sa Slovenskim etnološkim društvom uredili jednu od etnoloških zborni u našoj neposrednoj okolini. Ovaj put u Bezgovici – zbirku alata i pribora u gospodarskoj zgradi Zajskih. Na tom poslu njam je osim vlasnika i njegove obitelji pomagao Pokrajinski muzej Kočevje sa svojim stručnjacima u sklopu projekta Urada Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu, a također i Slovensko kulturno društvo Gorski kotar i Občina Osilnica . SKD Gorski kotar je financijski poduprlo sudjelujuće studentice. Za vrijeme rada radionice upoznawali smo život ljudi u

naseljima iznad Osilnice, razgledavali okolicu Plešci i istraživali Kostel. Najesen smo s još nekoliko drugih studenata i učenika završili snimanje objekata, te posjetili naselja Vrhi, križeva Draga i Gašparci.

Tako ove godine imamo priliku u knjizi upoznati nastambe i njihove priče iz različitih socijalnih okruženja, ne samo na čabarskom dijelu nego i u kostelskom, osilničkom i brodskom kraju.

Na ovogodišnjem radu smo znanje, informacije i entuzijazam udružili:

- postdiplomske studentice etnologije **Tanja Kovačič iz Tolmina** i **Anja Moric iz Stare Cerkve** pri Kočevju, koje su kao mentorice etnološkog dijela surađivale na uređivanju zbirke i na istraživanjima u Bezgovici kao i u Fari i Srobotniku. Tanja je o radionici napisala članak za Glasnik SED, a Anja stručno pregledala tekst za prošlogodišnju knjižicu. Za isto glasilo napisala je recenziju o knjižici. Njen tekst, napisan za vrijeme radionice bio je osnova za poglavlje o kući *Zajskih*.
- arheologinje **Ana Inkret** i **Ana Krašna** te etnologinja **Saša Jontez iz Ljubljane** na ljetnoj su radionici surađivale na uređivanju zbirke i istraživanju nastambi u Bezgovici, u Fari i Srobotniku. Obje Ane su kao mentorice vodile arheološko invazivno istraživanje (tobožnjeg) područja željezarskih peći na *Matuzlavi ograji* na Geštincu iznad Plešci,
- etnolog **Tomaž Simetiger** iz Koruške koji nas je i ljetos počastio višednevnim posjetom, pomagao nam je na terenskim razgovorima s informatorima u Bezgovici, Boljivoj Loki i u Padovu, a kao umjetnički vođa Folklorne skupine 'France Marolt' sudjelovao je u plesnoj radionici na Palčavom skednu,
- **Mirjana Žagar**, studentica **iz Tršća** pomagala je kod arhitekturnih mjerenja i istraživanju kuća u Fari i Gašparcima. Pomogla je kod snimanja njihove stare kuće u Vrhovcima kod Tršća i dala na raspolaganje svoj maturitetni rad. Zadnje

dvije kuće bile su dom fotografa Ivana Šafara i Franje Žagara,

- **Roman Janeš iz Bezgovice**, kod kojeg smo u sklopu etnološko – muzeološke radionice uredili etnografsku zbirku Zajskih i istražili njihovo domaćinstvo, pri tumačenju obiteljske prošlosti i povijesti te načina života na seoskom domaćinstvu, pomagale su njegova majka i teta iz Gerova,
- **naši dragi mještani Padova**, koji su nas lijepo primili i prihvaćali, pokazali i ispričali mnogo o životu i radu u naseljima iznad Osilnice. Tumačili su nam nazive predmeta na domaćem govoru i uporabu onih iz etnografske zbirke zajskih. Posebna zahvala **Jožetu Poje – Jožiju** koji je pomagao u otkrivanju sela i *Petričkavega kujdra* (podruma) kojeg je uredio marljivim radom, a na dam sv. Martina 2014. god. otvorio ga je i za ostale posjetitelje. Hvala i gospođi **Ančki Šercer** Jožijevoj susjedi koja nam je drage volje pokazala *Grgečavo* domaćinstvo i ispričala mnoge zanimljivosti o selu i njegovim stanovnicima,
- **Ljuba i Valentin Južnič iz Fare** koji su nas lijepo primili u kostelskom kraju, pokazali nam okolicu, odveli nas u energijski svijet Kupe te nam omogućili da smo istražili Podliparsku kuću, vjerojatno jednu od najstarijih u Fari; hvala i domaćinima koji su sudjelovali pri tome: kumi Ivanki – *Andrejkovi* i mladome Matiji – *Liščefom*,
- **Marica Poštenik iz Gašparci** odnosno iz Zagreba koja je bila spremna dati nam na uvid podatke i dokumente o njihovoj kući u Gašparcima, domu vjerojatno prvog profesionalnog fotografa u gornjoj kupskoj dolini – njenog djeda Ivana Šafara i rodnu kuću zadnje fotografkinje Ivanove kćerke Francike udate Rugole. Hvala i *Peskarjevima*,
- **Janez Kovač i njegova obitelj** s kojim smo mjerili i otkrivali razvoj njihove *Matijove* kuće u Srobotniku i razgovarali o životu u tom selu kako su nekada pripovijedali janezovi preci,
- **obitelj Gec – Andlar** koja nam je omogućila razgledanje njihove 'nove' kuće – *Štamflove* na suprotnoj obali jarka u Srobotniku,

- **Anita i Branko Pintar iz Tropeti iznad Čabra** koji su pomagali kod istraživanja kuće Brankovih predaka u romantičnoj dolini Križeve Drage iznad Čabra. Tumačili su nam povijest njihove obitelji,
- **Roman Vesel iz Črnog Potoka** koji nam je ponovo otvorio njegovu staru kuću i omogućio detaljan pregled građevne konstrukcije stare sko dva stoljeća,
- sin **Aljaž** koji me je pratio i asistirao kod mjerenja u Črnom Potoku,
- brojni domaćini iz Plešci, Osilnice i okolice koji sudjeluju na projektima i priredbama na kojima predstavljamo našu zajedničku baštinu.

Ponovo najljepša hvala Slavku Malnaru iz Ravnica za pomoć kod uređenja teksta na hrvatskom jeziku, Matici hrvatskoj Ogranak Čabar i njenom predsjedniku Ivanu Janešu iz Makovog Hriba za izdavaštvo, uredništvo i pomoć. Hvala svima koji su nam pokazali dobrodošlicu na terenu te nam poklonili svoje vrijeme i uspomene.

Hvala mojima, mojoj obitelji, što me uvijek i posvuda podržavaju.

Kao i svake godine, rad ljetne istraživačke radionice, koja je ovaj put trajala sedam radnih dana, bio je predstavljen na priredbama u Plešcima nakon pohoda na Svetu Goru. Zbog kišovito vremena, ove se godine priredba odvijala u prostorijama obnovljenog Palčavog *skedna*. Na *skednu* su u to vrijeme bile tri izložbe – o urarima (panoi su iz Pokrajinskoga muzeja Kočevje), izložba „*pindekla*“ – dječje odjeće na krštenju iz Dragarske doline i Kotarskog podolja (doprinos njihovog društva umirovljenika), te stalna izložba o tradicionalnim obrtima u dolini. U tjednu radionica organizirali smo deset popratnih priredbi: predavanje prof. Jožeta Ožure o prezimenima u dolini u 18. stoljeću koja su bila upisana u matičnim knjigama osilničkog župnika, predavanje Marka Smoleta o stambenoj baštini doline, Tanja Kovačič je

predstavila etične vidike etnološkog istraživačkog rada, Anja Moric naše nekadašnje susjede Kočevare (Kočevske Nijemce), Živa Ogorelec iz Pokrajinskoga muzeja Kočevje *urmoharstvo* (urarstvo), Slavko Malnar o izdavaštvu Ogranka matice hrvatske Čabar. Održane su još dvije radionice: pekarska pod vodstvom Jelke Kastelic i plesna s Janezom i Metom Ožura uz plesni dodatak Tomaža Simetigera. Na novom podu Palčavog *skedna* dvadesetak je parova učilo odnosno obnavljalo domaće plesove iz prošlosti – od *zibenšrita* preko *potrkane polke* do *oberštajeriša*. Posebna večer bila je kad su se predstavile mlade sudionice radionice, pod mentorstvom majstorica iz Bosljive Loke izrađivali smo cvijeće iz papira. Tjedan smo zaključili literalnom večeri našeg odličnog dijalektalnog pjesnika Zlatka Pochobradskog u reprezentativnom salonu kuće. Priredbe u Palčavoj šiši i na njenom skednu nisu posjećivali samo domaći posjetitelji nego i ljudi iz udaljenijih krajeva: od Kočevja do Loške doline i Dragarske doline, Kostela, delničkog kraja, Turka i od drugdje.

Pretposljednja subota u kolovozu, ovaj put 16. kolovoza, je od 2006. godine stalno rezervirana za pohod na Svetu Goru iz Plešci i Zamosta s kojim potičemo hodočašća za Marijine blagdane – Veliku i Malu Gospu. Ovaj put su svetu misu na Svetoj Gori služili novi pleški svećenici velečasni Mato Berišić i Marijan Žderić. Svake godine nas prati lijepo vrijeme, a ne nedostaje nit harmonika. Zimi je jedino ledolom učinio svoje na brdima iznad doline. Donji dio uz cestu smo zajedno s domaćinima očistili, a gornji dio, od Požarnice

gore, počekat će do iduće godine – pohod smo morali preusmjeriti na prijevozni put preko *Voučje jame*. I ljetos su Pleščani poslije podne, nakon povratka sa Svete Gore, uz pomoć Metalpresa Plešce, pripremili jelo od dobro zamašćenog krumpira *na župo*. Priredba, dio koje je i ponuda domaćih rukotvorina i prehrambenih proizvoda izrađenih u dolini, ovaj put je počela nastupom pjevačkog zbora umirovljenika iz Sodražice. S osjećajem je zapjevao nekoliko starih slovenskih narodnih pjesama, koje su do pred koje desetljeće bile domaće i na hrvatskoj strani. S glazbom su sve do večeri nastavili domaći harmonikaši iz Plešci, Mandli i Podvrha. Raduje nas da nas je na priredbama svake godine sve više i da događanja u kolovozu već prate daleko naokolo. Tome pripomognu i novinari iz Delnica, Rijeke, Kočevja i Ljubljane.

Da se vratimo knjižici. – nažalost, zbog ograničenih sredstava i ovaj put nije bilo moguće cijelog teksta knjižice moguće prevesti na hrvatski jezik, pa je objavljujemo u istom obliku kao prošle godine. Zato se ispričavam onima koji slabije vladaju slovenskim književnim jezikom. Jednom, kad prikupimo dovoljno materijala za opširniji pregled, pripremit ćemo cjelokupan prijevod na hrvatskom jeziku te urediti i oblikovati materijal u privlačnijem obliku.

Knjižica je tiskana uz pomoć sredstava Urada Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu iz projekta Palčave šiša za godinu 2014. na čemu se najljepše zahvaljujemo.

Marko Smole

STAMBENA BAŠTINA U DOLINI GORNJE KUPE I ČABRANKE

I. nastavak

UVOD

Već smo u prvom dijelu knjige prilično napisali o načinu bivanja u stambenim kućama u dolini i bližoj okolici. Istražili smo područja preko kojih su u određenim razdobljima dolazili kulturni utjecaji, i konačno također tlorisnu organizaciju nastambi.

Već tada smo konstatirali da su se kuće i njihova organizacija razvojem tehnike i gospodarskih prilika s vremenom preoblikovale, ali unatoč svemu su se opće karakteristike naslijeđene od prijašnjih generacija očuvale skoro sto pedeset godina. Usprkos funkcionalnim promjenama u načinu života, sheme tlocrtne organizacije stambenih objekata čak od uvođenja crne kuhinje u naše krajeve, sudeći po ostacima to se događalo negdje do sredine 19. stoljeća, ostajale su većinom do II. svjetskog rata skoro jednake. K tom nasljeđu su se uglavnom dodavali poticaji što su ih vlasnici i razni majstori donosili iz krajeva u koje su, ili kroz koje su, putovali na sezonski posao radi zarađivanja kruha u stranim zemljama, ili radi trgovačkih i drugih poslova. Cijelo 19. stoljeće i prva polovica 20. očuvale su se simetrične fasade s

reprezentativnim ulaznim vratima na prvoj i uglavnom funkcionalnima na drugoj, stražnjoj strani uzdužne fasade kuće, s hodnikom koji je po sredini presijecao nastambu i prostorije na obje strane hodnika. Samo rijetke, najstarije kuće su s kombiniranom fasadom vidnog drvenog stambenog i obično zidanog gospodarskog dijela izvana pokazivale podjelu čistoga (u pravilu iz tesanih brvna) stambenog dijela od ostava, smočnica, kuhinje ili drugih sadržaja, u većinom, kamenom zidu. I te fasade je vjerojatno kasnije pribijanje letvica s vanjske strane i žbukanje vapnenom žbukom načinilo identične s dijelom fasade na kamenom zidu. Cijelo razdoblje su se očuvali dvovodni krovovi s kapićima, a tek kad su se krovovi počeli pokrivati crijepom prije II. svjetskog rata ili nakon njega, došlo je do pojednostavnjenja oblika krovova tako što su napušteni kapići. Fasade su ukrašavali samo rijetki ukrasni elementi – sa žbukom plastično oblikovani okviri koncem 19. stoljeća povećanih prozora, ili stolarsko ukrašena ulazna vrata kasetne konstrukcije, s bijelom bojom ili žbukom oblikovani uglovi odnosno uglovnici, i možda još poneki profiliran zidić između etaža.

U unutrašnjosti su postupno više ormare zamijenile škrinje, zbog čega je bilo ponegdje potrebno zazidati prozorske otvore. S vremenom je ognjište u crnoj kuhinji zamijenio limeni štednjak – kozu

(jarac), a u imućnijim domaćinstvima štednjak je bio zidan. Štednjak je omogućavao postupno preoblikovanje proširene kuhinje u boravišni prostor cijele obitelji. Otvorene police za posuđe tzv. *skledniki* i niži kuhinjski ormarići s pretincima i vratašcima su nestali pred kuhinjskim ormarima – kredencama.

Uglavnom poslije Prvog svjetskog rata su se i u slabije stojećim domaćinstvima počele pojavljivati bračne spavaonice, s namještajem izrađenim kod domaćih majstora stolara prema pojednostavljenim konjunktturnim uzorcima iz gradova odnosno njihovih predgrađa. Smeštene su u sobu zvanu *hiša* koja je seobom dijela pribora u kuhinju izgubila funkciju dnevnog boravka.

U obrađivanim razdobljima opaža se težnja za skladnim uklapanjem nastambi u kompleks naselja. Jedino kod uspješnijih pojedinaca primjećuju se i u arhitekturi tragovi međusobnog natjecanja koji su bili, osim pojedinačnih iznimaka, slabije uočljivi nego što je to danas, jer su unatoč svemu, ostajali pojednostavljeni stalni elementi – barem u 19. stoljeću mekanih bidermajerskih oblika, kao i baštinjena tlocrtna osnova koja je skoro kod svih slojeva ostala jednaka.

Pri pregledu naselja u prvom smo dijelu knjige malo manje rekli o donjem dijelu doline Kupe, gdje je bila granica s

kočevskim vlastelinstvom. To su bila vlastelinstva sa sjedištem u Kostelu na lijevoj obali Kupe, a na suprotnoj obali vlastelinstvo sa sjedištem u Brodu na Kupi. Ovom prilikom je u pregled uključen kostelski dio, a brodska područja smo se dotakli jedino u Gašparcima s nastambom fotografa Ivana Šafara. Brodsko područje će biti potrebno detaljnije obraditi slijedećom prilikom. Nadamo se da će to biti već tada kad će bez graničnih zapreka biti moguće prelaziti most između Mirtoviča i Gašparci – stoljećima most na glavnoj cesti koja vodi dolinom, a za sve nas, čiji su preci bez zapreka prelazili Kupu, već dulje od jednog desetljeća praktično hermetički zatvoren i prepriječen rampom.

U drugom dijelu knjige nastavljamo po istoj shemi kao u prošlogodišnjem izdanju, s opisom pojedinačnih nastambi po predjelima i životu njihovih stanovnika.

UZ ZAKLJUČAK UVODNOG DIJELA

Kao zaključak ovogodišnjeg uvoda ponovo ćemo napisati sažetak dodatnih zaključaka o glavnim oblicima i značajkama stambenih objekata u dolini, kao što ćemo ih upoznati iz opisa u nastavku.

Kod nastambi pregledanih u gornjim krajevima doline iznad Osilnice možemo konstatirati slično kao što smo zapisali u

prvom dijelu knjige. Radi se o prilično jedinstvenim nastambama dvokratne arhitekture alpskog kulturnog kruga, s hodnikom u sredini i crnom kuhinjom na njegovu kraju, kombinirane drvene i kamene izgradnje. Jednaka shema je bila još 1920-tih godina poznata kao tradicionalna na primjeru kuće profesionalnog fotografa Ivana Šafara. Primjer kuće drugog (doduše neprofesionalnog) fotografa Franje Žagara iz Vrhovci pripada shemi kuća s prostorijama raspoređenim oko središnjega dimnjaka (ili peći), kao što je bila udomaćena na bajtarskom području.

Opisanim tipovima iz prošle knjige možemo dodati još tri s kostelskog dijela doline i podrum dimnice:

1. **kućicu osebenjka** koja je bila istražena u Fari. Radi se o iznimno jednostavnoj i građevno skromnoj dvočelijskoj (ili čak jednočelijskoj) osnovi nastambe, osnova stambenog objekta visoke prizemnice bez dimnjaka, koja se je uvođenjem štednjaka malo modificirala. Nažalost, uzvodno dolinom još nismo našli slične nastambe iz nižeg socijalnog sloja koju bi mogli uspoređivati. Starije su imale nisko ognjište prislonjeno uz vanjski kameni zid.

2. **stambenu kuću doguljastog tipa** sa srednjim hodnikom i ognjištem na kraju – kuhinja u hodniku, ne jednoj strani hodnika s *hišom* (soba) koja za razliku od gornjih područja ima prozore na trima stranama. Na drugoj strani hodnika su prostorije dvotraktno raspoređene. Kuća je visoka prizemnica s podrumom i štalom u prizemlju. Na uzdužnoj strani okrenutoj prema dvorištu i jugu nalazi se *gank*. Vjerojatno je imala nisko ognjište prislonjeno uz vanjski kameni zid.

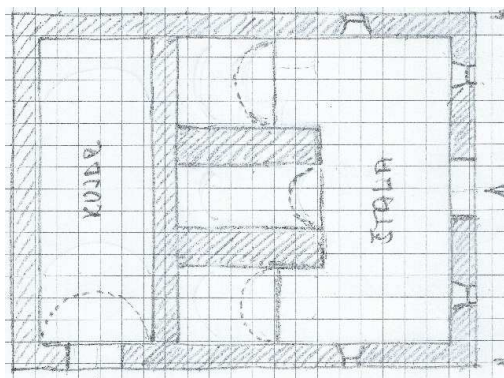

3. **kuća duguljastog tipa u ključ** s pravokutno dograđenim dijelom, dvije takve smo istražili u Srobotniku. Postojala je i treća. Dio u L – u ključ bio je dodan k prije opisanom

duguljastom tipu nastambe oba puta kasnije i dodatno je zatvarao dvorište i dodavao stambenoj kući gospodarske prostore.

4. podrum višeprostorne dimnične kuće, za kojeg sada znamo zašto ima *babu* toliko jake konstrukcije. U tu grupu bi mogli brojiti i neke od u prošloj godini opisanih zgrada iz početka 19. stoljeća, koje su bile najprije prerađene u kuće sa crnom kuhinjom a nakon toga u kuće sa štednjakom i dimnjacima.

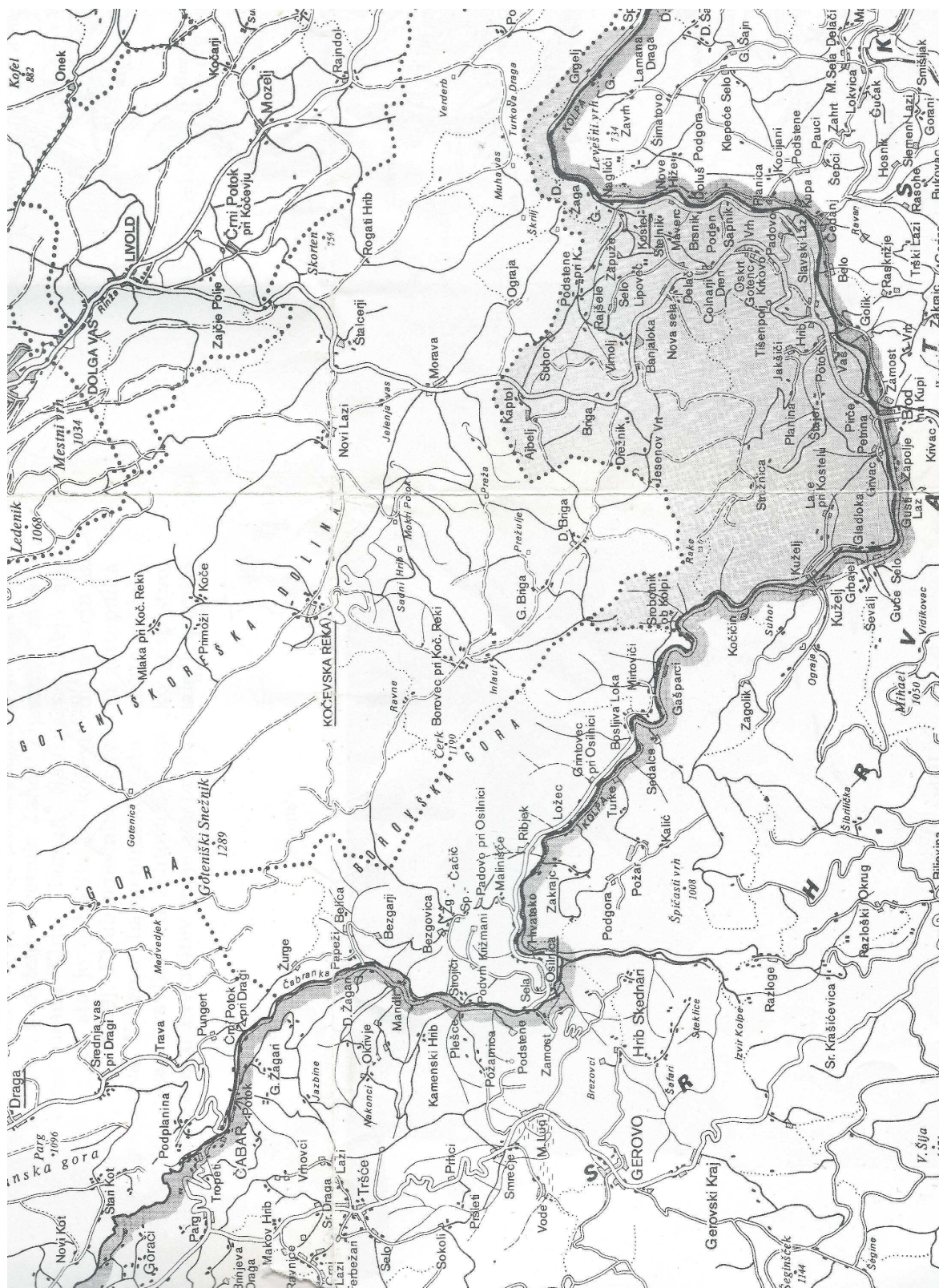

I u narednim godinama namjeravamo u okviru ljetnih radionica Etnološke zbirke Palčava šiša iz Plešci sa studentima i istraživačima s obje strane granice nastavljati sa istraživanjem zanimljivih

nastambi na području doline i u okolici kao i proučavanjem događaja stanovništva o životu u dolini. Zato ćemo i ubuduće nastavljati pregled novim primjerima i konstatacijama.

U 2014. godini smo se potrudili da su rezultati istraživanja bili predstavljeni u različitim krajevima Slovenije i Hrvatske. Tijekom ljeta s predavanjima u Muzeju Kočevje, u Turistično informativnom centru u Loškom potoku, u Ložu, na Pleščima, u Gradskoj knjižnici Delnice, dva puta u Zagrebu – u Društvu Gorana i u Muzejskom dokumentacijskom centru, na stručnom susretu slovenskih i hrvatskih etnologa – 13. etnološkim paralelama, u Dolenjskim Toplicama i u Tinjama u austrijskoj Koruškoj gdje smo projekte predstavili prekograničnim Slovencima iz svih četiriju država.

Slika 1: V knjižici obravnavano območje doline zgornje Kolpe in Čabranke z okolico, tokrat tudi s pokrajino okoli Kostela. Izsek zemljevida iz knjige (Žagar, 1981, str.48).

Slika 2, na naslednji strani: skupina raziskovalk - etnologinj, arheologinj, geografinj in zgodovinarok s poletne etnološko-muzeološke delavnice Palčave šiše z domačini na Padovem, 10. avgusta 2014, ob praktičnih vajah iz spravila otave z doma izdelanimi orodji.

Stavbna dediščina v dolini zgornje Kolpe in Čabranke, I. nadaljevanje

UVOD

Že v prvem delu knjige smo precej napisali o načinu bivanja v stanovanjskih hišah v dolini ter bližnji okolici. Pregledali smo območja, preko katerih so v določenih obdobjih prihajali kulturni vplivi in končno tudi tlorisno organizacijo stavb.

Že takrat smo ugotavljali, da so se hiše in njihova organizacija z razvojem tehnike in gospodarskih priložnosti z leti preoblikovale, a kljub vsemu skoraj stopetdeset let ohranjale splošne značilnosti, podedovane od prejšnjih

generacij. Kljub funkcionalnim spremembam v načinu življenja so sheme talne organizacije stanovanjskih stavb vse od uvedbe črne kuhinje v naše kraje, po ostankih sodeč se je to dogajalo nekje do sredine 19. stoletja, ostajale večinoma vse do druge svetovne vojne skoraj enake. K temu izročilu so se zgolj dodajale pobude, ki so jih lastniki ali različni mojstri prinašali iz mest v katera, ali skozi katera, so potovali zaradi sezonskega dela, služenja kruha v tujih deželah ali zaradi trgovskih in drugačnih poslov. Vse obdobje 19. in prve polovice 20. stoletja so

se ohranjale somerne, simetrične fasade z vhodnimi reprezentančnimi vrati na prvi in zgolj funkcionalnimi na drugi, zadnji strani vzdolžne fasade hiše, z vežo, ki je po sredini prečila stavbo in dvotraktno zasnovo prostorov na obeh straneh veže. Le redke najstarejše hiše so z nesomerno fasado in vidno kombinacijo lesenega bivanjskega in običajno zidanega gospodarskega dela še navzven kazale razločevanje čistega (po pravilu grajenega iz tesanih brun) stanovanjskega dela od shramb, kašč, kuhinje ali drugih vsebin v večinoma zidanim kamnitim ostenju. Tudi te fasade je verjetno kasnejše poletvanje zunanosti in z zidanim, kamnitim delom poenoten apneni omet preoblikoval v somerne. Celotno obdobje so se ohranjale dvokapne strehe s čopi, šele opečna kritina pred drugo vojno ali po njej je prinesla poenostavljanje njihove oblike z opuščanjem čopov. Fasade so krasili le redki okrasni elementi – z ometom plastično oblikovani okviri konec stoletja povečanih oken ali mizarsko okrašena vhodna vrata kasetne konstrukcije, z belo barvo ali ometom povdarjeni vogali ali vogalniki, mogoče še kak profiliran zidec med etažama.

V notranjosti so počasi višje omare nadomestile skrinje, zaradi česar je bilo marsikje potrebno zazidati okno ali dve. Sčasoma je ognjišče v črni kuhinji zamenjal pločevinasti štedilnik - *kozu*, v

premožnejših domačijah je bil štedilnik zidan. Štedilnik je omogočal počasno preoblikovanje razširjene kuhinje v bivanjski prostor celotne družine. Odprte police za posodo, skledniki in tipične nižje kuhinjske omarice s predali in vrati so se umaknile kuhinjskim kredencam.

Predvsem po prvi svetovni vojni so se tudi v manj premožnih hišah, ki so imele bele kuhinje, začele pojavljati zakonske spalnice, izdelane pri domačih mizarjih po poenostavljenih modnih vzorcih iz mest oziroma njihovega obrobja. Dobile so mesto v *hiši*, ki je s seljenjem delovnega prostora v kuhinjo izgubila nekdanko funkcijo dnevne sobe - delavnice.

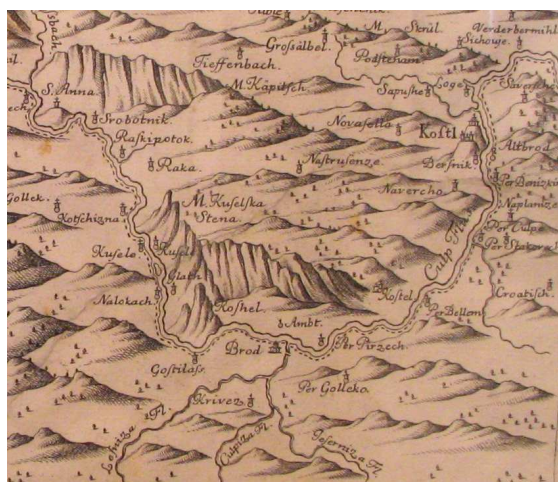
V obravnavanih obdobjih je opaziti težnjo po skladnosti stavb s sosese. Le pri uspešnejših posameznikih je zaslediti tudi v arhitekturi pridih tekmovalnosti, ki pa je bila, razen nekaj izjem, precej manj opazna kot je ponekod danes, saj so kljub vsemu kot oblikovna stalnica ostajale poenostavljene klasicistične prvine - vsaj v 19. stoletju mehkejših bidermajerskih oblik, ter iz okolice podedovana tlorisna zasnova, ki je ostajala pri vseh slojih skoraj enaka.

Pri pregledu sosesčine smo v prvem delu knjige nekaj manj povedali o spodnjem delu doline Kolpe, na katerega je mejilo kočevsko gospostvo. To sta bili gospostvi s sedežem v Kostelu na levem bregu doline

in na drugi strani gospostvo s sedežem na Brodu na Kolpi. Tokrat v pregled vključujemo predvsem Kostelski del, Brodskega območja pa smo se dotaknili le s stavbo fotografa Ivana Šafarja v Gašparcih in ga bo potrebno nekaj natančneje opisati ob naslednji priložnosti. Upamo, da bo to že takrat, ko bo ponovno možno svobodno prečkati most med Mirtoviči in Gašparci - stoletja most na glavni cesti po dolini, a za vse nas, katerih predniki so lahko prehajali Kolpo, že več kot desetletje praktično hermetično zaprt in zagrajen z zapornico.

V drugem delu knjige nadaljujemo po enaki shemi kot je bila zastavljena v lankoletnem tisku, z opisi posameznih stavb po območju in življenja njihovih prebivalcev tam, kjer smo o njem lahko kaj izvedeli.

KOSTEL

Slika 3: Zemljevid pokrajine okoli Kostela in krajev na hrvaški strani Kolpe, iz Florjančičevega zemljevida iz leta 1744.

Območja Kostela smo se v prvem delu knjige, izdanem v lanskem letu, le malo dotaknili, saj predel ni bil del kočevskega gospostva, ki nas je zgodovinsko najbolj zanimalo. Kljub temu je to območje, ki se nahaja v naši bližnji sosesčini in preko katerega so ob Kolpi vodile poti iz spodnjega dela Pokolpja in Bele Krajine. To sta bili za gerovski in osilniški konec pomembni žitnici in vinorodni deželi. Poti so vodile tudi iz osrednjega dela Gorskega kotarja s starimi trgovskimi središči kot so bile Brod Moravice. V novjšem času so šle tam mimo tudi moderne cestne povezave po izgradnji železnice skozi Skrad in Delnice v 1870-ih letih, ki so kraje na obeh bregovih Kolpe še bolje povezale z osrednjim delom Gorskega Kotarja.

Dolina Kolpe je Kostel mejila proti Hrvaški in gospostvu s starim središčem v Brodu (na Kolpi). V starejšem obdobju je bil Brod s Frankopansko graščino celo središče celotnega Gorskega Kotarja, tam čez je preko Kolpe in mimo utrjenega gradu Kostel šla tudi pomembna trgovska pot od Kvarnerja proti Kočevju in Beli Krajini ter naprej.

Okolica Kostela je bila močno prizadeta že ob vdorih Turkov v letu 1469 ter kasneje še večkrat v 16. stoletju. Turki so plenili domačije in odpeljali veliko število ljudi v sužnost. Kljub temu, da je bil grad Kostel dobro utrjen, so se ga leta 1578 z

zvijačo polastili, ko se je skupina Turkov preoblekla v hrvaška oblačila, pregovorila vojake, da so jih spustili v zavetje gradu, ter ponoči iz gradu odprla vrata četi Turkov. Turška nevarnost je prenehala šele konec 16. stoletja.

Na kostelski del se je zaradi izpraznjenosti kmetij v tem obdobju priselilo kar nekaj Uskokov katoliške vere, o njihovem poreklu priča še marsikateri ohranjeni priimek tukajšnjih domačinov. Mnogo pa se jih je zaradi nasprotovanja kostelskega graščaka s strani cesarja obljubljenim privilegijem, odselilo na hrvaški del – na posestva Zrinjskih v Gorskem Kotarju, ki so jim takrat ponujali večje olajšave. Tudi zaradi vseh teh povezav so se prebivalci Kostela verjetno celo zgodovino čutili precej povezane z Gorskim Kotarjem in manj s Kočevskim delom, kjer so mejili s kočevskimi Nemci.

Slika 4: Slika gradu Kostel s trgom pod njim v 17. stoletju iz Valvazorjeve Slave vojvodine Kranjske.

Iz zgodovine Kostela je znan njihov upor v začetku oktobra 1809. leta proti Francoski

oblasti, ki so ga izvedli skupaj s Kočevarji. V Kolpo so pometali kar nekaj francoskih vojakov. Upor je bil kruto zatrt, Francozi so v maščevanju oplenili in požgali grad Kostel s trgom pod njim. Grad je bil uničen in nikdar več obnovljen.

Preko Kostela so vodile karavanske poti, ki so povezovale mesta kvarnerskega zaliva preko gerovskega in osilniškega območja, z Belo Krajino in pokolpjem ter Kočevsko. Kostelski grad je imel nekoč večja skladišča za prekupčevanje z blagom, predvsem z žitom in soljo. Čez območje Kostela so trgovci iz Hrvaške in Ogrske proti morju gonili črede živine ter vodili karavane natovorjenih konj. Najbolj v obdobju, ko so bili zgornji deli Gorskega Kotarja zaradi Turkov močno izpraznjeni, a ne več nevarni za tovorjenje.

Za razvoj krajev je bilo posebno v obdobju 16. in 17. stoletja pomembna tihotapska trgovina, ki je vodila mimo zapovedanih poti in mitnic. K temu so pripomogli tudi Uskoki, ki jih je nadvojvoda Ferdinand leta 1526 oprostil plačevanja mitnine. Tihotapsko trgovino svojih podložnikov so marsikdaj podpirali graščaki – Kostelski in Zrinjski na drugi strani, saj so imeli od nje koristi. Največja konkurenca je bila ta trgovina reškim trgovcem (Reka je bilo mesto pod habsburško upravo): mimo reške trgovine naj bi v tem obdobju šlo po tihotapskih poteh kar tri četrtine soli iz otoka Paga, čeprav je bila sol cesarski

monopol... Jože Žagar v svoji knjigi o Kostelu (str. 103) opisuje dve tihotapski poti iz Bele Krajine. Ena naj bi šla iz Metlike preko Črnomlja in se odcepila na Vinico, preko Kostela, Delnic, Fužin na Vinodol ali Bakar, druga je vodila proti Koprivniku in Knežji lipi, mimo Morave na Ravne, Osilnico, Gerovo, Jelenje in na Bakar, ki je bil svobodno mesto Frankopanov. Ta je morala občasno prehajati čez Čabranko tudi višje od Osilnice, kar smo razpravljali že v opisih poti čez gornjekolpsko in čabransko dolino. V Južničevi knjigi (Dvig iz pragozda in zaton vanj, str. 38) je zapisano, da so Osilničani leta 1613 napisali prošnjo za obnovo utrdbe nad sotočjem osilniškega potoka (Čabranke) in Belice in jo utemeljevali s tem, da bi ščitila tovarnike na poti proti Sv. Vidu nad Reko.

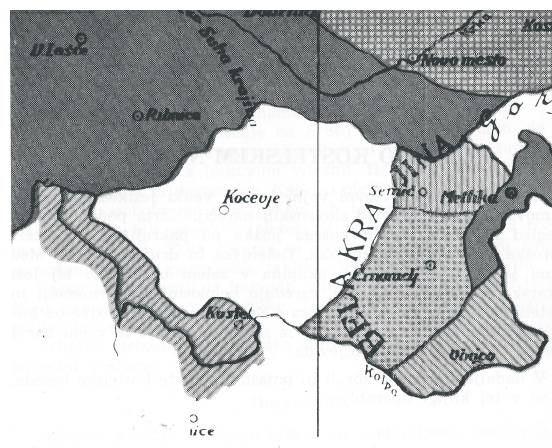
Poznan je primer trgovca iz Senja, ki je konec 1585. leta nakupil tri do štiri tisoč mernikov pšenice v Beli Krajini za Benečane in jih s pomočjo kostelskih, kočevskih, osilniških in gerovskih tovarnikov po prepovedanih poteh spravil v Bakar v mesecu dni. Južnič ugotavlja, da je šlo za tovor, težak skoraj 140 ton.

Na Vinici, v Kostelu in Gerovem so postavili sicer več mitnic, v zgornjem delu npr. Zrinjski konec 15. stoletja v Zamostu (Bei der Bruecken) (Južnič, Zgod. str.156) ter kočevski grof v Osilnici, a tihotapstva, tudi zaradi množične udeležbe domačinov,

ki so poznali stranske doline in poti, niso mogli preprečiti. Nadaljevalo se je, le po drugih poteh. Po podatkih iz 17. stoletja so tihotapili lesene skodle, veliko žita, med in druga živila, surovi lan, malo in veliko živino, nazaj sol...

Žagar še pove, da se je tihotapstvo nadaljevalo tudi pod Francozi, saj ga je vzpodbudila angleška zapora pomorskih trgovskih poti. Po Kolpi naj bi največ tihotapili angleško blago, sol in tobak, ki sta bila državni monopol. Nadaljevalo se je tudi po odhodu Francozov vse do leta 1822, ko so (hrvatske) kraje na desnem bregu prevzele hrvatsko-ogrske oblasti.

O upiranju kmetov proti mitničarjem vemo več tudi iz Osilniškega konca še iz 1830-ih let. Šlo je za večje združbe kmetov, ki so družno hodile na sojenja v Kočevje.

Slika 5: Zemljevid kostelskega narečja jezikoslovca Frana Ramovša, objavljen kmalu po 1. svetovni vojni. Bel je kočevski nemški otok.

Kostel je bil povezan z zgornjim koncem doline po vozni cesti v prvi polovici 19. stoletja, ko so v francoski dobi pričeli

povezovati ceste po dolini. Do Srobotnika je morala biti cesta povezana že v 18. stoletju, saj je tam ob Kolpi delovala precej velika žaga za les na dva jarma, ki je potrebovala večji trg in transportno pot.

Zgornje dele doline in Kostel povezuje še ena značilnost. Slovenski jezikoslovci so, sicer po malce nerodnem raziskovanju govorov ob Kolpi v obdobju 1920-ih in 30-ih let, ko niti niso obiskali zgornjega dela doline, celotno narečje vse do Babnega Polja poimenovali kot Kostelsko narečje. Šele v zadnjih letih so raziskovalci pokazali, da med govori nekdanj Kočevskega gospostva (na obeh straneh doline) in Kostelskega obstajajo precej velike razlike. Kostelski govori so namreč mnogo bolj vezani na hrvaške govore, tako kot na primer v Beli Krajini, govori na območju Osilnice in Čabra pa manj. Govor, ki ga govorijo na območju Kostela je dejansko prehodni govor.

Slika 6: Skupina raziskovalk iz Palčave šiše, poleti 2014, na obhodu polja ob vasi Fara z gostiteljico Ljubo Južnič.

Kot je zapisal dr. Stanislav Južnič v svoji knjigi (Prvih 650 let župnije Fara, str.

146): »... tvori Kostel z bližnjimi kraji Gorskega Kotarja do Brod Moravic in Delnic enoten narodnostno-jezikovni prostor, podobno kot Poljanci- Belokrajci s svojimi sosedi onstran Kolpe. Dejstvo je, da se pogledu iz Ljubljane kaže, ali pa se je vsaj v preteklih stoletjih kazal, hrvaški značaj teh pokrajin. Ta, politikom nikoli preveč ljuba resnica, je enakovredna dejstvu, da so se zagrebškemu opazovalcu pokrajine ob Zgornji in Osrednji Kolpi dozdevale kranjsko-slovenske tudi na desnem bregu Kolpe. Oboje je seveda presenetljivo zgolj za tujce, medtem, ko prebivalci Obkolpja poznajo resnico: so samosvoja enota, ki jih politične okoliščine vseskozi delijo vzdolž toka reke Kolpe, a jih nikoli ne zmorejo razdeliti, saj njihova narodnostno-jezikovna enotnost kljub hudim preizkušnjam vedno znova kljubuje razkosanju.«

Slika 7: Eden od pomembnih projektov v dolini je tudi Svet Kolpe – zdravilna pokrajina za telo, dušo in duha, ki bo omogočal razvoj visoko kakovostnega trajnostno – regenerativnega turizma na obeh straneh meje. Ljuba Južnič pri tolmačenju vitalno energijskih centrov doline.

Območje Kostela je bilo ves čas mnogo bolj vezano na kraje v osrednjem Gorskem Kotarju kot zgornji del, ki se je navezoval mnogo bolj na osrednjo Slovenijo in Primorje. Preko območja Kostela je že nekaj stoletij vodila vozna cesta od Kočevja preko Broda in Delnic ter naprej. Od Broda do Delnic so cesto zgradili že Frankopani v 15. in 16. stoletju. Po njej so lahko v 18. stoletju ne samo tovorili blago, temveč so ga lahko tudi vozili - celo les in druge izdelke večjih dimenzij.

Slika 8: Leseno razpelo na polju pri Fari.

Delnice so bile žitno trgovišče, ko so dobile železnico 1875. leta, tudi pomembnejši trgovski kraj za nabavo tujega blaga ali preprodajo domačega blaga za trgovanje proti Reki in morju. Pred drugo vojno je v Fari delovala celo mlekarna, katere izdelke so pošiljali tudi na reško tržišče.

Ves čas je imel pomembno vlogo most med Brodom in Petrino. Zanimivo je, da se je kot trgovski kraj s skladišči in veletrgovinami v prejšnjem stoletju razvil le Brod, v Petrini so bile predvsem gostilne. Drugi kraji na Kostelskem območju niso imeli pomembnejše trgovske vloge. Pred Petrino še vedno stoji tudi ena od najstarejših stavb v dolini – *avžlak*, zaradi predelav skoraj neprepoznavna mitnica, z dominantnima dimnikoma in letnico 1680 nad vhodom.

Sedanja občina Kostel obsega nekaj več kot 70 vasi in zaselkov, ki se nahajajo v dolini ali na bregovih nad njo. Sedež občine je v vasi Fara, tam je tudi župnija.

Slika 9: Manjša, večinoma lesena hiša pri Fari, levo od vrat je zidana stena, k kateri je bilo nekoč prislonjeno nizko ognjišče.

V Fari je romarska cerkev Marije Vnebovzete, ki jo je po požaru leta 1857 po novih načrtih zgradil stavbar Antonio Cividini iz Broda na Kolpi. Ta družina stavbarjev je s svojo skupino v drugi polovici 19. stoletja veliko gradila tudi v čabarskem delu. Domnevamo, da leta 1856 Palčavo šišo v Plešcih, ter po mnenju

lastnikov celo veliko hišo Knausovih še višje v Travniku pri Loškem Potoku. Tako je, Antoniev (verjetno) brat Pietro Cividini, za katerega se navaja (Slavko Malnar, Prezimena... str. 36) , da je bil leta 1826 rojen v kraju Maiano poleg Udin, v čabarskem kotarju v drugi polovici stoletja obnovil ali na novo zgradil kar nekaj cerkva (Trstje, Prezid...) in tudi temeljito predelal del notranjosti Palčave šiše leta 1877, ko so podrli križne oboke v delu pritličja in predelali salon. Pietro je umrl leta 1903 in je pokopan v Čabru, kar ni nenavadno za podjetnika njegovega kova, saj se je v tem obdobju, po izgradnji ceste v dolini, tam veliko gradilo. Nasledil ga je sin Francesco. Ob priložnosti bi bilo stavbno dejavnost družine Cividinijev zanimivo raziskati ter ugotavljati njihov vpliv na domače stavbarstvo.

Slika 10: O nekdanjih časih na kostelskem območju pričajo tudi stari, za te kraje bogati spomeniki, delo večjih kamnosekov na drugem bregu ali nad dolino. Pokopališče pri Fari, iz obdobja pred prvo svetovno vojno.

Življenje na kostelskem območju, razen bližine pomembnejše prometnice in s tem

boljše povezanosti v svet, ni bilo nič lažje kot v zgornjih delih doline. Nekdaj sta bila glavna pridelka poleg žit ter lanu, kar vse je bilo opuščeno že pred več desetletji, koruza in krompir. Koruzo, ki je bila tu pomembna rastlina, saj se je kosala s krompirjam že od konca 18. stoletja, imenujejo *hrmetün*. To poimenovanje se vleče po dolini na slovenski strani čez Bosljiivo Loko vse do naselij nad Osilnico (Padovo Bezgovica...). Zanimivo je, da se v Osilniški dolini in na čabranskem uporablja drugo poimenovanje - *karuza*. V dolini slive ne rodijo, saj jim podobno kot višje škodijo spomladanske inverzije in megle. Na terasah nad dolino pa jih je bilo mnogo in tam so ljudje kuhali in še kuhajo odlično žganje - kostelsko *rakijo*.

Slika 11: Značilna vrhhlevna, na strani hiše enotraktna stavba z gankom na južni, sončni strani, ki je poleti zasenčena s trto. Fara.

Na kostelskem območju koljejo prašiče na podoben način kot v zgornjih delih doline, njegove dlake *popalijo* s slamo ali steljo. V mast zalijejo le klobase. Ob veliki noči pripravljajo *vuzemski želudac*, ki je za razliko od *naduavajna* v zgornjih predelih

pripravljen z malce kvašenim nadevom in pečen ter le redko kuhan.

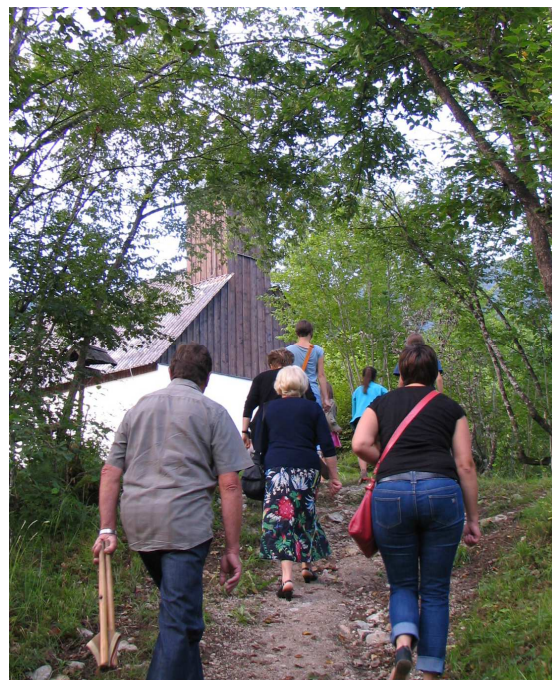
Moški so nekoč veliko krošnjarili – *obzirali* po Avstriji, Češki, Ogrski in Hrvaški. Kostelci so bili tudi znani prodajalci kostanja po Dunaju in avstrijskih mestih. Kostanjarica Mici na ljubljanskem tromostovju iz Padova je prodajala kostanj v Ljubljani celih 45 let še pred desetimi leti. Sploh je poznan kostevski izrek: *Ko se Kostevc izleže, vaje torbo veže*. Tako so bili Kostelci nekoč najbolj poznani kot prekupčevalci, krošnjarji in tovarniki, domače proizvodnje je bilo namreč malo. Zanimivo je, da se niso ukvarjali toliko z gozdarskimi deli ali izdelovanjem dog, kot na primer njihovi sosedje višje, ki so tod po dolini hodili do železniške postaje v Skrad in od tam naprej v Slavonijo in še naprej že takoj po izgradnji železnice.

Slika 12: Idilična mala lesena hišica počitnikarjev pri mostu v središču Srobotnika, ki je enakega tlorisa že od časa Franciscejskega katastra iz leta 1825.

Vse do Srobotnika so bili nekoč tudi vinogradi, ki jih višje nismo zasledili.

Višje dobro dozori grozdje le ob kamnitih zidovih, ki grozdje dodatno ogrevajo. Izjema so Gašparci, kjer so imeli vinograde na osončenem bregu nad vasjo. Pri Kuželju, naselju, ki se razteguje z istim imenom čez oba bregova Kolpe, so imeli še pred dvema desetletjema na njivah ob glavni cesti, na zgornji strani slovenskega dela vasi, po celi dolžini njiv pravokotno na Kolpo dolge brajde grozdja razpete na letah ali žicah med kake dva in pol metra visokimi koli iz trdega lesa. V Srobotniku – lahko bi rekli skoraj v Gorskem Kotarju, še vedno nekaj domačinov vzdržuje svojo trto, ki lepo dozori.

Slika 13: Romanje k cerkvici za praznik Svete Ane, 3. avgusta 2014, Srobotnik.

Na *kostevskem* se prične tudi kulturno območje tamburice, ki v zgornjih delih doline nikoli ni bila domač inštrument. Tudi zato je bilo zanimivo pogledati nekaj njihovih starih hiš in ugotavljati ali v

njihovih shemah obstajajo razlike proti zgornjim območjem.

Slika 14: Glavni oltar v cerkvi Sv. Ane in Joakima z oltarno sliko.

Slika 15: Slikarka Aprilija Lužar iz Spodnje Brige v cerkvi Svete Ane, pred novo restavrirano sliko iz 17. stoletja, avgusta 2014.

Območje Kostela se zaključuje na zgornjem koncu doline reke Kolpe pri cerkvi Svete Ane in Joakima, ki se na

pomolu steguje nad Kolpo. Domačinom je bila cerkev pomembno romarsko središče za priprošnjo proti revščini, pa tudi proti nevihti. Ravno okrog Aninega praznika - 26. julija - so velike vročine in je mnogo neviht. Skupaj z možem Joakimom je ta svetnica zavetnica zakoncev. Priporočajo se ji tudi rudarji - zanimivo, saj je bilo teh v čabranskem delu nakaj višje nekoč veliko. Tu je še zadnje *kostevsko* naselje, Srobotnik, skozi katerega je peljala cesta navzgor na Rake in proti Briški dolini. Naselje je bilo nekaj časa pod kočevskim, nato pod kostelskim gospostvom. Cerkev naj bi bila vso zgodovino že na strani nekdanjega kočevskega gospostva.

Slika 16: Etnologinja Saša iz Ljubljane in asistent Zlatko iz Zagreba pri fotografiranju kamnitih ostankov skednja na Fari, avgusta 2014.

In še ena povezava s hrvaškim kulturnim prostorom. Iz malega naselja Rake nad Srobotnikom je bil praded duhovnika dr. Franje Račkega. Dr. Franjo Rački je prijateljeval z Josipom Jurajem Strossmayerjem, enim od pomembnih širiteljev jugoslovanske ideje in austroslavizma v drugi polovici 19. stoletja, in je postal prvi predsednik Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti v Zagrebu.

Slika 17: Hiša Podliparskih, verjetno ena od najstarejših na Fari, postavljena vsaj v 18. stoletju.

Vasi kostelskega območja v drugi svetovni vojni niso bile požgane kot zgornji deli doline, zato se je tu ohranilo precej več starejših stavb. Žal so bile marsikateri od njih deležne prenov, ki niso upoštevale njihovega prvotnega izgleda in kvalitet.

Veliko je bilo gradenj že med obema vojnama, ko kraj še ni bil toliko razseljen.

K ohranitvi stavbne dediščine je žal pripomoglo predvsem gospodarsko nazadovanje kraja po drugi vojni. Več kot domačinov je v starih hišah počitnikarjev. Posebno v dolini Kolpe, ki je od Broda navzdol že precej bolj primerna za kopanje kot na zgornjem delu. Marsikateri od njih si na srečo ureja svojo počitniško hišo z občutkom za njene podedovane značilnosti, žal pa se kljub urejenosti nekaterih stavb močno zaraščajo nekoč obdelovalne površine. Kmetijstva skoraj ni več, s tem pa se briše kulturna krajina in izgublja stik prebivalcev s širšo okolico, katere značaj so nekoč tako intenzivno soustvarjali. Na srečo je z jelšami in leskami zaraščenim površinam nekdanjih njiv in travnikov ob Kolpi vsaj žled v letošnjem letu prizanesel. Žled je naredil nepopravljivo škodo predvsem delom višje po dolini nad Bosljivo Loko, največ osilniškemu in čabranskemu koncu.

OB ZAKLJUČKU UVODNEGA DELA

Za zaključek letošnjega uvoda bomo ponovno zapisali le kratek povzetek dodatnih ugotovitev o glavnih oblikah in značilnostih stanovanjskih zgradb v dolini, kot jih bomo spoznali iz opisov v nadaljevanju.

Pri stavbah, pregledanih v zgornjih koncih doline nad Osilnico, lahko ugotavljamo podobno, kot smo zapisali v prvem delu knjige. Gre za večinoma dokaj enotne stavbe dvotraktne arhitekture alpskega kulturnega kroga, s srednjo vežo in črno kuhinjo v njenem koncu, kombinirane lesene in kamnite gradnje. Enaka shema je bila še v 1920-ih letih prepoznana kot tradicionalna na primeru hiše poklicnega fotografa Ivana Šafarja iz Gašparcev. Primer hiše drugega (sicer neprofesionalnega) fotografa Franje Žagarja iz Vrhov sledi shemi hiš s prostori razporejenimi okoli osrednjega dimnika (ali peči), kot je bila domača na *bajtarskem* območju.

K opisanim tipom iz prve knjige lahko dodamo še tri s kostevskega dela doline in klet dimnice:

5. **hišico osebenika**, ki je bila raziskana v Fari. Gre za izredno enostavno in gradbeno skromno dvocelično (ali celo enocelično) zasnovo stanovanjske stavbe nadhlevnega tipa, brez dimnika,

ki se je s prihodom štedilnika le malce preoblikovala. Žal višje po dolini še nismo našli podobne stavbe iz najnižjega socialnega sloja, da bi ju lahko primerjali. Starejše so imele nizko ognjišče, prislonjeno ob kamnito zidano zunanjo steno,

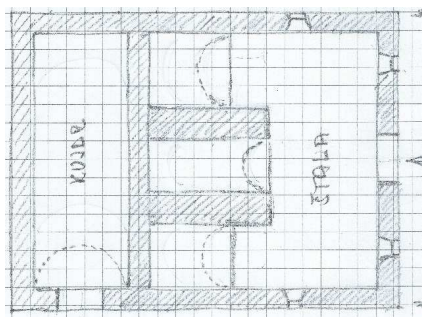
6. **stanovanjsko hišo podolgovatega tipa** s srednjo vežo z ognjiščem na koncu – vežno kuhinjo, na eni strani veže s *hišo*, ki ima, za razliko od zgornjih območij, okna na treh stenah. Na drugi strani veže so prostori dvotraktno razporejeni. Hiša je nadhlevna in nadkletna, z gankom na vzdolžni, dvoriščni strani, ki je obrnjena proti jugu. Verjetno je imela nizko ognjišče prislonjeno ob zidano kamnito zunanjo steno.

7. **hiša podolgovatega tipa v ključ**, s pravokotnim dodanim delom. Dve taki hiši smo raziskali v Srobotniku. Del v L – v ključ, je bil dodan k predhodno opisanemu podolgovatem tipu stavbe kasneje in je dodatno zapiral dvorišče ter dodajal k stanovanjski hiši nujno potrebne gospodarske prostore,

8. **kletni del večcelične dimnice**, za katerega sedaj vemo, zakaj ima tako močno *babo*. Sem bi lahko šteli tudi nekaj lansko leto opisanih stavb, v začetku 19. stoletja predelanih v hiše s črno kuhinjo.

Tudi v naslednjih letih nameravamo v okviru poletnih delavnic Etnološke zbirke Palčava šiša iz Plešč s študenti in raziskovalci z obeh strani meje, nadaljevati z raziskovanjem zanimivih stavb na območju doline in okolici ter s

spoznavanjem zgodb njenih prebivalcev o življenju v dolini. Zato bomo pregled tudi v bodoče nadaljevali z novimi ugotovitvami in novimi primeri.

V letu 2014 smo se potrudili, da so bili izsledki raziskav predstavljeni na različnih koncih Slovenije in Hrvaške. Tekom leta s predavanji v Muzeju Kočevje, v Turistično informativnem centru v Loškem Potoku, v Ložu, na Plešcih, v Mestni knjižnici Delnice, dvakrat v Zagrebu - v društvu Goranin in v Muzejskem dokumentacijskem centru, na strokovnem srečanju slovenskih in hrvaških etnologov v Dolenjskih Toplicah ter v Tinjah na avstrijskem Koroškem, kjer smo projekte predstavili zamejcem iz vseh štirih držav.

Izdana knjiga je bila v izboru za nagrado Gorančica, kot prva v slovenščini napisana knjiga v zgodovini nagrade, ki jo Novi List iz Reke vsako leto podeljuje za najboljšo knjigo, izdano v Gorskem Kotarju v preteklem letu.

Slika 18: S podelitve književne nagrade Gorančica v Delnicah, 28. marca 2014. Prejela sta jo Slavko Malnar iz Ravnic in Željko.Laloš iz Delnic. Prvi za etnološki pregled Trstja (Tršća) in okolice.

HIŠA IN SKEDENJ PODLIPARSKIH PRI FARI

Fara je središčna vas Kostela, ki ima že vsaj od leta 1363 svojega župnika. Tu je že več kot 650 let sedež župnije. Cerkev Marije Vnebovzetne je romarska cerkev, kjer se vsako leto za Veliko mašo zbere veliko vernikov iz obeh strani meje. Cerkev je bila v letih 1857 do 1864 sezidana na novo, le stolp zvonika je ostal stari. Zgrajena je bila po načrtih italijanskega stavbarja Antonia Cividinija iz Broda na Kolpi. Cividiniji so gradili skoraj vse pomembnejše stavbe v drugi polovici 19. stoletja tudi v čabarskem delu in celo višje, tam se omenja Pietro. Zanimivo je, da so orgle v cerkvi iz delavnice Janeza Mandlina, ki je leta 1864 izdelal orgle tudi za cerkev v Čabru. Z graditeljem orgel so bili naši Čabranci tako zadovoljni, da so ga hvalili in priporočali celo v Kmetijskih in rokodelskih novicah.

Slika 19: Faro sestavljata gručasti del, levo od cerkve in obcestni, desno ob cesti proti spodnjemu delu doline Kolpe. Iz Franciscejskega katastra, 1824.

Od leta 1858 deluje v vasi šola, tu so bile nekoč kar štiri gostilne, dve trgovini, pošta, mesarija, pred drugo vojno mlekarna, kolar, čevljar in dve pekarni. Skozi Faro že dolgo časa ne gre več glavna cesta proti Kočevju in Brodu, nekoč pa je ta vodila mimo cerkve navzgor.

Slika 20: Pogled na gručasti del vasi, z zaraščeno Podliparsko (levo) in Županovo - Bauerjevo hišo (z dominantno zatrepno fasado) s sprednje, glavne strani. V desni hiši je bila nekoč gostilna, trgovina, pošta in občina.

Slika 21: Obcestni del vasi Fara s hišami, zgrajenih v drugi polovici 19. stoletja in kasneje.

Naselje sestavljata dva dela, ki sta razvidna tudi iz karte Franciscejskega katastra: gručasti pod cerkvijo in obcestni ob cesti proti spodnjemu delu doline. V gručastem delu, ki je verjetno pogorel skupaj s cerkvijo že leta 1757 ter nato drugič 1857.

leta, so po zadnjem požaru na novo pozidali cerkev in župnišče - *farož*. Le tega so takrat odmaknili od ostalih stavb, saj je večja razdalja zagotavljala tudi večjo požarno varnost. Ena od posebnosti župnišča je tudi ta, da je imel v gospodarskem poslopiju pred drugo vojno župnik trgovino.

Večina stavb v vasi je nadhlevnega in nadkletnega tipa. Tiste, ki niso postavljene v breg, ki bi dovoljeval vstop iz nivoja terena, imajo dostop v stanovanjsko nadstropje preko lesenega ganka in stopnic iz strani, na kateri so tudi vhodi v hlev in kleti. Skoraj vse hiše imajo gank - *ganak*, ki je verjetno nekoč pomembno služil sušenju velikih snopov koruznih storžev. Običajno je gank na južni strani, zato nadstrešek nad njim senči fasado v poletnih mesecih.

Slika 22: Nadhlevna hiša z vhodom preko krajšega ganka na sprednji strani.

Skozi Faro teče potok Prifarski jarak, ki je nadaljevanje višje izvirajoče Nežice, le z drugim imenom. O imenu Nežice je ohranjena zgodba, da je imel tamkajšnji

mlinar hčerko s tem imenom. Ko je šla nekoč napajat vole k slapu, je hudourni potok povlekel vole v globine, izginila je tudi Nežica. Čez nekaj časa je potok nižje nanesel volovski jarm, okoli katerega so bili oviti svetli dekliški lasje. Od takrat je potok, ki teče preko slapov, dobil svoje ime.

Slika 23: Hiša z dolgim gankom preko cele dolžine stavbe, na sončni strani zasenčenim s trto, v zadnjem vogalu je stranišče na štrbunk.

Značilnost stavb v Fari in okolici je, da so kamnite stene zgrajene z velikim deležem lehnjaka. Tega so lomili in obdelovali nad vasjo, ob Nežici. Zaradi porozne strukture ga je bilo lahko obdelovati kar z žago. Na ta način so izdelovali pravilno oblikovane gradbene člene za vogalnike hiš, okvirje oken, preklade nad odprtini in podobno ter jih prodajali na gradbišča. Zanimivo pa je tudi to, da praktično nobena stavba nima

kamnitih okvirjev vrat ali oken iz apnenca. Okviri vrat so leseni, večinoma iz trdega hrastovega lesa. Lehnjak pa je moral biti tudi znamenje prestiža, kar smo opazili pri hišici *osebenika*.

V samem središču vasi, nasproti župnišča, na razpotju poti in ob kapelici, mimo katere vodi pot navzgor proti cerkvi, sta postavljeni dve pomembni hiši. Prva je Bauerjeva, nekoč središče družabnega življenja. Hiša nekdanjega župana vasi, v kateri je bila gostilna, trgovina, pošta, občina, nekaj časa še mlekarna in čipkarska šola je sicer stisnjena ob breg, a ima dominantno zatrepno fasado obrnjeno proti cesti. Pred njo so nekoč ob poletjih v senci trte stale gostilniške mize.

Slika 24: Gručasti del vasi Fara. Levo Bauerjeva hiša z železnimi polkni v pritličju, desno Podliparska hiša, v ozadju župnišče.

V Bauerjevi hiši je v 1923. letu začela delovati tudi državna čipkarska šola, o čemer priča spominska plošča. Hiša v zunanosti nima posebno oblikovanih arhitekturnih členov, celo okviri vrat in oken so večinoma leseni, fasado zakriva novejši omet. Le polkna pritličnega

trgovinskega dela so, kot je bilo v navadi že pred prvo vojno, zaradi protivlomne in požarne varnosti, železna.

Sosednja stavba poleg Bauerjeve, je Podliparska hiša. Hišno ime naj bi dobila zaradi lipe, ki stoji za njo. Okoli lipe so bile nekoč klopi za posedanje. Na njih so stare ženske molile za duše živih in mrtvih, ki so ležali zgoraj na pokopališču. V hiši so imeli v času pred drugo vojno in še nekaj po njej gospodarji v spodnjem delu, obrnjenem proti cesti, čevljarsko delavnico. V njej so izdelovali čevlje, škornje in opanke ter jih prodajali na sejmihi tudi na nasprotni strani Kolpe, vse do Skrada, Brod Moravic in Delnic.

Slika 25: Gručasti predel Fare pod cerkvijo, s številko 4 je označena Podliparska hiša. Pred požarom leta 1857 so bile hiše večinoma lesene, kasneje pa pozidane, kar je vidno na zemljevidu. Župnišče je bilo po požaru odmaknjeno od ostalih stavb. Iz Franciscejskega katastra, 1824.

Že kratek ogled zunanosti hiše Podliparskih, ki na srečo še ni v celoti zakrita z novo fasado, pokaže, da gre za

mnogo starejšo stavbo od sosednjih. Posebno vrednost ji dajejo stene z vgrajenimi, lepo obdelanimi bloki lehnjaka, ki poudarjajo način gradnje in dajejo hiši učinek starosti, trdnosti ter prestiža. Da je bila konstrukcija pomembna, pove tudi apneni omet, saj ta ne zakriva lehnjaka.

Slika 26: Sprednji, jugovzhodni zatrepni del Podliparske hiše s klopjo, senčno trto in vhodom v nekdanjo čevljarstvo. Z mnogo manj lehnjaka v zidovih.

Slika 27: Desno, starejši del zidov nadstropja Podliparske hiše z oknom na severovzhodnem delu hiše, ki je tam že vsaj od začetka 19. stoletja ali še dlje.

Hiša je vrisana že v karti Franciscejskega katastra, hiša je označena s številko 4. Takrat je bila obarvana še rumeno, kar bi moralo pomeniti, da je bil njen zgornji del še lesen - vsaj delno. Ogled zidu pokaže, da je obod kleti z gospodarskimi prostori verjetno enak že precej časa, dvesto in več let. Predelane so bile le odprtine na delu, kjer je bila proti glavni cesti urejena čevljarstvo delavnica, delno razširjena vrata v hlev in prizidano stranišče v vogalu ter verjetno enkrat kasneje še svinjska kuhinja. Zgornje nadstropje pa bi lahko bilo na delu s hišo prvotno leseno, saj je sedaj bolj fino ometano, a je omet star že vsaj sto let.

Slika 28: Najnižje, z velikimi bloki lehnjaka skrbno zazidano manjše okence ali odprtina na ganku.

V delu nadstropja stavbe, ki je najstarejši in leži stran od hiše, se nakazujejo tri razvojne stopnje. To se da sklepati iz višine zazidanih okenskih odprtin na severozahodni strani hiše in ostankov njihovih lepo obdelanih okvirjev iz lehnjaka. Najnižja okenska odprtina se nahaja na ganku, poleg vrat stranišča - sekreta, za katerega smo povedali, da tu ni

moglo biti pred 1824. letom. Bila je skrbno zazidana z bloki iz lehnjaka in je le kakih 20 cm nad sedanjim gankom, ki pa mora biti na tej višini že od predelave ostalih oken. Okno je manjše od ostalih.

Slika 29: Na severozahodni steni Podliparske hiše so bila ob predelavi verjetno po požaru 1857. leta okna prestavljena višje, za približno pol metra. Takrat je bilo mogoče prizidano tudi stranišče, še vedno iz prevladajočega lehnjaka.

Iz okvirjev oken na severozahodni, zatrepni strani se vidi, da so bila ta nekoč prestavljena za približno 40 cm višje od prvotne višine. Taka prestavitev bi lahko pomenila, da je bil ob predelavi povišan spodnji prostor. Pod tem delom je bil do nedavnega hlev. Ta je nekoč ob predelavi dobil tudi razširjena vrata, razširitev je bila izvedena zelo slabo in je porušila statiko vratne odprtine, ki jo je originalno zaključevala lepa obočna preklada iz lehnjaka, oprta na prav tako skrbno izdelane vogalnike vratnega okvirja. Neokrnjena, lepo obdelana vratna odprtina

je vidna še vedno pri vratih v srednji, kletni del.

Slika 30: Pogled na Podliparsko hišo z zadnje, zahodne strani. Pod razraščeno trto je skrit gank, a brez stopnic. Vidno je od stropnikov dvignjeno ostrešje.

Slika 31: Elipsasto obokana preklada nad vhodom v klet, z zadnje strani pod gankom, še iz časa prve gradnje izpred 1824. Vidna je uporaba lehnjaka na delih, ki niso blizu talne vlage.

S povišanjem kote notranjih prostorov v nadstropju pa ne gre skupaj okence na severni strani hiše, iz shrambe. Za tega izgleda, da je na isti višini že od nekdaj. Okence je manjše od ostalih (ta so

70x95cm ali večja) in je dimenzij približno 60x75 cm, kot tisto zazidano na ganku.

Slika 32: Podliparska hiša z zadnje, vzhodne strani. Pokrta široki gank – *gančac* s stopnicami, podobne imajo hiše v Pokolpju nižje.

V stanovanjsko nadstropje se pride po stopnicah iz zadnje strani hiše, preko razširjenega ganka z nadstreškom, ki ima sleme pravokotno na sleme hiše. Take vhode z razširjenim gankom – tu mu pravijo *gančac*, lahko zasledimo v hrvaškem Pokolpju nižje, v zgornjih predelih so jih imele le zelo redke hiše, ki so bile grajene po tujih vzorih.

Slika 33: Desno - zidana in plitvo obokana *baba*, ki podpira široki in močni hrastovi gredi prečno čez stavbo. Nelogično prerezan vzdolžni podporni tram v ospredju kaže na kasnejše predelave.

Slika 34: Pogled na plitvo obokano *baba* iz zunanje strani. Kasneje je bila podzidana zaradi dimnika, ki ga mora nositi.

Del stanovanjskega nadstropja levo od vhodnih vrat je bil verjetno v začetku lesen. To sklepamo po drugačni obdelavi stene, ki je sedaj gladko ometana. Iz oken v *hiši* se vidi, da so bila nekdaj manjša, enaka kot v delu na drugi strani veže. Iz povedanega lahko zaključimo, da je bil tudi ta del hiše sezidan v času po 1857. letu, ko so bile velikosti 70x95 cm že običajne. Kasneje je bilo okno na južni strani zazidano, potrebovali so steno za namestitev višjega pohištva, v steni so vidne le še razpoke na stiku ometov. Na drugih dveh stenah so bila okna povečana (povišana), verjetno konec 19. ali v začetku 20. stoletja, mogoče tudi narejena na novo, če je bil ta del takrat pozidan. Povečanja oken smo omenjali že v uvodu

knjige iz lanskega leta. S povečanjem je bilo tako pridobljene približno 20% svetlobne površine na okno.

Slika 35: Arheologinja Ana pri odpiranju podnic in raziskovanju močne talne konstrukcije na podstrehi Podliparske hiše.

Gradbeno posebnost Podliparske hiše pomeni tudi njeno ostrešje. Tu so tramovi - stropniki stanovanjskega dela in podniki podstrehe ločeni in razmaknjeni. Med stropom in podom nastane tako polmeterski prostor, ki se zrači preko odprtin pod napuščem. Sedaj so te zabite z deskami. Dolgo nam ni bilo jasno čemu naj bi služila ta konstrukcija. Vsekakor bi bila lahko potrebna v primeru, če bi podstreha služila intenzivnemu sušenju. A česa? Vprašanje je razrešil Jože Južnič, naslednik lastnikov. Povedal je, da je njegov oče, ki je postavljajl novo ostrešje, le-to namenil dodatnim sobam, a jih nikoli niso izdelali. Zato je dodal nove podne tramove, ker stropniki niso bili dovolj močni.

Skoraj po celotni dvoriščni strani ima Podliparska hiša gank. Nekoč je imel tudi

ta po strmih stopnicah dostop do dvorišča, a teh stopnic ni več. Stopnice pa so zapirale del vrat pod njimi, zato bi lahko sklepali, da hiša stopnic prvotno ni imela in je bil gank dostopen le iz hiše.

Slika 36: Na dvoriščni strani, na koncu ganka levo je sekundarno prizidana suha straniščna jama z vogalniki iz lehnjaka.

Slika 37: Kovana kljuka na kletnih vratih Podliparske hiše, baročne oblike. Tudi ostanek ščitka je poznan iz drugih hiš, višje ob Kolpi iz časa okoli sredine 19. stoletja.

Pa poglejmo še notranjo razporeditev Podliparske hiše. V kleti smo že omenili delavnico in verjetno prodajalno čevljarja na strani proti cesti. Levo in desno od vrat sta bili obešeni veliki pločevinsti reklamni tabli za Bato. Delavnica ima v stropu le prečne tramove. Pred delavnico je stala klop, zasenčena s trto. Prostor pred hišo je omogočal tako delo ob lepem vremenu

zunaj, kot prodajo ter stik s strankami in mimoidočimi. Za klepet in za boljšo prodajo ob velikomašnih romanjih.

Slika 38: Stari vratni kovani tečaj, sicer skromno izdelanih kasetnih notranjih vrat, vsaj okov verjetno iz prve polovice 19. stoletja. Takih oblik v zgornjem delu kolpske doline ne poznamo.

Za delavnico se iz dvorišča, mimo sekundarno prizidanega zidu nekdanje svinjske kuhinje, vstopa v osrednji del, ki je služil kleti. Desno od vrat stoji *baba*, s plitvo obokano preklado, ki opira dva široka in močna hrastova tramova, močnejša od postalih prečnikov po kleti. Ob gradnji dimnika je bila zazidana. Kaj je za zidom, ne vemo, ob priložnosti bi bilo zanimivo pogledati, saj gre verjetno za zazidan manjši volumen. Zaklad, okostje, skrivnost? Z arheologinjama smo razmišljali o marsičem...

Baba je plitvo obokana, zato sama po celotni širini ni mogla nositi težkega bremena velike krušne peči in visokega ognjišča. Že v začetku so morale biti čez

njo položene tudi obe široki hrastovi gredi, ki ju je podpirala, kot sedaj. Ni jasno, čemu bi potem služil plitvi obok. V zgornjem delu doline takih rešitev nismo zasledili, saj so bile vse *babe* trdneje grajene s polkrožnim kamnitim obokom in debelejšimi zidovi. Je bila hiša v začetku dimnica, z enim prostorom, ki je pokrival sedanjo vežo in *hišo*? Ali je bilo v kleti na tleh posebno ognjišče za kuho živalim ali kaj podobnega, in je kamniti obok le zadrževal iskre?

Slika 39: Delno porezani, sicer močni hrastovi tramovi v kleti, položeni preko *babe* (desno) kažejo, da je bila hiša nekoč temeljito predelana. Mogoče so bili 1857. leta požagani le njihovi pogoreli deli.

Zmotijo nas nelogično porezani tramovi, iz katerih pa težko razberemo njihov prvotni namen. Vsi tramovi v stropu kleti so hrastovi, grobo stesani iz debel večjih presekov. Prečni tramovi se stegujejo tudi v zunanost in nosijo zunanji gank. Zaradi velikega razpona so prečni tramovi v osrednjem delu in nad hlevom podprti še z dvema vzdolžnima. Razmaki med tramovi so precej veliki. Pod nad njimi mora biti dvoslojen, verjetno tudi z vmesnim

nasutjem, kot smo ga spoznali pri hiši na Hribu v Črnemu Potoku, to je zadušilo smrad iz hleva. Ni pa rečeno, da je bilo tako že v začetku. Lahko, da je bilo nasutje dodano kasneje, saj je tudi požarna zaščita.

Slika 40: Veža z zadnjim delom proti ganku, kjer je na desni viden plitev obok. Med desno in levo steno je bil nekoč velik obok za lovljenje isker nad ognjiščem. Okna nekoč ni bilo, saj je bilo pod njim nizko ognjišče. Vedno so bila vrata na gank v desnem kotu.

Zadnja vrata pred straniščno jamo vodijo v relativno velik in prostoren hlev. Žal so bila nekoč razširjena in je bila zato porušena njihova statika. Del obrobe iz lehnjaka je bil odstranjen in ga bi bilo potrebno čim prej nadomestiti, saj se podira obočna preklada nad njim. Zelo nenavadno je, da med srednjo kletjo in hlevom ni zidane stene. Je bil hlev nekoč čez skoraj dve tretjini hiše, je bil tu prvotno mogoče hlev za tovorniške konje? Je mogoče obok pod *babo* služil kovaškemu ognjišču? Zanimiv je še prehod med hlevom in shrambo v kotu, ki je moral biti izveden kar z lestvijo in je tudi edini prehod iz bivanjskega dela v spodnje prostore. Jože je povedal, da ga je naredil

oče med vojno, da ni bilo potrebno iti iz hiše, če je zunaj pokalo. Takrat so se domači skozenj skrili v kletni del.

V nadstropju, do katerega pridemo preko stopnic in razširjenega ganka (*gančac*), skozi široka vhodna vrata, izdelana med vojnoma, na zadnji strani hiše najprej vstopimo v prostorno vežo. Na koncu te je bilo nekoč ognjišče, dim je prehajal na podstreho preko velikega oboka iz apnene malte in slame, ostanek dela take konstrukcije smo že videli v Bosljivi Loki. Veža nikoli ni bila pregrajena. V čisto hišo se je tako vstopalo iz prostora s kuhinjskim ognjiščem in stropnim obokom za odvajanje dima ob zadnji steni. Strop je imel prostor le na sprednjih dveh tretjinah veže. Zadaj ni bilo okna, svetlobo so dajala le zastekljena vrata na gank. Kot se spomni Jože je bila ob slabem vremenu vsa hiša zakajena od dima, saj tega ni hotelo povleči na podstreho.

Slika 41: Po 1. svetovni vojni v zakonsko spalnico preurejena hiša, kasneje je bil pred krušno peč mlajšega datuma dodan še štedilnik. Okno levo za posteljama, je bilo zazidano, preostala na dveh stenah povečana.

V nadstropju so vse predelne stene lesene, zato ne vemo, kako so potekale v začetku. Vsaj desna proti shrambi in kambri je verketno na istem mestu že ves čas. Ker je bil dimnik dodan kasneje, je edini zidani ostanek oboka za zajem dima – preklada nad odprtino za dim. Dimna cev je bila sem speljana kasneje tudi od gašperčka v kambri, nekaj časa je bila tam celo zimska kuhinja. Pozimi so kozla iz veže prenesli v ta prostor, tu kuhali in spali.

Slika 42: Umivalna omarica iz spalnice pri Podliparski, češnjev les in bela lesena plošča. Za marmorno je zmanjkalo denarja.

Obok za zajem isker in odvajanje dima se je pel med obema stenama veže, z ene na drugo stran. Na mestu sedanjega dimnika je bila ali niša z ognjiščem ali kar širše nizko ognjišče, saj zadaj prej ni bilo okna.

Mogoče pa nekdanjo obliko ognjišča nakazuje niša pod *babo* v kleti. V kotu veže, pred vrati za v shrambo, je bila nekoč postavljena lestev za na podstreho.

Slika 43: Dve generaciji pohištva v Podliparski hiši: leva omara iz začetka 20. stoletja pred prvo vojno – bala prve žene, orehov furnir; desna omara iz časa pozne secesije v 1920-ih letih, z izrezljanim okrasnim vencem, češnjev les – bala druge ali tretje žene.

Na eno stran veže, proti središču vasi, je postavljena *hiša*. Velik prostor, kvadratnega tlorisa, s krušno pečjo v vogalu proti delu veže z ognjiščem je imel v originalu okna na treh stenah. Okno na južni steni je bilo konec 19. ali v začetku 20. stoletja zazidano, ostala tri so bila povečana – povišana. Hiša je bila uporabljena za zakonsko spalnico zadnjih lastnikov in opremljena s poznosecesijskim pohištvom iz 1920-ih let. Dve postelji sta delo dveh različnih mizarjev, oče dveh nevest naj bi dal kot župan delo obema mizarjema v vasi, zato se postelji malce razlikujeta. Zadnji gospodar je bil poročen trikrat, prvič z nevesto iz Sel, kasneje z dvema sosedama - Bauerjevima hčerkama.

Na drugi strani veže si sledita dva prostora. Najprej kašča ali shramba za shranjevanje živil, nahaja se na najbolj severni strani hiše in ima dve okenci ter zidno omarico. V njenem kotu je še vidna odprtina v podu pribl. 1x1m, skozi katero je med drugo vojno vodila lestev v hlev. V shrambi je neko obdobje celo stanovala starejša ženska, dimno cev gašperčka, ki ji je služil za gretje in kuho, je imela speljano skozi pločevinasti vstavek v oknu. V shrambi je nekoč desno za vrati stala tudi lesena skrinja, ki je sedaj v kleti.

Za shrambo leži *vežna kambra*. Ta je služila za sobico marsikateremu najemniku ali otrokom in ostalim domačim. V tej sobici je na primer kot dojenček s starši nekaj časa prebival nekdanji prifarski zdravnik. Nekoč je bil tudi v tem prostoru litoželezni gašperček, katerega dim je bil skozi cev v steni speljan pod obok - *velb* v vežo ter od tam na podstrešje. *Kambra* ima v južni steni vzdano omarico, eno od oken je zazidano, saj je bilo tja prislonjeno kasneje narejeno stranišče - *sekret*.

Skozi zadnja vrata v veži se pride na gank - *ganak*, na koncu katerega je suho stranišče. Gornji del stranišča je lesen, spodnji z jamo, zidan. Iz ganka se pride po lestvi na podstreho, na kateri je sušilo za meso, tam je bil spravljen tudi del kmečkega orodja, verjetno je bila tu nekoč še kašča, kot v hišah višje po dolini. Tam zgoraj so bile skrinje z zrnjem in vreče

koruze. Gank je služil verjetno tudi sušenju koruze, ki so jo v Fari veliko pridelali.

Slika 44: Shramba Podliparske hiše, z okencem iz drugega stavbnega obdobja, verjetno po požaru 1857. leta. Desno je za omaro skrito še drugo, manjše in starejše okno.

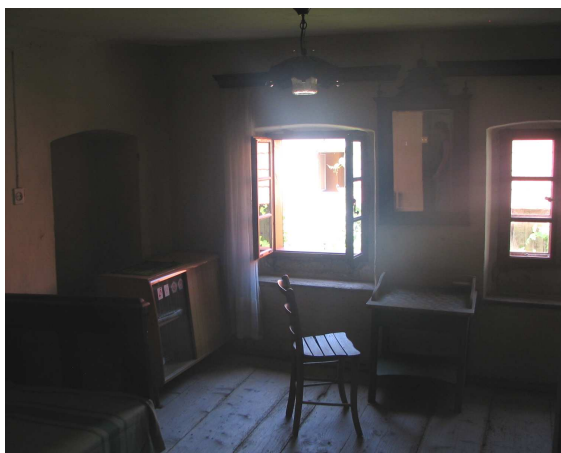

Slika 45: Visoka omara za shranjevanje živil s pločevinasto zaščito proti muham, narejena iz mehkega lesa smreke, iz shrambe Podliparske hiše, Fara.

V tlorisu stanovanjskega dela preseneča, da so zelo skromne komunikacije po vertikali. Je bilo res vse izvedeno po strmih lestvah? Ali so bile morda za normalno funkcioniranje že v začetku nujno potrebne tudi zunanje stopnice iz ganka? Tudi na stranišče se je namreč v začetku verjetno hodilo ven iz hiše ali v hlev.

Slika 46: Stara, iz mehkega lesa narejena preprosta višja skrinja, kakršne smo srečevali tudi v zgornjih delih doline. Verjetno iz prve polovice 19. stoletja. Njeno mesto je bilo nekoč za vrati v kašči.

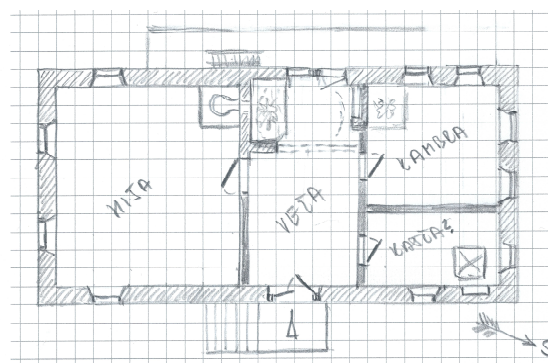
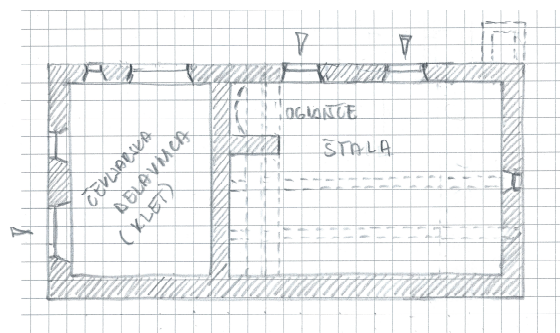

Slika 47: Pogled v *kambro* Podliparske hiše, ki so jo kot spalnico uporabljali tudi podnajemniki.

Stropi v stanovanjskem nadstropju so poletvani in ometani z apnenim ometom, predelne stene so vse lesene in prav tako ometane. Če je hiša zgorela, je bilo vse verjetno prenovljeno in na novo ometano po 1857. letu, torej tudi stropi. Le strop v veži je še vedno obit z deskami, ki so

prebeljene. Dimnik v hiši Podliparskih je bil sezidan šele po koncu druge vojne. Takrat je bil podrt tudi veliki velb na koncu veže, pod katerim se je prej sušilo in dimilo meso, ter z deskami zaprt njen strop.

Stavba Podliparskih je zanimiva hiša, ki s svojim podolgovatim tlorisom izdaja, da je bila tlorisna osnova verjetno enotraktna, tak je tudi ostal del s hišo, na drugi strani veže je razporeditev dvotraktna, kot pri hišah Kočevskega gospostva, višje po dolini. Ker je bila z ostalimi hišami stisnjena v gruči, gospodarskega nadstropja ni mogla imeti v bližini. Mogoče je bil tak tudi požarni red v dvakrat pogoreli vasi.

Slika 48: Tlorisa kleti s hlevom in delavnico ter poskus rekonstrukcije stanovanjskega nadstropja Podliparske hiše pri Fari, dimenzij približno 11,6x6,5m. Kuhinjsko ognjišče v veži in drugo v *kambri*.

Žal o starejši zgodovini in dejavnostih stanovalcev vemo premalo, da bi lahko natančno razvozlati logiko zgradbe in njenega razvoja. Za Južniče, ki so tu izgleda stanovali od konca 18. stoletja vemo le to, da so bili kmetje z dvema in pol hektari obdelovalne zemlje in čevljarji. Mogoče bo kdo drug poskusil ugotoviti, ali so bili dejansko prvi lastniki hiše. Potrebno bi bilo pobrskati po arhivskih dokumentih, ugotoviti menjave lastništva in raziskati dejavnosti gospodarjev. Marsikaj pa se o zgodovini lahko pokaže že na sami konstrukciji zgradbe tudi ob skrbni in postopni obnovi, o kateri sedanji lastniki razmišljajo. Če bo razkrila tiste najbolj zanimive strani hiše in ji prinesla novega zaleta, bo dosegla svoj namen.

Slika 49: Lesen, rezljan modelček za maslo z motivom grozda, iz Podliparske hiše. Verjetno iz obdobja pred drugo svetovno vojno. Priča o tem, da je bilo nekoč veliko mleka pri hiši.

Del gospodarstva hiše je bil tudi skedenj, ki je malce oddaljen od hiše. Na katastrski karti iz 1824. leta je označen s številko 8 in obarvan rumeno – lesena stavba. Ker skednjevi ni imela prav vsaka hiša, govori o tem, da so imeli tu več živine od ostalih, bili so premožnejši. Skedenj je sestavljen

iz osrednjega *pada*, z ostenjem iz brun, pri katerih se vidi, da so bila ta večkrat dodelovana, menjana in uporabljena. Starejša so iz trdega lesa, stesana, nekatera novejša pa iz mehkega in delno žaganega lesa. Zanimivi so vogalni stiki, saj je nekaj stikov na t.i. *horvatski vogel* – z zarezanim stikom, del pa na (*nemški*) lastovičji rep.

Nekoč je bilo običajno, da so lesene stavbe razdrli, nadomestili razpadle dele in jih na novo zložili ali prenesli na drugo lokacijo. Tudi po večkrat, zato kombinacija gradbenih elementov različnih generacij ne preseneča.

K podu sta na vsaki strani dodana desno drvarnica (prej stelnik – *stevenca*) in levo uta – *šuta*. Pred vhodom v pod je tudi širok nadstrešek, pod katerega se je dalo spraviti cel voz. Nad njim so bile palice za obešanje in sušenje šopov koruze. Seno je bilo shranjeno na podstrehi skednja, na dveh nivojih.

Slika 50: Podliparski skedenj, v Franciscejskem katastru je označen s številko 8, kot lesena - rumeno obarvana stavba.

Zanimivo je ostrešje s posebnimi rokami tam, kjer špirovci niso povezani s prečnimi

horizontalnimi gredami. V tramove je vrezano številčenje spojev. To nakazuje, da je bilo ostrešje nekoč že sestavljeno, potem oštevilčeno, razstavljeno in preneseno na objekt ter tu ponovno sestavljeno. Narejeno je iz trdega, grobo obtesanega lesa.

Slika 51: Skedenj s sprednje, cestne strani in pod nadstreškom - zvozom, desno je *pod* z brunastim ostenjem. Spredaj (desno) drvarnica, prej *stevenca* in zadaj *šuta*.

Zanimivo v Fari je, da so tu koruzo, ki so jo sicer pridelovali v velikih količinah že od konca 18. stoletja, sušili na gankih pod streho in na latah skednjev. Klasičnih skednjev, kot jih poznamo v zgornjem delu doline, s prislonjenim kozolcem ali dvojnim kozolcem, skorajda ni. Zato je morala imeti vsaka hiša pod strešnimi tramovi nad gankom obešene posebne late, na katere so obešali povezane, bolj ali manj dolge šope storžev koruze. Posebnih ločenih sušilnic, ozkih in visokih konstrukcij, ki so doma v Pokolpju ali v Beli krajini ter osrednji hrvaški, niso imeli. Imeli pa tudi niso velikih kamnitih, zidanih skednjev, kot na primer v osilniškem delu.

Slika 52: S sorniki spojeni končni deli brun *poda* proti okviru vrat, vidni levo od vrat zgoraj. Tla *poda* so lesena iz debelih plohov položenih na hrastove grede, ki ležijo na velikih temeljnih kamnih peščenjaka iz Kolpe.

Slika 53: Podpore vertikalnega nosilca leg iz trdega lesa, grede so oštevilčene.

Slika 54: Detajl spoja konstrukcije ostrešja iz trdega lesa, grede in spoji nosilne konstrukcije so označeni z vrezanimi rimskimi številkami.

Slika 55: Spoj zgornjih brun ostenja poda z vžaganim ležiščem. V osrednji hrvaški temu spoju rečejo »horvatski vugel«.

Slika 56: Spoj brun na lastavičji rep. Repi niso poravnani kot pri hišah, saj gre za zgolj funkcionalno konstrukcijo. V osrednji hrvaški je ta spoj poimenovan »nemški vugel«.

Skednji so bili večinoma leseni in združeni s podom, na katerem se je lahko mlatilo žito, z nogami metilo - *mancalo* proso ali prebiralo druge pridelke. Senu je služila le podstreha na več nivojih, streha je bila verjetno slamnata in brez čopov. Za veliko glav živine je bilo seno premalo, zato so morali seno kupovati tudi drugje, kar v vasi na trgovski poti ni moglo biti tak problem. Vemo pa tudi, da se je živino nekoč veliko in dolgo paslo še na

počiščenih poljih in v redko poraščenih gozdovih, ki so bili zaradi paše precej slabo zaraščeni. V zadnji generaciji so imeli Podliparski v hlevu tri krave in vola.

Slika 57: Konstrukcija ostrešja iz trdega lesa, z naležnimi rokami tam, kjer ni horizontalnih veznih gred, ki drugod podpirajo in razpirajo škarnike.

Slika 58: Lesen, z lesenimi klini pritrjen nosilec za palico, na kateri se je obešena sušila koruza.

Podliparski so imeli med hišo in skednjem še en lesen objekt, kjer je bila prvotno *stevenca* in poleg njega prislonjena drvarnica. Svinje so bile poleti v ogradi pred hišo, pozimi pa v hlevu. Takrat jih je bilo že manj, saj se je pred koncem leta klalo.

Med tem, ko sem že končal opise in ugotovitve o Podliparski hiši, sem obdelal tudi mnogo skromnejšo hišico osebenjeka – *osebenika* ob Prifarskem jarku. In prišel do zanimivih ugotovitev, ki razvozlavajo tudi uganko Podliparske hiše, njenih predelanih višin oken, nenavadno skromno dimenzionirane *babe* in plitvih obokov za odvod dima. Zato le dodajmo zadnje ugotovitve.

Slika 59: Arheologinja Ana in etnologinja Saša ob merjenju arhitekture Podliparske hiše na Fari, avgusta 2014.

Po vsej verjetnosti je tudi družina, ki je prvotno živela v Podliparski hiši ali jo zgradila pripadala kulturnemu okolju dinarskega kroga, kar zaradi stoletja prej priseljenih uskokov ne bi bilo nič nenavadnega. Tudi priimek lastnikov Južnič, za katere vemo, da so bili v hiši od konca 18. stoletja, je povezan s priseljenimi Uskoki, čeprav domnevam, da je bila hiša prej v lasti še koga drugega. Prvotna ognjišča v hiši so morala biti zato še nizka, zaradi nizkega sedenja so bile tudi okenske odprtine približno 30 - 40 cm nižje glede na pod. Povsod, razen v

shrambi, kjer ognjišča ni bilo in v kateri je gospodinja pri delu stala in želela kljub temu nadzorovati zunanost hiše. Nekaj je k povišanju prineslo mogoče tudi dodano nasutje med nadstropjema. Kakih 10-15 cm povišanja je ugotovil tudi Jože, saj je toliko pod pragom vhodnih vrat še vedno kamniti zlizani prag prvotnega vhoda.

Nizko ognjišče za kuho je bilo verjetno cel čas v veži (mogoče tudi ne), lahko pa dodatno za ogrevanje (ali celo kuhanje) tudi v kotu *hiše* in *kambre*. V tem primeru bi kruh prvotno pekli na ognjišču v žerjavici, pod lončnim pokrovom.

Slika 60: Rezljan okvir za ogledalo iz druge polovice 19. stoletja, sedaj v vežni kambri Podliparske hiše, Fara.

Kambra ima v kotu, kjer bi bilo lahko ognjišče, v notranjosti v zid vgrajeno nišo

– omarico, ki je bila nad ognjiščem običajna tudi v drugih stavbah, ki smo jih raziskovali. Mogoče je bilo v tem prostoru res prvotno v kotu nizko ognjišče in so bila okna na višini tako imenovanega nizkega horizonta glede na višino ognjišča, kot mu pravijo hrvaški etnologi? Odprtina s skrbno izdelanim okvirjem iz lehnjaka, ki je skrajno nizko na ganku, bi zato mogoče lahko služila dovodu svežega zraka na kurišče. Imela bi podobno funkcijo kot vežna okenca, ki smo jih opisovali v zgornjem delu doline. Ta so služila pravilnemu strujanju zraka skozi ognjišče in nato dima na podstreho in ven iz hiše.

Slika 61: Detajl rezljanega okraska posteljne stranice iz konca 19. ali začetka 20. stoletja v *kambri* Podliparske hiše, Fara. Verjetno delo domačega mizarja. Nad glavno stranico postelje je bil originalno še višji nastavek.

Dejansko predelava višine okenske police za približno 40 cm (povišanje parapeta iz 0,5 m nad tlemi na tudi sedaj običajnih 0,9

m) verjetno ni bila posledica spreminjanja kote tal v nadstropju, temveč kulturološko gledano, prehodu iz stanovanjske kulture dinarskega, tako imenovanega nizkega horizonta (nizko ognjišče in nizka sedišča) v kulturo alpskega kroga (visoka ognjišča in visoka sedišča). Ta prehod ne bi bil nenavaden, saj je bilo območje Kostela po turških vpadih poseljeno tudi z Uskoki, ki so izgleda precej dolgo zadržali svojo bivanjsko kulturo in tradicijo. Nenavadno je le, da se je prehod dogajal verjetno šele v 19. stoletju, kar bi lahko dokazovala arhitektura Podliparske hiše.

Krušna peč v *hiši* je novejšega datuma, ohranjenih ni nobenih starejših pečnic ali njihovih sledov. Zaradi dveh močnih podložnih tramov in *babe* (bolje bi bilo reči podpornega zidu) na tem mestu, je morala stati tu že od začetko v vsaj predelane hiše. Po pripovedovanju naj bi bila preejšnja peč nižja in širša. Mogoče je tudi prostor pod *babo* s plitvim obokom služil kot ognjišče in je podpiri prejšnji peči služil le zid z debelimi gredami. Ponavljanje gradbenega vzorca v kleti in nadstropju ni nenavadno. Vse diskutirano bi bilo smiselno preveriti tudi na drugih stavbah tega kulturnega kroga. Žal pa je tako bogatih stavb iz preloma 18. v 19. stoletje v bližini ostalo malo, če sploh še katera.

Glede na povedano je Podliparska hiša v okolju s svojo pričevalnostjo izjemno

pomembna, saj je bila priča ne samo tehnološkemu razvoju dveh stoletij, temveč tudi o kulturnemu prehodu. Domnevamo, da je v 18. stoletju morala pripadati pomembni in bogati (verjetno) uskoški družini in je predstavljala s skrbno kamnito gradnjo neke vrste (vsaj »kmečki«) dvorec z dvema ločenima bivalnima prostoroma (*hiša*, *kambra*) z nizkim ognjiščem ali krušno pečjo v zunanjem kotu proti veži, s kaščo in osrednjo vežo s kuhinjskim ognjiščem. To ognjišče za katerega vse bolj verjamemo, da je bilo nizko, pa nam seveda lahko njen začetek pomakne še precej bolj nazaj.

Slika 62: Struktura enega od vogalnikov Podliparske hiše iz peščeno rjavega lehnjaka izpod Nežice, Fara. Lehnjak je biokemična sedimentna kamnina, ki nastane, ko voda, ki vsebuje kalcijev karbonat teče čez organske ostanke (liste, veje) in se na njih izloča ter jih na ta način obda. Je močno porozna, lahka in luknjičava kamnina (Wikipedija).

Velik hlev, ki je bil verjetno povezan s sedanjim osrednjim kletnim prostorom, obsega več kot polovico tlorisa in je bil nekoč po vsej verjetnosti enoten prostor. Verjetno je bil namenjen tovornim konjem, prostora je dovolj za kakih osem ali nekaj

več konj. Ti so potrebovali ožja vrata, ki so bila kasneje zaradi širših volov razširjena, hlev pa pregrajen in zmanjšan z leseno steno. Zaradi drugačnih potreb družine (manj živine, potrebovali so klet za novo uveljavljeni krompir) in/ali mogoče tudi zaradi odgorelega ali propadlega vzdolžnega tramu.

Slika 63: Malce drugačna struktura še enega od vogalnikov Podliparske hiše iz lehnjaka.

Za vzdrževanje podkev tovornih konj bi lahko uporabljali nizko ognjišče pod obokom (domnevne) *babe*. Glede na to, da so v Brodu že več stoletij naseljeni Romi - *cigani*, ki se imajo za staroselce, in so se ti nekoč ukvarjali tudi s popotnim kovaštvom, bi lahko njihovi kovači prihajali podkovat konje kar v hlev. Če je bilo konj večje število, je to še toliko bolj verjetno.

Zaradi prizidanih vhodnih stopnic z razširjenim gankom in na drugi strani svinjske kuhinje pod gankom, ki oba zakrivata stene osrednjega dela, ter drugačnega tramovja, ni zanemarljiva niti možnost, da bi bila nekoč v osnovi hiša le

tisti del sedanje stavbe, ki je tlorisno nad nekdanjim velikim hlevom. Morebitnih spojev zidov ni bilo možno pregledati.

Slika 64: Raziskovanje visokega ostrešja in podstrehe Podliparske hiše, poleti 2014. Na podstrehi je ostalo le sušilo za sušenje mesa, sledov lesene kašče pa ni več.

Del z delavnico in nato hišo zgoraj bi bil lahko dozidan tudi kasneje, a še pred 1824. letom, ko je bila njena velikost v katastrskem načrtu vrisana že enaka današnji, le brez ganka. Za tega ne moremo z gotovostjo trditi, če ga je imela že takrat, saj ne vemo, kakšna so bila pravila merjenja objektov za vris v kataster (le talni tloris ali tudi nadstropje z vsem, kar moli iz hiše).

Ob požaru 1857. leta je verjetno zgorel vsaj zgornji leseni del nadstropja – ostrešje, strop in predelne stene. Mogoče tudi zunanje stene *hiše*, če so bile lesene, saj izgleda, da so drugače grajene od ostale stavbe. Ves ta del je moral biti ob obnovi zamenjan, bil pa je tudi predelan po novi modi in z novimi kuhinjskimi izumi (mogoče višjim kuriščem), le nekaj

desetletij kasneje je moral biti na mesto kurišča postavljen tudi pločevinasti štedilnik.

O tem, da so bila ognjišča še v začetku 20. stoletja ponekod v vasi nizka pa govori še ena Jožetova pripoved. Njegova mama, rojena v začetku 20. stoletja mu je pripovedovala, da so pri eni od hiš kurili na ognjišču na ta način, da niti niso kaj dosti žagali drv. V vežo so privlekli kar celo, 10-20 cm debelo deblo in ga potem le počasi porivali na ognjišče ob steni, kolikor je tam začetek odgoreval.

Slika 65: Vas Fara na vojaški karti iz 1776. leta. Lahko domnevamo, da je na njej vrisana tudi Podliparska hiša ob križišču pod cerkvijo. Tam mimo je šla pot po dolini in druga mimo cerkve navzgor iz doline.

Po vseh zapisanih ugotovitvah se postavlja kar nekaj vprašanj o njenih začetkih. Je bila Podliparska hiša v začetku dvor bogatega tovarnika, mogoče celo katerega

od pomembnih vodij, ki so vodili karavane po prepovedanih poteh tod okoli nekaj sto let? Mimo hiše je nekoč vodila pot navzgor proti gradu in trgu Kostel.

Slika 66: Leseno razpelo na pokopališču prifarske cerkve, ki se dviguje nad grobovi nekdanjih gospodarjev in gospodaric tega dela kolpske doline.

Z velikim hlevom in lepo izdelanimi prvotnimi gradbenimi detajli iz na tem območju cenjenega kamna - lehnjaka, spominja še najbolj na Pintarjevo hišo iz Mandlov. To smo spoznali v lanskoletni knjižici, nanjo je vezana zgodba o *harambaši* s karavansko potjo v neposredni bližini. Vendar sedaj, po vsem diskutiranem in opisovanem za območje Kostela, lahko tudi za Pintarjevo oziroma Kvaternikovo hišo mnogo bolj zanesljivo trdimo, da je bil tudi njen prvi lastnik najverjetneje uspešen tovornik. In tudi tam

se je zaradi menjave lastnika pred stoletjem in več ohranilo bore malo informacij o življenju tistih, ki so jo zgradili po svojih potrebah in željah.

Vedno znova se izkaže, da arhitekturo brez dobrega poznavanja življenja njenih stanovalcev, opazovanja in raziskovanja kulturnega okolja v obdobju njenega nastajanja ali razvoja težko razvozlamo in razumemo.

Pri Podliparski hiši bi šlo s tolmačenjem njenih značilnosti mnogo težje brez prijazne pomoči gospoda Jožeta, s katerim smo se srečali v Ljubljani.

HIŠICA OSEBENIKA OB PRIFARSKEM JARKU

Med ohranjeno stavbno dediščino v dolini le redkokdaj naletimo še na kako hišico najnižjega socialnega sloja, ki običajno ni imel svoje zemlje ali je bilo lastne zemlje mnogo premalo za preživetje družine. Take ljudi so v dolini na obeh straneh meje imenovali osebenjeki – na kostevskem jim pravijo *osebenik*. Njihove skromne bajte, v katerih je moralo biti prostora za enega, dva ali kar celotno družino, so bile v 19. ali celo začetku 20. stoletja postavljene večinoma na koncih vasi, na manj kvalitetnih zemljiščih, včasih stisnjene ob bregu ali na strmini jarka (primer Trave), na močvirnem terenu na koncu vasi (Plešče in Osilnica) ali na terenu, ki ni bil zanimiv za drugo uporabo. Večina majhnih, skromno grajenih hišic teh ljudi je kmalu po vojni propadla, iz nekaterih so si njihovi prebivalci po drugi vojni zgradili večje hiše. Sledovi starih so zabrisani.

Pri Fari smo že ob našem prvem obisku in obhodu vasi z udeleženci poletne delavnice iz Palčave šiše, avgusta 2014, opazili eno takih hišic, v kateri sta še pred nekaj desetletji živeli dve starki, (na otroke hudi) *Ločički teti*, kot so ju imenovali domačini.

Bajta je postavljena v breg na Ločici ob Prifarskem jarku, ki nad vasjo dela okljuje in ob neurjih verjetno tudi poplavlja. Da je

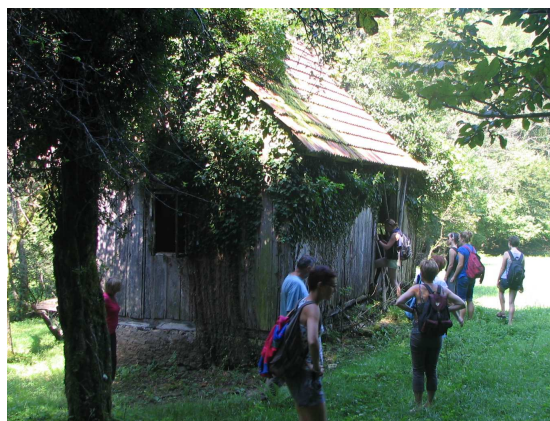
bil teren verjetno vedno problematičen, lahko opazimo tudi iz vode, ki izvira v kletnem prostoru hišice, ter se skozi vrata steka proti potoku.

Slika 67: Pogled na Ločičko hišo s strani proti Fari. Levo pod njo se vije Prifarski jark, z gankom je obrnjena proti jugu.

Slika 68: Pogled na južno stran z gankom od blizu. V sredini nad gankom je z bršljanom poraščen kamniti zid, zaslon ognjišča.

Slika 69: Še stran proti bregu in dohodni poti iz Fare, s te strani je edini vhod v hišico.

Hišica ni vrisana v katastrskih kartah iz prve polovice 19. stoletja in zato izgleda, da je bila postavljena nekje v drugi polovici 19. stoletja ali celo malo kasneje. Zaradi skromnosti objekta je datacija zelo otežena. Le iz uporabljenih žebljevi v lesenem zgornjem delu, ki so že industrijski žičniki, se da sklepati, da morajo biti iz časa po 1870. Tudi ta datacija je vprašljiva, lahko gre le za leseni del, saj so taki objekti večkrat pogoreli in so od prejšnjega ostale zidane osnove kleti, leseni del pa je bil vsakič zamenjan.

Slika 70: Kamniti zid kletnega dela z gankom: vrata brez zidane preklade ter edino okence v kleti.

Vse nosilne grede so tesane, večinoma iz trdega lesa, ostenje je narejeno iz žaganega lesa smreke ali jelke in obito z deskami ali znotraj ometano. Ne moremo z gotovostjo trditi, da je bila zgrajena naenkrat, saj že stanovanjski nivo nakazuje, da je bila enkrat že predelana, tudi iz kleti bi lahko sklepali, a manj gotovo, na dograjevanje. Lahko bi bili leseni deli zamenjani tudi na primer po požaru ali temeljiti predelavi, če

bi bil objekt nekaj časa zapuščen, a njegove zgodbe ne poznamo natančneje.

Slika 71: Bližnja slika konstrukcije v vogalu: povezni tram po dolžini zidu hiše levo, na katerega so položeni močni hrastovi prečniki. Na njih je postavljena kasetna konstrukcija nadstropja.

Iz tlorisa kleti in izvedbe kamnitega ostenja bi kljub prvotni oceni starosti lahko sklepali, da je šlo v osnovi za enocelični objekt kvadratnega tlorisa približno 4,6x4,6 m, ki je bil (mogoče) šele kasneje dograjen v dvoceličnega. V kvadratni osnovi je le en prostor kleti ali/in hlevčka. Služiti je moral verjetno obema namenoma, saj je poleg njega v sedanjem spodnjem delu levo le še listnik - *stevenca*, pol odprt prostor. Mogoče je bil to hlevček za kozo ali dve ter še shramba za skromno poljedelsko orodje. Prostor je nekoč imel le široko vhodno odprtino, ki je bila kasneje zmanjšana in opremljena s sedanjimi vrati iz letev.

Klet je zidana iz kamna. Opaziti je, da je v steni, za razliko od Podliparske hiše, le malo kosov lehnjaka, čeprav so ga obdelovali nad kočjo ob Nežici. Torej je bil

lehnjak v stavbi tudi stvar prestiža. Le levo in desno od kletnega okenca sta robova iz obdelanih kosov, preklada je že iz kosa peščenjaka. Drugače v zidovih prevladujeta peščenjak in apnenec, verjetno privlečena iz Kolpe in hriba, kar je moralo biti ceneje.

Slika 72: Struktura skromnega kamnitega zidu kletnega dela z notranje strani, zgoraj je vidna hrastova prečna greda.

Zgornji del hišice je lesen, a ima del stene proti ganku zidan. Konstrukcija nadstropja je kasetna, med vertikalne tramove, ki nosijo stene, so vstavljeni 5 cm debeli smrekovi plohi, ki so z notranje strani poletvani in ometani. A to le v glavnem prostoru. Zunanje tri strani hišice, ki so izpostavljene dežju, so zunaj obite z vertikalnimi deskami. Drugod so stene neometane. V pritličje – stanovanjski del hiše, pridemo skozi vrata iz nivoja okolice na severni strani. Vstopi se neposredno v malo vežo, ki je morala biti obenem tudi drvarnica in shramba za vse ostalo, kar je bilo pri hiši.

Na zadnji strani je ožji izhod na gank, ki je bil verjetno kar brez ograje, saj o njeni konstrukciji ni sledu. Na ganku so še lepo vidna obešala za palice, na katerih se je sušila koruza, fižol in še kaj. Iz veže se je moralo iti po lestvi tudi na podstreho, kjer je bilo spravljeno seno.

Slika 73: Veža z glavnega vhoda, levo vrata za hišo, desno kot za drva in spredaj vrata na gank. Levo od njih je viden del zidane stene, omet se vleče še nad vrati, kar nakazuje, da je bil to s hišo nekoč enoten prostor, brez pregradne stene.

Slika 74: Skromna obešala palic za koroza, spletena iz vrbovega šibja.

Edini bivalni prostor v hišici je bila sobica, dimenzij približno 3,5x3,5 m, z dvema oknom. Obe sta obrnjeni na dohodno stran iz Fare, eno od njih gleda tudi na jarek. Dimenzije oken so običajne za drugo polovico 19. stoletja - pribl. 70x95 cm. Tla so le iz enega sloja debelejših desk.

Slika 75: Konstrukcija zunanje stene z notranje strani. Nosilni vertikalni tramovi kasetne konstrukcije, polnilo so smrekovi plohi, zunaj zaščiteni s pribitimi vertikalnimi deskami, znotraj poletvani in ometani z apnenim ometom.

Sobica je sicer ometana po stenah in stropu, vendar menim, da strop prvotno ni bil ometan. Žal zaradi stanja stavbe ni bilo mogoče preveriti še podstrehe. Zaradi razpadanja stavbe je lepo vidna konstrukcija sten. V sobici je bil nazadnje v kotu štedilnik – kovinski kozel. Hiša nima dimnika, saj je odvodu dima iz štedilnika služila kovinska cev skozi kamnito steno proti ganku. Dim je šel od tam pod nadstreškom na podstreho. A v začetku je moralo biti drugače.

Kamnita stena, pozidana na dobrem metru in pol dolžine, je morala služiti zaslonu ognjišča, a šele takrat, ko je bil delno

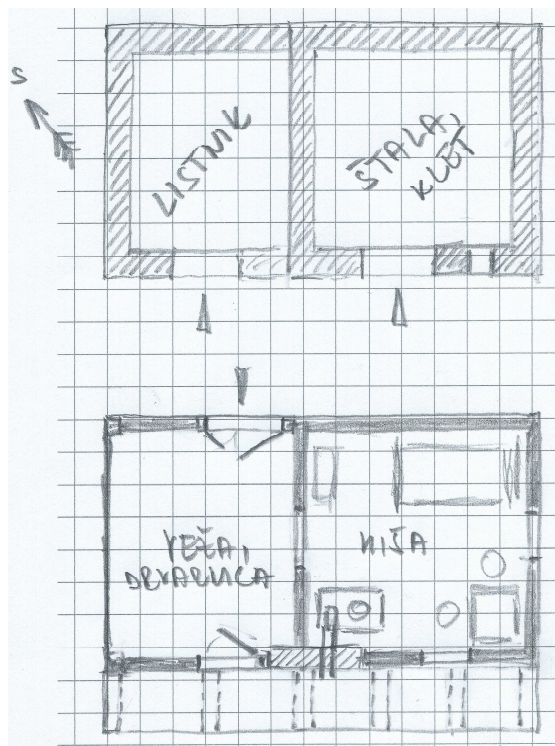
pozidan vhod v listnik – *stevenco* spodaj, saj ta stena sega preko nekdanje odprtine. Hiša ni mogla imeti krušne peči, saj nima nobenega podpornega zidu, ki bi bil za to primeren, niti zidanega in težkega visokega ognjišča. Ognjišče je moralo biti po vsej verjetnosti nizko, saj ogenj na ognjiščni mizi z leseno konstrukcijo, ki si jo še vedno lahko pogledamo v hiši Vesel v Prezidu, ne bi mogla segreti prostora.

Slika 76: Tako nekako bi lahko izgledala konstrukcija *velba* nad ognjiščem za gašenje isker in odvod dima proti podstrešju, potrebna je bila tudi pri nizkem ognjišču. Fotografija iz literature.

Če je bilo ognjišče nizko (npr. glinena plast v okviru iz hrastovih brun, pomaknjeno ob steno), potem je bil tudi zajem in odvod dima enostavnejši. Razdalja do stropa je bila večja in njegovi tramovi so bili lahko leseni. Na stropni tram je bila pripeta veriga za kotel, v katerem se je kuhalo na ognjišču. Za zajem dima pri stropu je moral zadostovati že plitev, iz palic spleten obok, ometan z apneno malto, z odvodom proti podstrešju, lahko tudi zgolj luknja v stropu med tramovi iz hrastovega lesa, ki so jo zapirali po potrebi. Ognjišče ni dovoljevalo sedanje

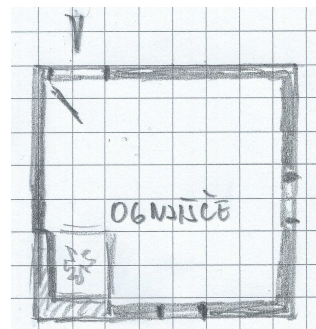
predelne stene, ker je zaradi požarne varnosti potrebovalo več prostora.

Slika 77: Tloris kleti in pritličja Ločičke hišice ob Prifarskem jarku leta 2014, osnovnih dimenzij brez ganka pribl. 3,8x6,6 m, Fara, november 2014

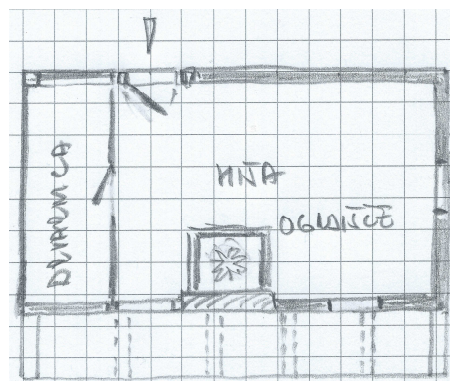
Do sedaj povedano lahko povzamemo takole:

1. Hišica je bila po vsej verjetnosti nekoč enocelična, kvadratne osnove. Kakšno ognjišče je imela takrat, ni jasno, saj je objekt majhen in je bil predelan. Najverjetneje je bil takrat zidan cel vogal in je bilo ognjišče postavljeno vanj. Lahko pa je bila kletna osnova namenjena prvotno gospodarskemu poslopiju – natančnejše podatke bi bilo mogoče dobiti šele ob razdiranju stavbe in raziskavi arhivskega gradiva o nepremičnini.

Slika 78: Rekonstrukciji tlorisa pritličja Ločičke hišice, ko je šlo za objekt kvadratnih dimenzij 3,8x3,8m z ognjiščem v kotu.

2. Stavba je verjetno kasneje doživela najprej dozidavo v kleti, kjer je bil dodan listnik, zgoraj je bil verjetno nekoč kasneje nad kletnimi zidovi na novo izveden spet enocelični (ali dvocelični) prostor, tokrat pravokotnega tlorisa, z nizkim ognjiščem ob ravni zidani steni proti ganku.

Slika 79: Rekonstrukcija tlorisa pritličja Ločičke hišice konec 19. stoletja, ko so stavbo povečali na sedanje dimenzije.

3. S prihodom pločevinastega štedilnika – *kozla*, je bilo nadstropje predelano v dva prostora. *Hišo*, v kateri se je tudi kuhalo in vežo z drvarnico. *Hiša* je dobila ometan strop, saj je bil prvotni črn od dima in predrt z odprtino za dim. Dimnika niso dozidavali, dim je

šel iz hiše po pločevinasti cevi skozi steno proti ganku.

Slika 80: Reprezentančni okvir kletnega okenca izveden s kosi lehnjaka, hišica na Ločici pri Fari. Iz lehnjaka je le še nekaj zgornjih vogalnikov desno, ki so na vsej hišici najbolj vidni.

Ugotovitve iz te skromne hišice, ki je morala v svoji zgodovini doživeti vsaj dve temeljiti predelavi, nam pridejo prav tudi pri razreševanju uganke ognjišča in višine oken v Podliparski hiši, ki je bila po vsej verjetnosti narejena skoraj stoletje prej. A tudi pri razumevanju ostalih stavbah ozkih podolgovatih tlorisov, ki so ohranjeni vse do meje gospostev pri Srobotniku. Več smo pripisali k njihovim opisom.

Raziskava male koče *osebenika* na Ločici ob Prifarskem jarku nas je naučila marsikaj. Če želimo ugotavljati logiko arhitekture nekega okolja, se ne smemo omejevati le na po kvaliteti izstopajoče stavbe bogatejših družin, temveč se je potrebno posvetiti tudi arhitekturi socialno najnižjih slojev, če je le ohranjena. Ti sloji so zaradi revščine v marsičem zaostajali za svojimi bogatejšimi sovaščani, a so njihova bivališča, kljub materialnim omejitvam,

izkazovala bivanjski in kulturni minimum, ki so ga bolje stoječi v istem okolju le nadgrajevali ali razvijali naprej.

Slika 81: Narava se počasi zajeda v kamniti zid kleti, hrastov okvir in skromno smrekovo ostenje hišice na Ločici pri Fari.

SROBOTNIK OB KOLPI IN NJEGOVI DVE HIŠI NA KLJUČ

Srobotnik, to malo naselje na severo-zahodni meji Kostelskega gospostva smo omenili že v uvodu v območje Kostela. Današnja cesta, ki je bila speljana po dolini od Mirtovičev navzdol, ga obide, hiše, zakrite z zaraščenimi pobočji ob jarku, se skrivajo nekaj višje od nje.

Slika 82: Zaselek Srobotnik nad Kolpo, katerega hiše so zbrane ob jarku pod Sveto Ano, ob nekdanji poti na Rake in v Briško dolino; na avstrijski vojaški specialki iz konca 19. stoletja. Vrisan je še mlin na Kolpi in jez.

Slika 83: Zaselek Srobotnik na Franciscejskem katastru iz 1824. leta. Na Kolpi je vrisan jez mlina in žage.

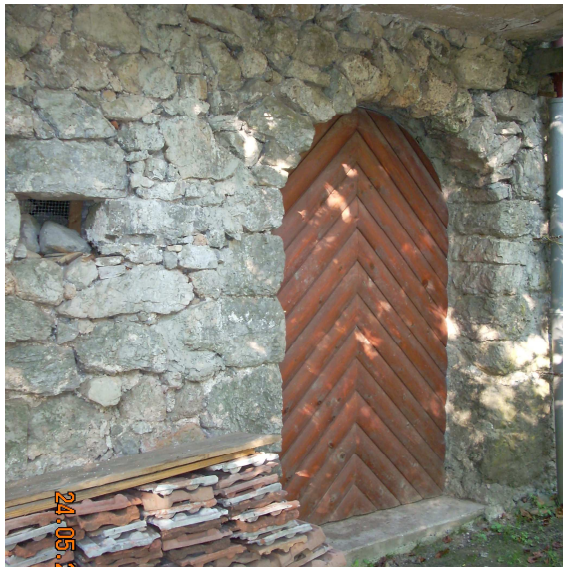
Slika 84: Srobotnik iz leta 1824 od blizu. Hiš na ključ takrat tu še ni bilo. Na karti so dorisane že nekatere predelave po tem letu.

Kraj je poseljen že več stoletij in kot mejno naselje med kočevskim ter kostelskim gospostvom je kar nekajkrat prehajal od enega k drugemu gospodarju. Tudi Južnič v svojih knjigah o njem ne napiše veliko, izvemo pa, da je bil leta 1570 v Kostelu, leta 1613 v kočevskem gospostvu, pred letom 1869 in vse do današnjih dni pa spet pripada v Kostel. Cerkveno je del osilniške župnije, v kateri je tudi cerkva Sv. Ane. Srobotnik predstavlja tudi mejo med dolenskim in kostelskim narečjem, govorili so kostelsko. V šolo so otroci hodili na osilniško stran, v Bosljiwo Loko, zato so imeli v govoru tudi veliko osilniških besed. Na primer za suho sadje so uporabljali besedo *blječki* in ne *rižni*, kot drugi kostevci v naseljih, nižje ob Kolpi.

Slika 85: Udeleženci etnološke delavnice v središču Srobotnika z domačinko Liljano Butina ogledujejo zvon na *stubih*.

Večina hiš zaselka je razporejenih nad levim bregom jarka, ki ga že več stoletij premošča lesen most, nekaj pa tudi na drugi strani. Podobno kot ostala naselja je moral tudi Srobotnik doživljati svoje dobre in slabe čase.

Slika 86: Stari zidovi hiše pri Pavovih (sedaj skedenj) v Srobotniku s polkrožno obokano odprtino vrat, ki izdajajo, da so bili zidani pred dvema stoletjema in več.

Že konec 18. stoletja je ob Kolpi delovala večja žaga venecijanka na tri jarme, tam je stal tudi mlin, kar se še lepo vidi na karti iz 1824. leta in tudi na karti iz konca stoletja.

Žaga je dobivala hlode za razrez iz pobočij nad levim bregom Kolpe. Za odvoz žaganih elementov je potrebovala cesto, kar bi pomenilo, da so bile te do Petrine po Kranjski strani povezane in prevozne vsaj že konec 18. stoletja. Žaga je delovala do druge vojne, od nje je ostalo le še nekaj starih zidov, tudi o zaježitvi na Kolpi in mlinu skoraj ni več sledu.

Slika 87: Srobotniški vinogradi na osončenem bregu nad Kolpo.

Področje Srobotnika je še zadnje v dolini, kjer so gojili vinsko trto, saj je lega prisojna in zaščiten pred nizkimi temperaturami s severa. Nekaj vinogradov, ki jih vzdržujejo domačini v bregu pod potjo na Rake, je še lepo vzdrževanih. Naselje med vojno ni bilo požgano, zato je večina hiš ostala na svojem mestu, marsikatera je stara stoletje in več, nekaj je bilo predelanih po vojni za potrebe vikendašev, nekaj je zapuščenih in o njih pripovedujejo le še ruševine. Še leta 1931 je bilo v naselju več kot 70 ljudi, konec sedemdesetih let so bili štirje, sedaj tu stalno živi le ena prebivalka, ostali

prihajajo v kraj občasno in tu preživljajo pretežno topli del leta.

Življenje v Srobotniku zaradi obrobne lege, slabih povezav in omejenih obdelovalnih površin nikoli ni bilo lahko. Tudi po starih zapisih, ki jih je pregledoval Južnič, prebivalci niso bili obvezni oddajati dajatev kostelski gospodi. Po ustnem izročilu naj bi jih davkov oprostila celo sama Marija Terezija, ki naj bi nekoč ob obhodu svojih dežel s kočijo prišla do Srobotnika ter tu ugotovila, da je to najrevnejša vas v njenem cesarstvu. Južnič o tem v svojih knjigah ne poroča.

Pri Srobotniku je postavljen viseči most preko Kolpe, ki so ga desetletja uporabljali domačini za dostop do glavne ceste po dolini na hrvaški strani vse do pred desetletjem in pol, ko je bila zgrajena cesta tudi po levi strani. Taki mostovi so (bili) še trije: višje pri Grintovcu, pri Srobotniku in niže v Slavskem Lazu pri Kostelu.

Slika 88: Prostor stavbe Nakončnih z zidovi iz 18. stoletja, z etnografsko zbirko - poletna dnevna soba domačinov.

Posebna zanimivost Srobotnika je njegovo središče okoli mostu čez jarek. Tu se je že

po starem katastru z mostom in križiščem poti odpiral večji osrednji prostor naselja, ki je povezoval hiše na obeh bregovih. Tu so postavili zvon na stebrih – *stubih*, s katerim so zvonili zjutraj, opoldne in zvečer, ob smrti domačina in pred nevihtami, da bi odgnali točo. Verjetno je zvon rezultat meje župnij in gospostev ter oddaljenosti cerkvice Sv. Ane. Poleg njega stoji eden od redkih ohranjenih ploščatih Jezusov na križu – izdelanih iz pločevine in nekoč večče slikarsko okrašenih. Pokopališče imajo Srobotničani skrito pod cerkvico Svete Ane. Nad vinogradi ob poti stoji tudi malo obnovljeno Marijino znamenje.

Slika 89: Najvišje v naselju leži Matijeva hiša, raztegnjena v ključ, z dolgim gankom na južni strani.

V naselju, ki smo ga prvič obiskali v času etnološke delavnice v Palčavi šiši, avgusta 2014, smo si s pomočjo domačinov Liljane Butina in Janeza Kovača ter njegove družine ogledali nekaj stavb. Zaradi posebne lege, a tudi drugačne zasnove, smo obdelali dve od njih. Prva je Matijeva, ki stoji najvišje v naselju, ob poti proti

Rakam, do druge – Štamflove smo prišli zaradi namena novega lastnika, da jo poruši in na njenem mestu zgradi moderno stavbo.

Slika 90: Pogled na Matijevo hišo, iz ganka se je lepo videlo na osrednji prostor vasi, tja so gledala tudi okna hiše v levem delu stavbe.

Slika 91: Zadnja stran Matijeve hiše, ob hiši je peljala pot proti Rakam. Okna so bila po vojni povečana, nekoč je imela streha strme čope.

Že prej smo obdelovali hiše v sosednji Bosljivi Loki le nekje kilometrov višje in ugotavljali, da so vse v osnovi dvotraktne stavbe. Take so bile tudi že pred gradnjami v sredini 19. stoletja. Zanimivo pa je, da že takoj čez mejo nekdanjih gospošte naletimo na drugačno tlorisno zasnovo, ki smo jo spoznavali le v vaseh nižje na kostevskem. Obe hiši, ki jih tu opisujemo, sta v osnovi namreč na strani hiše

enotraktni. Hiša ima torej tri strani opremljene z okni, na drugo stran veže z nekoč črno kuhinjo sta postavljena dva manjša prostora, *kambra* in *špajza*. Posebnost obeh hiš je dodatek v ključ (tloris v obliki črke L), ki je v dolini, posebno pri starih stavbah, zelo redek. Za oba ključa se je izkazalo, da sta posledica gospodarskih potreb domačije. Dodani so bili gospodarski prostori v pritličju, zgornji del pa uporabljen za sobico brez gretja. Oba dela v ključ sta bila dodana k vzdolžnemu pravokotnemu tlorisu hiše enkrat kasneje. Le streha Matijeve hiše ima zaradi tega sleme v obliki črke L, pri Štamflovci, opisani kasneje, je bila celotna stran predelana in streha izvedena dvokapno. Omenimo naj, da je bila v vasi nekdanje še tretja hiša, postavljena v ključ, in sicer Jakopinova v središču vasi. Stala je pod Matijevo hišo, a je bila zapuščena kmalu po 2. svetovni vojni in so ostali od nje samo temelji.

Slika 92: Kamniti del pod stanovanjsko etažo, levo novejša vrata iz 1908. leta v *kujdr*, ki je bil pod hišo, levo in nad omarico za električni priključek je še vidna stara in že dolgo zazidana, polkrožno obokana odprtina.

Slika 93: Kamniti del pod ključem je zidan enostavneje, a zelo solidno, nosijo ga kamniti zidovi, brez obokanih preklad. Verjetno je nekoč stal ločeno od hiše. Desno je najkasneje k stavbi prizidana jama suhega stranišča.

Matijeva hiša je postavljena, vsaj tako izgleda, na delu temeljev starejše zgradbe, kar je razvidno tudi iz Franciskejskega katastra. Kot smo ugotavljali že za gradnje višje v dolini, je morala biti predhodnica tlorisno precej večja in je bila nekje v drugi polovici 19. stoletja temeljito predelana.

Slika 94: Mehko oblikovan hrastov vhodni portal, jarmičaste oblike. Iz vrat domnevamo, da so iz druge polovice 19. stoletja. Od takrat je verjetno tudi zgornji, leseni del hiše.

Od stare zgradbe je bilo verjetno uporabljenih le nekaj zidov ali zgolj temelji. Zagotovo je star vzhodni zid kleti, saj je edini 90 cm debel. Spodnji del hiše je v celoti grajen iz kamnja, pri čemer je razvidno, da je bil pomembnejši del pod podolgovatim tlorisom. Zgornji del je delno lesen, delno zidan. Na strani proti spodnjemu dvorišču je skoraj ob celotni stavbi postavljen lesen dolg gank, ki se od razširjenega osrednjega dela le 60 cm širok nadaljuje vse do stranišča na skrajnem koncu stavbe. Tu je moral biti narejen najkasneje in sobica zaradi tega stisnjena.

Slika 95: Zgoraj obokana preklada nad vrati v štal, iz 18. ali začetka 19. stoletja, spodaj statično manj ustrezna preklada nad vrati v klet, z letnico 1908.

V spodnji etaži je z dvorišča najprej dostopen *kujder*, ki je dobil leta 1908 vgrajena široka vrata s hrastovim okvirjem. Izgleda, kot da prej tu ni bilo vrat. Tu so bili shranjeni sodi za vino. Še po vojni so ga pridelali skoraj 300 litrov. Tu je stala

verjetno manjša lesena stiskalnica. Grozdje so stiskali večinoma ročno, iz ostankov tropin so kuhali žganje. Klet se nahaja pod hišo.

Slika 96: Vhod v hlev pod nadstreškom, ki ga ustvarja del a ključ. Skromen hrastov okvir širokega vratnega krila, skrbno napete oblike, tesane po obliki oboka preklade.

Slika 97: Srednji del ganka na prelomu med hišo in delom v ključ. Leva stena zidana in ometana zaradi peči in ognjišča, desni del je lesen.

V sredini pod gankom je še vidna lepo polkrožno obokana odprtina. Zazidana mora biti že vsaj 150 let in se ne vklaplja v ostalo organizacijo zgradbe. Biti mora še iz prve zgradbe, ki je bila v drugi polovici 19. stoletja temeljito predelana. V desnem delu je vhod v *štalo*, kjer sta bila nazadnje krava in vol ter teleta. Pred njenim vhodom so bile pod pokritim delom *svinjske štalice*. Zelo nenavadno je, da je hlev v

delu, ki je vkopan najbolj v zemljo in se nahaja pod *kambro*, *shrambo* in *kaščo*.

Poleg nadstreška s svinjskimi štalicami stoji ločen del ključa - iz njegovih kletnih zidov se zdi, da je bil dodan kasneje. Zidovi so kvalitetno zidani, a skromneje obdelani, vrata so brez zidane preklade. Delno so obzidana celo z opeko, čeprav so v osnovi uporabljeni zelo masivni kamni. Stropniki kleti so hrastovi, velikih presekov približno 30x30cm, na njih so položene debelejšje hrastove deske, nato verjetno nasutje in nanj tanjše grede s pooblanim smrekovim ali jelovim podom.

Slika 98: Nezaščitena konstrukcija sten v zgornjem delu ključa. Hrastov podložni okvir na kamnitem zidu, vertikalne hrastove grede in polnila iz pribl. 10 cm debelih žaganih gred, vloženi v utor vertikalne.

Zgornje nadstropje je desno od *veže*, v katero se vstopa skozi vrata na zgornjem

koncu hiše, kjer je nekoč potekala pot proti Rakam, večinoma leseno.

Slika 99: Gank ob hiši ob južni steni, desno zidana stena ob krušni peči in nekdanjem ognjišču, zadaj lesena stena hiše, ki na ganku ni zaščitena z oblanimi deskami.

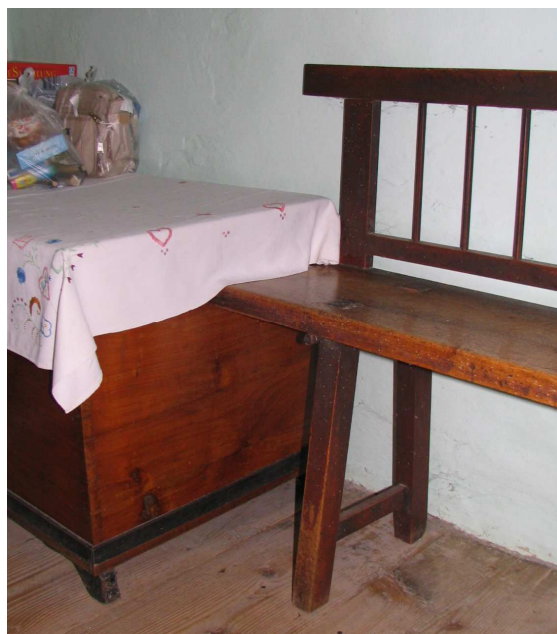
Portal vrat je stesan iz hrastovega lesa, z zaključkom oblikovanim kot plitev jarem. Vgrajen je v zidani del. Zidana je še stena na drugi strani hiše, ob kateri stoji krušna peč, prej je stalo tu ognjišče. Lesene stene ostalih delov stavbe so z notranje strani poletvane in ometane, zunaj na izpostavljenih straneh zaščitene z vertikalnimi nabitimi deskami. Poletvan in ometan je tudi strop v celoti.

V lesenem delu desno od vhodne veže, v kateri je bila cel čas kuhinja (nekoč črna, sedaj je tu štedilnik), se nahaja hiša, ki je nekoč imela okna na tri strani, v njej je tudi zidana krušna peč. Okna so bila prvotno po

celi hiši domenzij za vgradnjo v gradbeno odprtino pribl. 65x80 cm. Nekaj jih je ostalo še starih.

Slika 100: Krušna peč v hiši. Strop je sedaj poletvan in ometan, prav tako stropni prečni tramovi, ki so zakriti. Enako velja za srednji, običajno okrasni tram. Desno za pečjo je stena kamnita in zidana.

Slika 101: Vzдолž zunanjih sten v hiši so bile nekoč postavljene klopi, levo visoka skrinja iz druge polovice 19. stoletja. Oboje je izdelano iz češnjevega lesa.

Levo od veže, v kateri je moralo nekdanj stati tudi visoko ognjišče črne kuhinje, sta manjša kambra in shramba - špajza. Kašča in mogoče nekje tudi zakrit prehod v

spodnjo etažo so za izhodom iz veže na gank. Kašča se je nahajala dejansko na spoju hiše in prizidanega dela. Nad prizidanim delom na ključ se nahaja *gančna kambra* - lesena sobica brez gretja, ki je dostopna le iz odprtega ganka. Na koncu ozkega ganka je bilo kasneje dodano suho stranišče, jama je pozidana že z opeko, zgornji del je lesen, zbit iz desk.

Pri Matijevih so imeli poleg hiše še skedenj na nasprotni strani poti pri jarku, ter kozolec, ki stoji poleg ob potoku. Nad njma je nekdanj stala Švabova hiša, ki pa je podrt in je viden le ostanek ruševin.

Nekdanji lastniki Matijeve hiše so se pisali Štimec, ta priimek se navaja že pred letom 1850. Ukvarjali so se s kmetijstvom in manj z gozdarskimi deli. Kmetijske pridelke so občasno peš nosili prodajat v Delnice. Po drugi svetovni vojni so se mlajši odselili, na domačiji so ostali le starejši, dokler niso tudi ti odšli ali pomrli. Mladina se je odselila v okolico Kočevja, ki je po vojni s svojo industrijo ponujalo veliko delovnih mest, ali v Zagreb. Zanimivo je, da se je in se še nekaj potomcev iz Matijeve hiše ukvarja z urarstvom in sicer v Zagrebu in Ljubljani. To je verjetno povezano s kostelsko tradicijo krošnjarstva in posebej v tem delu zgornjekolpske doline razvito posebno obliko - *urmoharstvom*. Urmoharji so bili krošnjarji, ki so večinoma po vaseh Hrvaške in Ogrske prodajali ure in jih tudi

popravljali. V dolini jih je bilo na obeh straneh Kolpe v skoraj stotih letih zabeleženih vsaj 250.

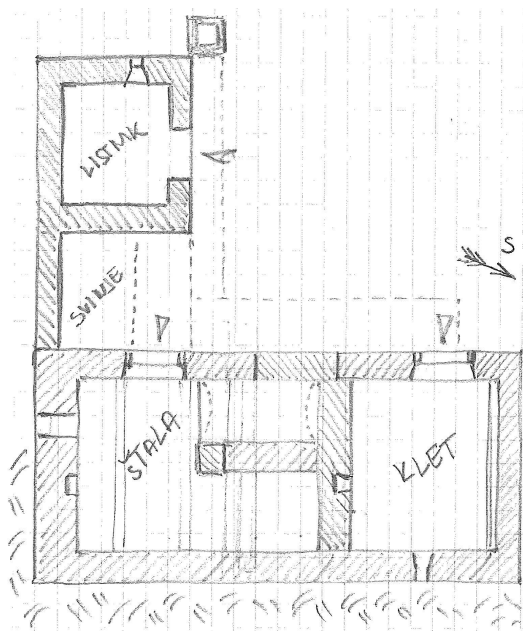
Slika 102: Vrata v sobico na ganku z lestvijo na podstreho, kjer je bilo sušilo za meso. Levo je ometana stena nekdanje kašče.

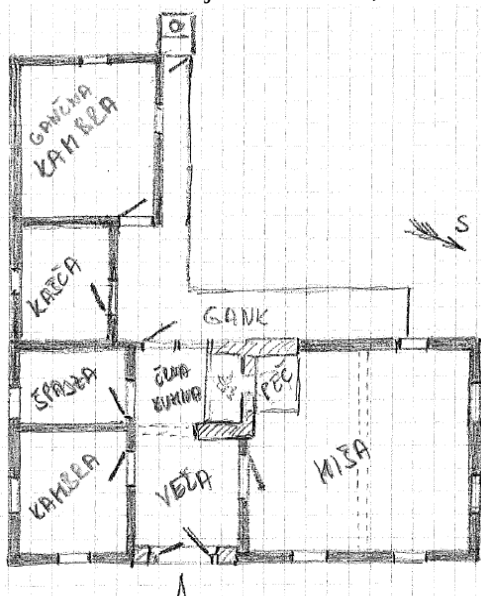
Slika 103: Pogled na del Matijeve hiše v ključu, zgoraj okno sobice, levo dodano suho stranišče

Tudi Srobotničarov iz ostalih hiš po vasi se je precej selilo proti Zagrebu in Slavoniji in manj proti Sloveniji, še posebej pred 2. vojno. Leta 1825 (kataster)

so bili v Srobotniku večinoma priimki Bukovec, že več desetletij pa ni tu nobenega več. Kasneje so prevladovali Štimci (Štimac ali Štimec). Domačije v naselju so bile: Matijeva, Pavova, Švabova, Jakopinova, Nakončna, Grajska in Štamflova.

Slika 104: Tloris kleti Matijeve hiše, z različnima šrafurama sta označeni (vsaj) dve fazi zidave. Osnova je velika 11x4,9m.

Slika 105: Tloris nadstropja Matijeve hiše. Poskus rekonstrukcije nadstropja s črno kuhinjo, ko je bila hiša obnovljena v drugi polovici 19. stoletja in je že imela prizidano suho stranišče.

Slika 106: Novejša tabla s hišno številko na Matijevi hiši in poleg nje stara tablica zavarovalnice Dunav, iz časa pred prvo svetovno vojno.

Slika 107: Obisk udeležencev etnološko-muzeološke delavnice iz Palčave šiše, Plešce pri Matijevih, avgusta 2014

Druga hiša v Srobotniku – *Štamflova*, ki je prav tako kot Matijeva postavljena v ključ, leži nekaj nižje preko mosta, visoko nad jarkom, ob poti proti Sveti Ani in zgornjemu delu doline. Te hiše v času risanja Franciscejskega katastra še ni bilo, saj so bile njene oblike dorisovane na katastrski načrt po letu 1825. Iz natančnega pregleda in kasnejšega arhitekturnega posnetka smo lahko ugotovili, da je vsaj približno sočasna s sedanjo Matijevo hišo, torej izdelana v drugi polovici 19. stoletja.

Slika 108: Sprednja fasada druge hiše v ključ - Štamflove, širok nadstrešek nad vhodom je novejši, izpred dveh desetletij.

Slika 109: Zgornja stran Štamflove hiše, predelana pred drugo vojno. Levo pridobljena sobica se razteguje v ključ. Desni nagib strehe je ostal od prvotnega ostrejša, katerega naklon je večji kot 45 stopinj.

Stavba je zanimiva zato, ker je postavljena v podobnem ključu, kot hiša Matijevih. Po pregledu, merjenju in risanju konstrukcije ter analizi se je izkazalo, da je bila v osnovi prav tako podolgovatega pravokotnega tlorisa.

Slika 110: Lepo izdelana vhodna vrata iz druge polovice 19. stoletja, nad njimi je svetlobna odprtina (zakrita z novejšim tramom), ki je služila prezračevanju zadimljene ognjiščne vežne kuhinje.

Oblika Štamflove hiše v ključ je posledica potreb lastnikov, da razširijo delovni prostor v spodnjem nivoju, kjer so pred hlevom pridobili velik nadstrešek – *šajer*. Ta je bil zaradi pomanjkanja prostora kar na strani proti strmemu jarku. Po ostankih obrtniškega, kmečkega orodja ter delov opreme sodeč so morali biti v hlevu konji. Gospodar se je med drugim nekoč moral ukvarjati tudi s kleparskimi in ključavničarskimi deli.

Slika 111: Zatrepana fasada hiše, levo in desno od okna hiše sta vidni zaprti odprtini nekdanjih okenc. Spodaj vhod v klet, desno zaslonjeni gank in del v ključ. V kletni steni spodaj je vgrajena vodoravna jelova vez. V slemenu je postavljena kapelica z Božjepotno Marijo.

Gradnja stavbe je sicer skromnejša od Matijeve, kar izdajajo že zidovi kleti. Postavljeni so iz manjših kamnov in stisnjeni ob strm breg nad jarkom, debeli so približno 40-50 cm. Sledov obokanja ne najdemo nikjer. Vse preklade nad vrati v spodnji etaži so brez obokanja, strop opirajo le debeli hrastovi prečniki. V spodnjem delu pod glavnim bivanjskim delom objekta sta dva prostora, sledov po kaki dodatni podpori ognjišča ali peči ni, saj oba prostora deli le kamniti zid. Krušna peč v hiši tako stoji na debelih prečnih gredah kletnega stropa in na zidu. Zanimivo je to, da je tudi tu pod hišo klet in ne štala. Hlev je bil na drugi strani podolgovatega tlorisa.

Ker je bila hiša postavljena na rob jarka so se njeni graditelji izgleda bali, da se bodo stene proti jarku premikale. Zato so v zunanjo steno kleti vgradili vodoravno jelovo vez, ki je vidna z zunanje strani.

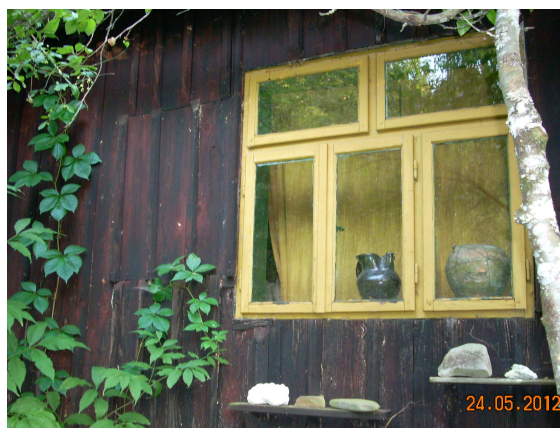

Slika 112: V veži hiše stoji štedilnik, verjetno na istem mestu kot nekoč ognjišče črne kuhinje. Zadnja lastnika sta prostor črno prebarvala. Spodaj lepo oblikovana polička za začimbe iz konca 19. ali začetka 20. stoletja.

Zgornje nadstropje je dostopno z nivoja terena ob nekdanj glavni poti, ki gre tam mimo. Skozi lepo izdelana vhodna vrata iz druge polovice 19. stoletja pridemo v

relativno široko vežo s kuhinjo. Levo in desno od vrat sta okni, verjetno novejši, vsaj po dimenzijah sodeč iz začetka 20. stoletja. Mogoče je bila tam prej zidana stena, katere ostanki so še vidni v spodnjih delih levo od vrat, zgornji del zidane stene je bil verjetno ob uvedbi štedilnika podrt in nadomeščen z leseno konstrukcijo in okni, ki vnašajo dodatno svetlobo v nekoč od dima črno vežno kuhinjo.

Tudi sedanji štedilnik je ostal v prehodni vežni kuhinji, zadnji lastniki so jo pred dvema desetletjema prebarvali celo črno, kot je bila nekoč osmojena od dima, mogoče še iz nizkega ognjišča. Visoko ognjišče bi težko stabilno stalo na skromni podlagi dveh hrastovih gred.

Slika 113: Okoli druge svetovne vojne vgrajeno veliko večkrilno okno v hiši. Levo od njega je v steni vidna zaprta odprtina prvotnega okna, velikosti pribl. 65x80cm iz sredine 19. stoletja.

Desno od vhoda je najstarejši del s hišo, v kateri stoji mala krušna peč. Ta del je verjetno ostal v celoti še od postavitve. Grajen je iz kakih 10 cm debelih žaganih plohov v hrastovem okvirju, ki so z

zunanje strani zaščiteni z vertikalno nabitimi deskami, z letvicami prekritimi stiki. Nekdanja okenca so bila vgrajena v odprtine velikosti 65x80cm, kar je še vidno v steni zunaj. So enake velikosti kot najstarejša pri Matijevi hiši, kar kaže na isto obdobje gradnje. Po drugi svetovni vojni so v stene Štamflove hiše vgradili nova, velika okna, za katera so izžagali odprtine med zaprtimi nekdanjimi okenci.

Slika 114: Stara, preprosto obnovljena svetlo rjava krušna peč v hiši, z enostavnim, na pečnico diagonalnim, karo reliefnim vzorcem.

Po drugi svetovni vojni ali že pred njo je bil v celoti predelan del levo od veže. Tu sta bili prvotno verjetno le mala *kambra* in *špajza*, kot pri Matijevih Ob predelavi, ko je bil ta del hiše razvlečen v ključ, sta tu nastali dve nekaj večji sobi(ci), in nad njima, v razširjenem podstrešju, še tretja soba(ica), dostopna po strmih stopnicah.

Sobe na podstrehi v ožjih tlorisnih zasnovah, kakršna je bila prvotna, običajno ni bilo, ker je podstrešje preozko.

Slika 115: V hiši stoji velik meh, verjetno pripomoček kleparja - *špenglarja*.

Novejša dogradnja je razvidna že od zunaj, saj je lesena konstrukcija skromnejša, za stene so uporabljeni zgolj 5 cm debeli plohi, ki niso niti prekriti z deskami, vertikale predalčne konstrukcije so tanjše in že prilagojene večjim oknom. Z notranje strani so prostori poletvani in ometani z apnenim ometom. Celotna stena, razen velikih oken, ni nič boljša od tiste na hišici osebenjeka, ki smo jo spoznali na Fari.

Slika 116: Predelana ključavnica na notranjih vratih sobice v podstrešju, osnova je še iz začetka 19. stoletja.

Na zadnji strani hiše je gank, zastekljen z majhnimi okenci, na koncu ganka je mala

shramba, mogoče je bilo tam некоč stranišče, ki so ga kasneje premaknili proti jarku.

Slika 117: Z nalepljenimi ali tiskanimi okraski polepšana furnirana omara spalnice iz 1920-ih ali 30-ih let. Izdelana iz javorjevega lesa. Podobno okrasitev smo videli že v Fari.

Slika 118: Z omaro spalnice sočasen porcelanski umivalnik.

Hiša je zadnji dve desetletji doživljala zanimive čase, saj se je vanjo vselil par dveh starejših intelektualcev. Uporabljala sta jo za vikend, v katerem sta prebila veliko časa. Dekoracija zadnjih lastnikov še vedno izdaja njihovega duha. Hiši sta dala poseben pečat, ki je kljub sedanjemu

zanemarjenemu stanju ostal tudi leta po njunem odhodu.

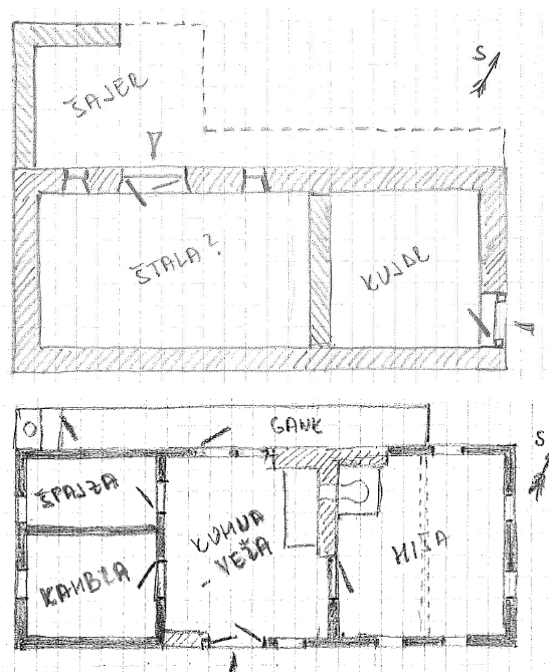
Slika 119: Skromna, enostavno izdelana zibka iz mehkega lesa, ki je ostala na podstrešju.

Slika 120: Zastekljen gank, obrnjen proti jarku in Kolpi s shrambo, verjetno prej s straniščem na koncu hiše.

Ko smo pregledali zidove, se je izkazalo, da je bila hiša nekdanj podolgovata. To prvotno stanje smo prikazali v rekonstruiranem tlorisu nadstropja in dveh fasad, na katerih smo narisali stara mala

okenca. Le oken levo in desno od vhodnih vrat verjetno v začetku ni bilo.

Slika 121: Tloris kleti in poskus rekonstrukcije nadstropja hiše, ko je imela še črno ali celo kuhinjo z nizkim ognjiščem in je bila brez prizidanega ključa, v sredini 19. stoletja. Osnovne dimenzije kletnega dela so približno 11,6x4,6m.

Pri obeh v tem poglavju opisanih stavbah sta bili originalni strehi izvedeni s strmimi čopi, kar se še vidi iz podaljšanih skrajnih špirovcev. Pri obeh je razdalja med špirovci približno 150-170 cm, strehi sta bili prvotno pokriti s škodlami, pribitimi na letve. Tudi te so bile že pribite na strešne tramove, saj ni vidnih lesenih klinov, ki bi prebadali špirovce, kot pri starejših ostrejših višje po dolini. V nobeni od obeh hiš nismo našli v konstrukciji kovanih žebeljev, kar nakazuje, da bi bile lahko postavljene v sedemdesetih letih 19. stoletja ali nekaj kasneje. Čop je bil

nameščen med prvim in drugim špirovcem in je bil precej strm, tako kot višje v dolini.

Slika 122: Posebnost hiše je tudi lesena kapelica v slemenu, s kipcem Božjepotne Marije. Obrnjen je proti romarski cerkvi Svete Ane. Ohišje je novejše, od kdaj je kipec ne vemo, ker je previsoko. Lepo in srčno okrasje, ki varuje in priporoča dom in v njem poštene ljudi.

Hiša je v stanovanjskem nadstropju podobna Matijevi hiši. Srednja veža s kuhinjo in nesomernim vhodom glede na fasado.

V veži je postavljena štedilnična kuhinja, z jedilno mizo in omarami s posodjem. Mesto štedilnika in dimnika je podobno kot je bilo mesto ognjišča črne ali ognjiščne kuhinje, le dimnik je dozidan. Na drugi strani vežne kuhinje sta dva prostora. Spredaj soba – sedaj spalnica, zadaj večji prostor nad ključem, vmes stopnice v zgornje nadstropje, kjer je bila

po drugi vojni izdelana še ena sobica. Vse sobe so bile brez ogrevanja. Sledov o kaki kašči ni, dejansko te verjetno v tlorisno ozkih podstrešjih takih hiš niti ni bilo. Za hranjenje zrnja so imeli le skrinje.

Slika 123: Pod zastekljenim gankom v ključu je bilo prostora za shranjevanje drv, kmetijskega orodja in zadaj v ključu pred vhodom v *štalo* velik nadstrešek – *šajer* za vsakovrstno delo.

Ob zadnji strani stanovanjskega dela hiše proti jarku je postavljen zaprt, zastekljen gank, podobno zastekljene z malimi okenci imajo tudi nekatere druge hiše v tem delu doline, a tudi nižje proti Brodu na Kolpi.

Slika 124: V hiši smo našli tudi model stiskalnice za grozdje, kakršno so imeli imeli v Srobotniku vsaj pri Matijevih (od nje je ostala le vertikalna greda z luknjami).

V hiši je ostalo nekaj stare opreme, ki je bila verjetno v uporabi prejšnjih

stanovalcev te hiše, nekaj smo jo prikazali na fotografijah. Veliko opreme zadnjih vikendašev je iz mestnega okolja.

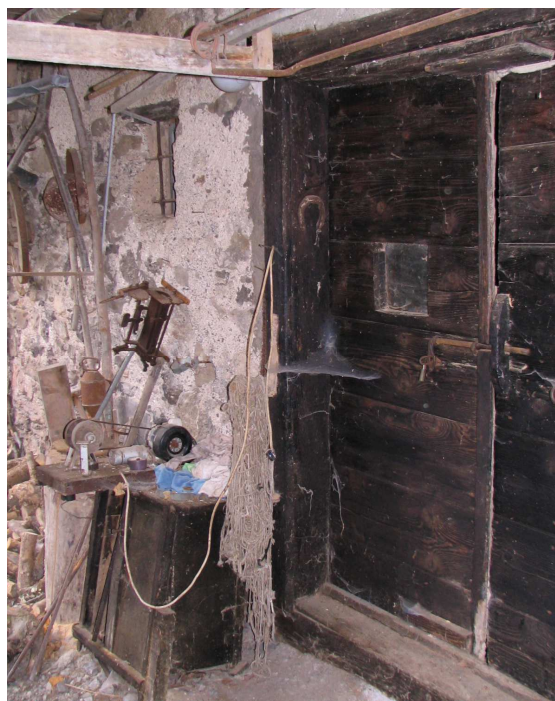
Pri vseh obravnavanih hišah, ki so bile v osnovi ozkih podolgovatih tlorisov, lahko ugotavljamo, da so imele v stavbah posebno mesto veže z vežno kuhinjo. To je bil obenem vhodni, prehodni, kot tudi kuhinjski in delovni prostor. Drugače kot višje po dolini, kjer so veže služile zgolj komunikaciji in je bila črna kuhinja vsaj s pregradno steno ločena od prehodnega dela. Vse to hiše z vežno kuhinjo razlikuje od stavb višje po dolini ali čez Kolpo, kjer je bilo ognjišče črne kuhinje odrinjeno za pregradno steno od veže, od vhoda v stavbo in še bolj od hiše. Zato je ozek tloris kljub pomanjkljivosti, da je dim iz ognjišča lažje uhajal tudi v hišo, omogočal kuharici, da je bila pri delu bolj povezana z okolico in družino. Nahajala se je v sredini bivalnega dela, neposredno ob glavni komunikaciji in jo tako tudi nadzirala. Bolj kot v katerikoli obliki stavb, ki smo jih spoznavali v zgornjem delu doline.

Slika 125: Konstrukcija v 20. stoletju predelanega in dodanega dela v ključ. Hrastov okvir in polnila iz smrekovih plohov.

Slika 126: Staro ralo čaka boljših časov kmetijstva v dolini. Obešeno je na suhem, pod gankom.

Slika 127: Vhod v štal, pred katero je delovni prostor z orodji kleparja ali ključavničarja.

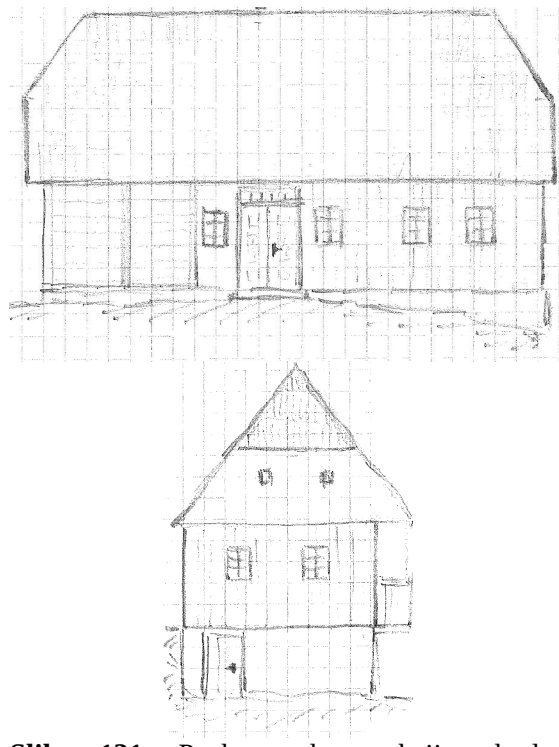
Slika 128: Kolo s pravokotnimi naperami, kot ga je izdelal domač mojster. Višje v dolino so jih zamenjali kolarski izdelki že v 19. stoletju, ohranili so se le na kmetijah višje, kjer so kmetje sami izdelovali tudi kmetijsko opremo.

Slika 129: Pokriti prostor - šajer, ki je služil domači delavnici nad jarkom in shrambi orodja. Iz ostankov se vidi, da je tu stanoval mojster za marsikaj.

Slika 130: Zamreženo okence iz konca 19. ali začetka 20. stoletja, s hrastovo preklado, tako je levo in desno od vrat v štal. Široki razmak gajter kaže, da so bila nekoč na večjem oknu.

Slika 131: Poskus rekonstrukcije vhodne zahodne in zatrepne južne fasade (proti Kolpi in cerkvici Sv. Ane) iz sredine 19. stoletja. Lesene stene hiše so bile zaradi zaščite proti dežju podeskane s prekritimi stiki, dela v ključ še ni bilo. Mogoče tudi oken levo in desno od vhodnih vrat ni bilo.

Slika 132: Razgovor udeležencev delavnice iz Plačave šiške, Plešce z domačinko Liljano Butina o življenju v Srobotniku, bodočnosti in možnostih razvoja, avgusta 2014.

HIŠA FOTOGRAFA IVANA ŠAFARJA V GAŠPARCIH

V letošnjem letu sem ob svojem predavanju v Zagrebu, kjer sem tja priseljenim Goranom predaval o stavbni dediščini severozahodnega dela njihove stare domovine, spoznal tudi gospo Marico Poštenik. Njeni predniki so živeli v Gašparcih, kjer z družino še vedno vzdržuje in obnavlja njihovo hišo. Izkazalo se je, da je bil ded Ivan Šafar (1885-1951) vsaj od leta 1920 prvi poklicni fotograf v dolini zgornje Kolpe. S svojimi fotografijami je ohranil spomine na mnogo za dolino pomembnih dogodkov in ljudi, ki so tu živeli v obdobju prve polovice 20. stoletja. Nasledila ga je njegova hčerka Francika, poročena Rugole, ki je od leta 1951 do konca 1980-ih delala v Osilnici. Bila je zadnja poklicna fotografinja.

Slika 133: Mala vaška kapelica Matere Božje Karmelske na vrhu vasi Gašparci, obnjena z vrati proti zgornjemu delu doline in cesti, ob kateri na eni in drugi strani stojijo hiše. Postavljena je morala biti v 19. stoletju.

Slika 134: Središče Gašparcev od cerkvice navzgor po dolini (cesta se rahlo spušča). Desne hiše so obrnjene z vzdolžnimi fasadami na cesto, leva je še zadržala stari urbanistični ustroj – na cesto je obrnjena zatrepna fasada.

Slika 135: Hiše v Gašparcih s svojimi tlorisnimi razmerji dokazujejo, da so bližje tradiciji zgornjega dela doline kot tisti preko Kolpe na kostevskem. Med hišama na fotografiji je bilo na potočku nekoč vaško korito za napajanje živine in zajem vode.

Slika 136: Skupina hiš ob zavoju v Gašparcih, spredaj so razvaline stare Jauhove hiše, ki so jo imeli v najemu Šafarjevi iz Zagolika, starši Ivana Šafarja, konec 19. in v začetku 20. stoletja.

Gašparci se nahajajo na desnem bregu Kolpe v neposredni bližini mostu, ki že

nekaj stoletij v taki in drugačni obliki povezuje glavno cesto po dolini zgornje Kolpe. Če se vozimo tja od Broda, se za Gašparci glavna cesta iz hrvaške strani preseli na slovensko in po tej strani nadaljuje do Osilnice in Zamosta. Tam ponovno prečka reko, tokrat Čabranko.

Slika 137: Lepo izvedena lesena frčada nad zidanim spodnjim delom hiše.

Slika 138: Kombinacija kamnite in lesene dogradnje iz konca 19. stoletja na kamniti osnovi iz začetka 19. stoletja, pri dvolastniški stavbi v 1970-ih.

Gašparci so zgodovinsko pripadali gospostvu Frankopanov in Zrinjskih s sedežem v Brodu na Kolpi. Vas je postavljena ob cesti, na položnem in

nizkem grebenu iznad Kolpe. Hiše so bile nekoč postavljene pravokotno na cesto, a so se v 19. stoletju večinoma obrnile na cesto z vzdolžno fasado. Zasnova obrnjenih stavb mora biti podobna kot smo jo spoznali v Bosljivi Loki, saj sta to sosednji vasi, in tudi vzori so prišli z isto cesto po dolini.

Slika 139: Dvorišče za eno od hiš v Gašparcih. Vzdolžno, na staro parcelacijo postavljena gospodarska poslopja tvorijo med domačijami delno zaprta dvorišča.

Slika 140: Lepo obnovljena vrata pri Navrtnih; vrata so iz konca 19. ali začetka 20. stoletja.

Slika 141: Glavna ulica Gašparcev z domačini v 1990-ih letih. Desne hiše so obrnjene s fasadami vzdolž ceste. Iz arhiva Šafarjevih.

Za obrnjenimi hišami so ostali po parceli vzdolžno grajeni le še nekateri skednji in drugi gospodarski objekti domačij. Posebno pod cerkvico ti na zadnji strani hiš tvorijo, z velikimi napušči hiš in pokritimi ganki, med posameznimi domačijami pregrajena dvorišča.

Slika 142: Ena od (verjetno) prvotno vinskih kleti pri Peskarjevih v Gašparcih, ki se nahaja pod skednjem. Polkrožni oboki izdajajo, da mora biti stara kakih dvesto ali več let.

V vasi je na najvišjem delu ob cesti postavljena mala kapelica - cerkvica. V

sedemnajstih stanovanjskih hišah živi sedaj stalno le nekaj več kot deset ljudi. Ostali prihajajo ob vikendih v toplem delu leta.

Slika 143: Družčina »delavnih« domačinov pred vinsko kletjo v Gašparcih. Iz arhiva Šafarjevih.

Slika 144: Gašparci na avstrijskem vojaškem zemljevidu iz 1763. leta – vse hiše so bile postavljene pravokotno na cesto. Kapelice še ni bilo. Mosta takrat tudi ni bilo, prehod čez reko je bil narisani nad Bosljivo Loko. Levo zgoraj čez Kolpo so že prve hiše Bosljive Loke, desno v vogalu spodaj je otok na Kolpi.

Domačije imajo polja ob Kolpi pod vasjo, nad vasjo proti mostu, a tudi na grebenih nad vasjo. Tam so bili nekoč na Ševalu, Obrovcu in Ajdišču, pa tudi spodnjem Dolcu celo lepi vinogradi. Zaradi sončne lege in toplote, ki jo oddaja Kolpa, so rodili dobro grozdje. Od trt je ostalo le še

nekaj kolov s podivjanimi trtami, več o nekdanj bolj intenzivnem vinogradništvu pa nam pripovedujejo njihove od hiš ločene kleti. Domačini so zadržali še precej brajd v okolici hiš in na dvoriščih.

Slika 145: Fotografija domačih urmoharjev iz Kolpske doline v Dugem Selu pri Zagrebu novembra 1929. Iz arhiva Šafarjevih.

Slika 146: Hiša enega od uspešnih odseljenih nekdanjih krošnjarjev v Planini pri Zagrebu – mogoče vzor pri gradnji Šafarjeve. Z njim so imeli stalne stike. Fotografija iz arhiva Šafarjevih.

Iz Gašparcev je bilo tudi nekaj krošnjarjev, življenska zgodba enega od njih, Jakoba Šercerja, je zapisana v knjigi *Dva bregova*, eno srce. V vasi sta bili dve gostilni: pri Šešičkih in Navrtnih ter kar tri trgovine pri Šešičkih, Kutarskih in Lukučevih (zadnja le kratek čas). Prišteti bi morali še četrto, Kintarčino, delala je od 1921. leta do

sredine druge vojne, o njej nekaj več v nadaljevanju.

Slika 147: Fotografija Ivana Šafar, matere Apolonije in sestre Francike pred prvo vojno. Po negativu na steklu iz arhiva Šafarjevih.

Vas je še vedno večinoma skladno urejena, čeprav je bila med drugo vojno precej požgana, žal pa njen izgled urbanistično in drugače kazi vikendaško tolmačenje podeželskega turizma. Tu smo se mu tudi s fotografijami namenoma izognili.

V Gašparce so se konec 19. stoletja iz Zagolika, hribovske vasice nad hrvaškim Kuželjem, priselili Šafarjevi. Oče Lovro in žena Apolonija, ki je bila iz sosednjih Mirtovičev na Kranjski strani, iz hiše Mihejlovih. Od družine Jauh, ki se je odselila v Sunger, so najeli v središču vasi hišo in posest, ki ji je pripadala. Lastnikom so plačevali najemnino in oddajali del pridelka.

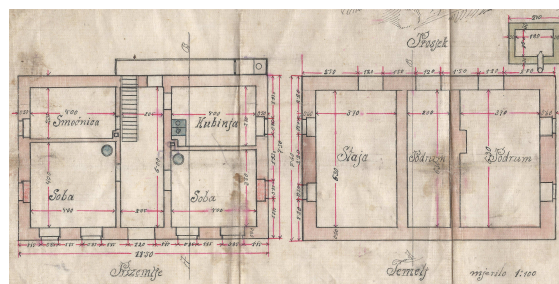
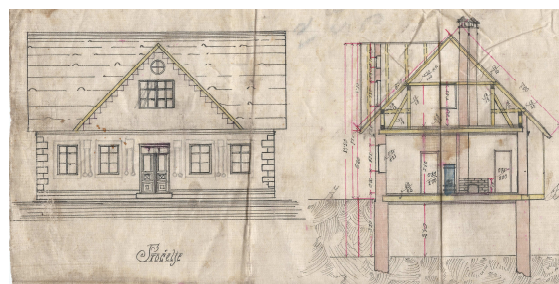
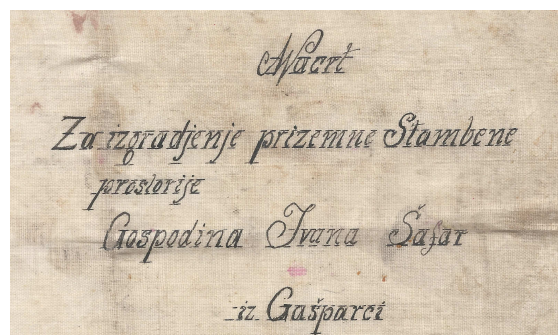

Slika 148: Vojaki pred vojaško kapelico na bojišču 1916. leta, tisti z brki je Ivan Šafar. Iz arhiva Šafarjevih.

Sin Ivan, rojen leta 1885 je tako hodil v šolo v Turkih, potem pa so ga poslali v uk za trgovca (mogoče tudi za fotografa) k nekdanjemu krošnjarju iz teh krajev, ki se je preselil v Carevdar, večjo vas na panonski ravnini v Koprivničko-križevački županiji, takrat je imela kakih petsto prebivalcev. Pravijo, da ga je želel trgovec iz Carevdara oženiti za hčerko, a se je Ivan raje odločil za povratek domov. Tam je delal do prve svetovne vojne, ko je bil mobiliziran. V vojakah je bil del zalednih enot in se je naučil dobro kuhati, saj je kahal oficirjem.

Iz Gašparcev so iz leta 1919 ohranjeni dokumenti matere Polone Šafar o nakupu

parcel, na katerih stoji sedanja hiša. Leto dni kasneje so na njej že postavljali hišo. Ohranjena sta gradbeno dovoljenje na ime matere Apolonije Šafar in originalni načrt. Baje je Ivan, čigar oče je že pred dvema desetletjema umrl, sam iz hriba pripeljal vse kamenje za hišo. Nanj se glasi tudi načrt stavbe, ki je ohranjen v družinskem arhivu.

Slika 149: Risbe iz gradbenega načrta Šafarjeve hiše v Gašparcih iz leta 1921. Iz arhiva Šafarjevih.

Hiša je zanimiva, saj gre za tradicionalno tlorisno zasnovo, domačo na tem območju sto in več let, kot smo spoznavali pri hišah višje v dolini. Razmerje sicer ni več zlati rez, a še vedno je zasnovana na kvadratu, s kvadratno glavno sobo – hišo, ki je

obrnjena proti mostu (od tam je prihajalo največ strank), z osrednjo vežo prečno na stavbo, dvotraktno razdelitvijo prostorov. Že v začetku je imela tudi dve sobi na podstrehi, kar jo je razlikovalo od kmečkih stavb in kazalo meščanske vzore. Verjetno se je Ivan vsaj pri zunanjem izgledu zgledoval tudi po hišah svojega podjetnega učitelja - trgovca iz Carevdara ter domačina od tu, ki je imel trgovino v Planini pri Zagrebu.

Slika 150: Fotografija sprednje fasade hiše po drugi svetovni vojni. Iz arhiva Šafarjevih. Nad vrati je bil na steni naslikan napis Trgovina – Ivan Šafar – Fotoatelj.

Prvotni načrti so bili med gradnjo malce spremenjeni, klet je bila drugače razdeljena, dodan je bil dimnik svinjske kuhinje in krušne peči, ki sta bili v kleti. Baje dimniki v pritličju niso dovolj dobro vlekli za štedilnik in krušno peč. V kleti konzolno zidana opora podpira peč in štedilnik v nadstropju. Največji prostor hiše je bil urejen za trgovino. Z zadnje strani je hiša mogoče nekaj kasneje dobila še leseno razširitev na koleh, dodano k spodnji strani. Na eni strani je bila dodana

letna kuhinja, na drugi strani ob ganku pa fotografski atelje, ki je imel veliko stekleno steno in steklen tudi del strehe.

V tem relativno ozkem, le kake dva metra ali nekaj več širokem ateljeju, so nastajale portretne fotografije. Tu je imel Ivan razpetih nekaj različnih ozadij in postavljeno za fotografiranje potrebno pohištvo. Dva od stolov sta ostala do danes – zakrivljen Thonetov št. 18 in mala klopica, oba sta vidna na fotografijah.

Slika 151: Zadnja stran nadstropja hiše, fotografirane iz polja. Levo je v lesenem delu viden fotografski atelje z zastekljeno steno in streho. Iz arhiva Šafarjevih.

Slika 152: Pogled na hišo, z zgornje strani ceste, po drugi svetovni vojni. Iz arhiva Šafarjevih.

V hiši so tako živeli mama Apolonija, njena hčerka Francika in sin Ivan, ki se je leta 1922 poročil s trinajst let mlajšo Karolino Černe iz Kuželja. Teta Francika

je šivala in *kinčala* neveste, od njene dejavnosti je družina dobila tudi hišno ime – *Kintarčini* (ker je kitila, *kinčala* neveste), nekateri so uporabljali tudi *pr fotografoveh*.

Slika 153: Sin Vilko s sestrice v domači trgovini pred drugo vojno. Po negativu na steklu iz arhiva Šafarjevih.

Ko si iz vrat proti cesti prišel v precej ozko vežo, je bil na levi strani vhod v trgovino s špecerijo, papirjem in mešano robo. Na drugi strani je bil vhod v glavni prostor hiše, ki so ga uporabljali domači in je bil prav tako obrnjen proti cesti. Veža je bila na sredini pregrajena z leseno, zastekljeno pregrado z drsnimi vrati. Vanjo je bilo vgrajeno ogledalo. Tako si je tisti, ki je nameraval nadaljevati v fotografski atelje na zadnji strani hiše, lahko popravil obleko, frizuro, odložil obleko in se še enkrat pogledal v ogledalo. Ogledalo s ščetkami in glavniki je bilo tudi pred gankom. Fotografski atelje je bil v dodanem lesenem delu vzporedno z gankom s straniščem.

Leva sobica za veliko trgovino je služila za fotografski laboratorij v katerem so se

fotografske plošče in kasneje filmi razvijali, po potrebi so se slike retuširale, preslikovale, povečevale in izdelovale fotomontaže. V delavnici spodaj je izdeloval Ivan celo okvirje za fotografije in jih uokvirjal. Ker je stalno potreboval steklo je imel na podstrehi skranjenih veliko kosov stekla, iz katerega je izrezoval ustrezne dimenzije. Vse poslikane plošče so bile po razvijanju negativa shranjene pri fotografu in jih je zato še vedno ostalo nekaj sto.

Slika 154: Otroci Ivana Štanfelja - Šafarjevih sorodnikov. Iz arhiva Šafarjevih.

Na podstrešnem delu hiše sta bili dve sobi, ena je bila soba tete Francike in mame Apolonije, druga spalnica gospodarja in gospodarice. Na strani nad trgovino in

laboratorijem je bila še večja podstreha s sušilom za meso pod slemenom strehe in mestom za shranjevanje raznih stvari. Tam so bila shranjena tudi stekla.

Slika 155: Fotografija šolskega razreda pred hišo, pred drugo vojno. Skupinske slike so vedno nastajale zunaj, na dnevni svetlobi. Iz arhiva Šafarjevih.

V spodnji etaži hiše, dostopni z dvorišča na nasprotni strani od ceste, je bila najprej štala v kateri je bila krava in nekaj koz. Pred njo v ozkem prostoru je bila postavljena še svinjska kuhinja in krušna peč, v kateri so občasno pekli kruh in pred božičem obvezno kozlička. Na drugo stran hiše sta bila dva kletna prostora.

Slika 156: Fotografija lovcev z divjim prašičem pred drugo vojno. Po negativu na steklu iz arhiva Šafarjevih.

Poleg hiše je bil postavljen še skedenj, ki je sedaj podrt, ob strani je bila drvarnica. Na zadnji strani je bilo celo dvorišče

pokrito s trto, ki je dajala senco, na vogalu proti polju in vasi je bil postavljen svinjak za enega ali dva prašiča ter lesena lopa za kmetijsko orodje. Poleg straniščne jame je bila tudi jama za gnoj iz štale. Družina je torej poleg dohodkov od fotografskega ateljeja in trgovine živela tudi od kmetije, kjer je pridelala večino hrane za svoje potrebe. Leta 1938 so dokupili štiri njive, da jih ni bilo več potrebno jemati v najem. Oče na zemlji ni nikoli delal.

Nasledniki so ohranili kar nekaj starih fotografskih aparatov in mnogo negativov ter fotografij Ivana Šafarja. Verjetno je ohranjen celo njegov prvi profesionalni fotoaparat - leseni aparat na meh. Ohranjen je tudi leseni trinožnik.

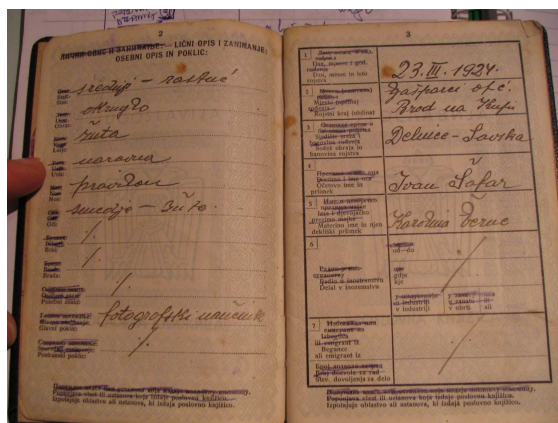

Slika 157: Leseni fotografski aparat Ivana Šafarja na meh in na steklene plošče. Stal je na lesenem trinožniku. Spodaj vstavek za stekleno fotografsko ploščo.

Vsa oprema je bila prirejena tudi za teren, saj je fotograf poleg fotografij v ateljeju, skupinskih fotografij na spodnji strani pred hišo (tam je bila svetloba najboljša), slikal tudi na porokah, prvih obhajilih, birmah, pogrebih in drugih posebnih dogodkih. Nekaj časa se je na teren vozil s kočijo in konjem, potem ju je zemenjal za kolo. Njegove fotografije so ohranile prve avtobuse, ki so na redni liniji vozili skozi dolino, avtomobile, učitelje, njihove žene in otroke, družine in razne družine, prometne nesreče, vojake, italijanske okupatorje, veselja in žalosti.

Slika 158: Hiša z zadnje strani v 1990-ih, ko je bil atelje že podrt. Zadaj desno se vidi skedenj, svinjske štalce ni več. Iz arhiva Šafarjevih.

Slika 159: Delavska knjižica sina Vilima – Vilka z vpisom: »fotografski naučnik«, iz leta 1939. Iz arhiva Šafarjevih.

Že sama postavitev hiše na koncu vasi proti mostu nakazuje, da so bile njegove stranke predvsem iz zgornjega konca obeh bregov doline Kolpe in Čabranke. Tu mimo so ljudje prehajali na vlak v Skrad, Delnice ali Kočevje. V tem času višje ni bilo več aktivnih profesionalnih fotografov.

Ivan in Karolina sta imela pet otrok, prvi je umrl že kmalu po rojstvu. Štirje otroci so se rojevali od leta 1924 do 1936, sin in tri hčerke. Pri očetu se je učil fotografije sin Vilim - Vilko, rojen leta 1924, kar je razvidno iz njegove delavske knjižice iz leta 1939, pod poklicem je zapisano »fotografski naučnik«. Baje je že kot dvanajstletni fant hodil fotografirat s kolesom na teren namesto očeta, če je bil ta zaposlen z drugim delom. Leta 1942 je odšel k znancem v Planino pri Zagrebu, kasneje pa od tam k partizanom. Sin kasneje ni nadaljeval s fotografijo in je ostal v Zagrebu.

Slika 160: Obnovljena Šafarjeva hiša, čaka predstavitev dedove fotografske dejavnosti.

Leto 1943 je bilo prelomno tudi za očeta Ivana, saj so hišo po kapitulaciji Italije oplenili partizani. Trgovina je zaprla vrata, dela za fotografa ni bilo. Oče je zato odšel na delo v Karlovec, po povratku ob koncu vojne se je le še nekaj let ukvarjal s fotografijo. V hiši je ostal le še njegov fotografski atelje, trgovina je ostala zaprta. Vse medvojno in povojno dogajanje ga je močno prizadelo. Umrl je leta 1951.

Slika 161: Družčina na njivi. Iz arhiva Šafarjevih.

Slika 162: Fotografija hčerke Marije za pultom v gostilni na Brodu. Iz arhiva Šafarjevih.

Fotografskega dela se je resno prijel hčerka Francika, rojena leta 1929, ki se je fotografiranja naučila pri očetu. Po očetovi smrti se je poročena Rugole, mož je bil iz Bosljive Loke, preselila v Osilnico in tam v najetih prostorih hiše v središču vasi pri

Majetičevih odprla fotografski atelje. Tam sta z možem tudi stanovala. Na eno stran hiše v središču vasi je bila mesarija, na drugo stran pa v nekdanji trgovini njen atelje. Delala je do 1980-ih let. Najprej je še veliko fotografirala, kasneje so si ljudje pričeli kupovati fotografske aparate in je večinoma le še razvijala fotografije ali fotografirala za dokumente. Od nje je ohranjena serija tihožitij s cvetjem, ki jih je uporabljala za izdelavo čestitk, ki so bile neko obdobje moderne.

Slika 163: Dve črnobeli tihožitji za čestitke, avtorice Francike Šfar, poročene Rugole iz Osilnice, presneti iz negativov. Iz arhiva Šafarjevih.

Slika 164: Še dve fotografiji Francike Šfar, poročene Rugole, presneti iz negativov. Iz arhiva Šafarjevih.

Z zaprtjem njenega ateljeja se je v dolini po skoraj sto letih zaključila profesionalna dejavnost klasičnih fotografov. Začeta v Čabru, v času, ko je ta konec doline ob zaključku 19. stoletja najbolj prosperiral, nadaljevana v Gašparcih, v obdobju, ko je bila cesta po dolini Kolpe in Čabranke

prometna in moderno urejena, ter zaključena v Osilnici.

Slika 165: Stara ura šantarca, prinešena v hišo z družino Šafarjevih, mogoče še iz Zagolika.

Slika 166: Ivan, vnuk Ivana Šafarja, fotografiran na ohranjeni klopici. Iz arhiva Šafarjevih.

Slika 167: Dva nepogrešljiva kosa pohištva iz nekdanjega fotografskega ateljeja. Thonetov stol in klopica. Oboje je služilo za portretna slikanja odraslih in otrok pred različnimi ozadnji, ki so bila kot platno obešena na steno zadaj. Fotograf je imel vsaj tri različna ozadja.

Slika 168: Šivalni stroj PFAFF sestre Francike, na katerem je pripravljala okrasje za kitenje – kinčenje nevest.

Slika 169: Barvna tiska iz stene spalnice Šafarjeve hiše na podstrehi.

Slika 170: Še ena šantarca iz Šafarjeve hiše, take so prodajali in popravljali domači urmoharji.

Slika 171: Spalnica v nadstropju, verjetno soba gospodarja in gospodarice. Petrolejka na stropu je sočasna s pohištvom, prebarvana z enakimi barvami kot rezljani okrasek na omari.

Slika 172: Postelja iz spalnice na podstrehi, iz masivnega javorjevega lesa. Podobna je tisti iz Podliparske hiše v Fari.

Slika 173: Omara v spalnici Šafarjevih. Zgornji, rezljani del na vrhu je pobarvan. Rdeči cvetovi vrtnic in zeleni listi.

Slika 174: Ena od uokvirjenih portretnih fotografij otrok pred naslikanim ozadjem iz fotografskega ateljeja. Iz arhiva družine Šafar.

Slika 175: Fotografija Maricine mame v okrasnem okvirju, ki ga je s fotomontažo v ateljeju dodal fotograf. Iz arhiva družine Šafar.

Slika 176: Dve fotografiji iz glavne ceste po dolini. Zgoraj Klobučarjev avtobus na redni liniji v 1930-ih. Spodaj nesreča pri Ribjeku leta 1938 v kateri je umrl Zvonimir Čop iz Palčave šiše v Plešcih. Iz arhiva družine Šafar.

HIŠA ZAJSKIH V BEZGOVICI NAD OSILNICO

Bezgovica na približno 560 metrih nad morjem je eden od zaselkov na vrhnjem koncu grebena, ki se dviguje nad Osilnico. Leži na dveh pobočnih policah pod skalnim robom Strme Rebri (861 m n. m.), visoko nad dolino reke Kolpe in njenega pritoka, rečice Čabranke. V prvi polovici 90. let 20. stoletja je imela Bezgovica 17 prebivalcev. Naselje sestavljata dve skupini hiš, ena ob zgornji poti in polici, tu je ohranjenih nekaj portalov iz 30-ih let 19. stoletja, druga nekaj nižje. Naselje leži na bregu, obrnjenem proti jugozahodu, zato je tu poleti lahko precej vroče. Vodo ima iz več izvirov, eden od dveh močnejših je prav na posestvu Zajskih, kjer smo poleti leta 2014 med etnološko-muzeološko delavnico v organizaciji Etnološke zbirke Palčava šiša iz Plešč ter Slovenskega etnološkega društva in ob pomoči Muzeja Kočevje uredili etnografsko zbirko Romana Janeša.

Slika 177: Pogled na hišo Zajskih s spodnje strani ceste. Levo svinjak, brez strehe, ker bo povišana, desno hiša.

Malo proti severu, navzgor po dolini so Bezgarji, majhno gručasto naselje z le nekaj hišami – nekoč tudi Wisgarn, tam naj bi v prvi polovici 19. stoletja delovala poštna postaja, proti zahodu pa sta naselji Zgornji in Spodnji Čačič, ki imata najstarejšo cerkev v dolini s pokopališčem. Posvečena je Svetemu Miklavžu. Naprej in nekaj nižje leži Padovo. Vsa ta naselja so nekoč ležala na poštni poti po dolini, prej karavanski poti, po kateri se je tovorilo blago vzdolž doline.

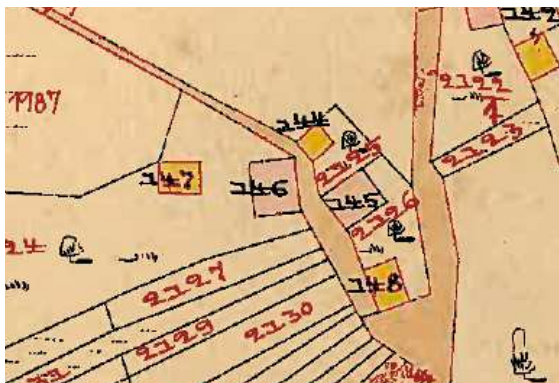

Slika 178: Zaselek Bezgovica na Franciscejskem katastru iz leta 1825. Viden je razpored obdelovalnih površin (svetla), travnikov in pašnikov (srednja) ter gozda (temnejša).

Če primerjamo stare zemljevide tega območja, lahko ugotovimo, da že vsaj od začetka 19. stoletja domačijo Zajskih sestavljajo tri glavne stavbe. Hiša stoji ob cesti, na zgornji strani čez cesto je svinjak, pod hišo skedenj. Poleg teh bi morali omeniti še sušilnico za sadje, ki pa je bila podrta in se njenih sledov ne vidi več. Stala je nekje pod skednjem, ob robu

parcele s številko 2137. Pred vojno je bil v sklopu domačije tudi dvojni kozolec topolar.

Vse stavbe so leta 1942 požgali italijanski vojaki in so bile po vojni obnovljene. Zato so od starih ostali predvsem zidani deli stanovanjske hiše, vsaj tloris *prašče štalce* in verjetno tudi *skedna*.

Slika 179: Primerjava stanja na katastrskih kartah iz leta 1825 (srednja) in iz druge polovice 19. stoletja (spodaj). Vse tri stavbe domačije – hiša, svinjak in skedenj ostajajo skoraj dvesto let enake. Podobno nakazuje zgornja slika iz vojaškega zemljevida iz 1776. Dokazuje, da so bile hiše že takrat razporejene tudi ob poti levo navzdol.

Ker smo pri Zajskih urejali zbirko, smo imeli priložnost pobrsati po njihovih starih dokumentih in se pogovoriti z zadnjo generacijo gospodarjev, ki je živela v hiši. Zato v nadaljevanju nekaj več o družini.

Slika 180: Pogled na skedenj in hišo Zajskih s spodnje brega, zadaj zgornji del zaselka Bezgovica.

Na domačiji Zajskih so v 19. stoletju živeli starejši ljudje, ki so imeli dolg do osilniške župnije. Nekateri pravijo, da so bili dolžni za zidavo nove cerkve. Da bi dolg poravnali, so morali prodati hišo s pripadajočo zemljo in gospodarskimi poslopji. Jakob Janež in Julijana (rojena Lokner), ki sta bila iz okolice Čabra, sta hišo kupila v drugi polovici 19. stoletja. Denar za hišo je Jakob zaslužil z delom v Ameriki. Sprva je nameraval kupiti domačijo v okolici Zagreba, a si je po nasprotovanju izvoljenke premislil.

Čas nakupa in priselitve na domačijo Zajskih nista znana, prvi dokument o lastništvu je ohranjen iz leta 1865. Stara dva Zajska, po pripovedovanju naj bi šlo za dva starčka, sta ostala v hiši skupaj z Janeži vse do smrti, imela sta izgovorjen

preužitek. To je tudi za razumevanje arhitekture pomemben podatek.

Slika 181: Pogled na hišo z zgornje strani z vhodom.

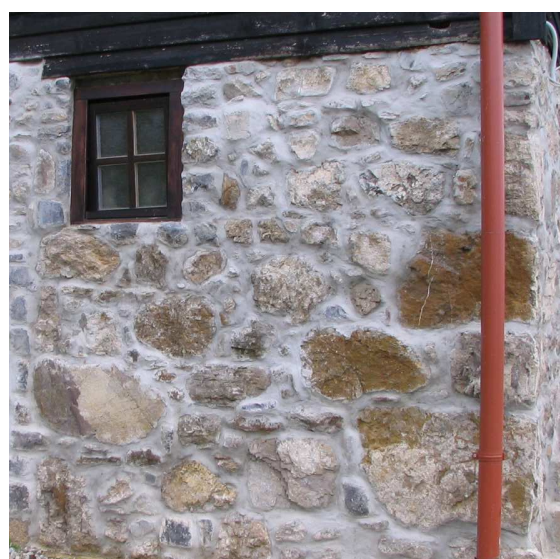

Slika 182: Pogled na spodnjo stran hiše s pokritim gankom in straniščem v kotu.

Jakob in Julijana Janež sta imela pet sinov: Antona, Jakoba, Valentina, Venceslava in Florianana. Venceslav je podedoval posestvo, ostali bratje so odšli za kruhom v tujino: v ZDA, Argentino in Francijo. Zanimiva je zgodba, da je eden od bratov prišel na ladjo za Argentino pomotoma, ker je zgrešil tisto za Ameriko.

Cerkveni dolg se je s posestvom prenesel na nove lastnike. Bratje Janež so ga morali odplačevati z delom v tujini. S poštnimi paketi so pomagali tudi družini v Bezgovici: Valentin je iz Argentine

pošiljal blago za oblačila, drugi bratje so iz Amerike pošiljali kresilni kamen, laterne, oblačila in obutev. Družina je imela srečo, da med 2. svetovno vojno noben član družine ni bil interniran, čeprav so bili hiša in vsa poslopja požgana in je bila večina ljudi odpeljana v koncentracijska taborišča. Ata Venceslav je bil do konca vojne na prisilnem delu v Nemčiji, kjer je bil nekaj časa glavni kuhar.

Slika 183: Struktura kletnega zidu hiše Zajskih, brez poravnav, iz nepravilnih apnenčastih kamnov, privlečenih iz bregov Strme rebri.

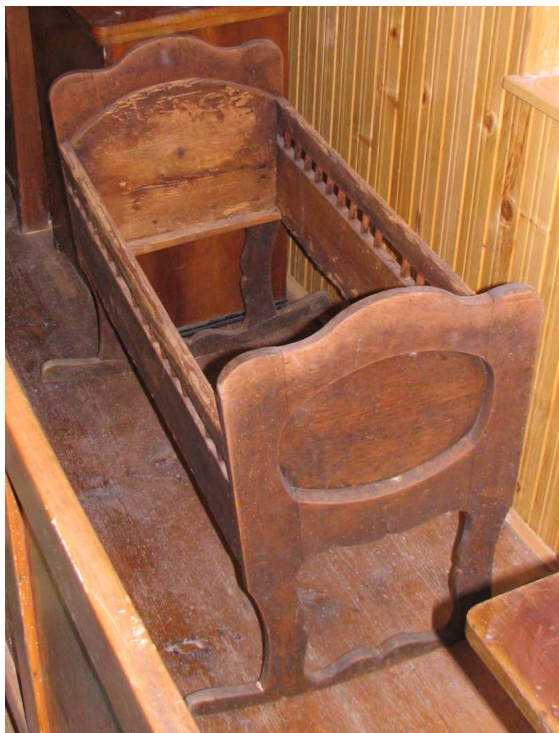

Slika 184: Ena redkih fotografij naselja nad Osilnico pred drugo vojno - v ozadju je Zgornji Čačič z velikimi, širokimi hišami. Od tam je bila Marija Poje, poročena k Zajskim.

Naslednik prve generacije, Venceslav Janež (1896–1980), se je oženil z Marijo Poje (1903–2003) iz Zgornjega Čačiča. V zakonu se jima je rodilo devet otrok, trije sinovi in šest hčera: Jože, Tone, Slavka, Marija, Monika, Julijana, Ankica, Rezika in Stanislava – Stanka, mati sedanjega lastnika zbirke, rojena 1940.

Slika 185: Višja skrinja iz mehkega lesa pri Zajskih, sredina 19. stoletja. Prebarvana, z naslikano strukturo dragocenejšega lesa.

Slika 186: Višja zibka iz trdega lesa, verjetno iz obdobja med vojnoma ali nekaj starejša.

Sestre Monika, Stanka in Marija so svoje može spoznale na plesu v gostilni pri

Kovaču na Selih pri Osilnici, kjer se je plesalo vsako nedeljo popoldan. Oče Venceslav je bil zelo strog, za svoje čase pa hkrati tudi svobodomislen moški. Z ženo Marijo sta se ob nedeljah izmenjevala pri hišnih opravilih in varstvu otrok tako, da se je vsako nedeljo eden od njiju udeležil maše. Ko je bil doma oče, je kuhal, poribal tla, oblekel otroke in celo spekel potico.

Slika 187: Krušna peč v mali vežni kamri, na neobičajnem koncu hiše.

Slika 188: Povojna omara spalnice iz češnjevega lesa, s prilepljenimi okraski.

Stankin bodoči mož, Roman Janeš, poštar v Čabru in kasneje dolga leta konduktar na avtobusni progi Gerovo – Ljubljana, od koder ga pozna marsikateri domačin, je

moral od njenega očeta izprositi dovoljenje za poroko. Po poroki sta se Stanka in Roman preselila v Gerovo. Leta 1980, po smrti Venceslava, se je h hčerki v Gerovo preselila še mati Marija, ki je bila zadnji stalni prebivalec hiše. Od takrat dalje domačija nima več stalnih prebivalcev. Posestvo je prevzel sin Roman.

Slika 189: Del predmetov etnografske zbirke v notranjosti nekdanje štale.

Povejmo še nekaj o gospodarstvu Zajskih v zadnjih dveh in nekaj več stoletjih. V času Marije Terezije je bila nekdanja vaška zemlja – njive, pašniki in gozdovi – razdeljena med kmetijami. Zgolj najslabša zemlja je bila namenjena gradnji hiš. Domačija Zajskih, ki je postavljena najnižje v vasi, stoji na geografski prelomnici, kjer voda iz zemeljskih globin pronica na plano in se po jarkih izteka navzdol v Čabranko. Voda je v preteklosti

tekla izpod hleva in se po kanalu izlivala na prosto. Voda je tekla tudi pod skednjem. Pred hišo je bil studenec, ki ni nikoli presahnil in poleg njega velik oreh, ki je dajal senco domačiji in dvorišču pred njo. Tega je pred nekaj leti podrl žled. Zemlja na domačiji je bila močvirnata, zbita in sprana zaradi vode, zato tudi precej neugodna za kmetovanje. S konji je bilo zemljo težko obdelovati, saj so se jim udirala tla pod nogami.

Ko so se Zajski po vojni vrnili na požgano domačijo, so bili nekaj časa nastanjeni v svinjski štali, dokler si niso obnovili hiše.

Slika 190: Čiščenje in sortiranje orodja, ki sestavlja etnografsko zbirko Zajskih, poleti 2014.

Zajski so se v veliki meri preživljali s kmetovanjem za lastne potrebe. Sadili so krompir, fižol in zelje, sejali so ječmen in oves, v dobrih letih tudi koruzo. Za prašiče so gojili repo, peso in korenje. Slednje so v povojnem času sejali še po snegu, in sicer med ječmen. Ko so ječmen poželi, so pleli korenje, kar je bilo težaško delo. Vsako leto so pridelali približno 400 litrov zelja, kar je predstavljalo celoletno zalogo te

poljščine. V bližini domačije je rastlo sadno drevje, predvsem jabolka, slive in hruške. Sadje so sušili, iz jabolk pa so pridelovali tudi rakíjo, mošt in kis.

Zanimiv je tudi podatek iz pisma, ki ga je poslal sin Slavko iz partizanov. Domače je kar trikrat opomnil, naj posadijo tobak.

Po vojni je bilo v okolici Bezgovice veliko divjadi. Predvsem divji prašiči so povzročali veliko škodo na poljih. Kmetje so morali zato vse noči varovati pridelke, kar je bilo pogosto delo otrok. V ta namen so netili ogenj, vpili, prepevali, tolkli s kosami, zvonili s kravjimi zvonci. Otroci so lahko s seboj vzeli tudi psa, ki je lajal ter na svoj način odganjal divjad.

Slika 191: Skupina glavnih udeležencev delavnice, ki je uredila zbirko pri Zajskih avgusta 2014. Od zgoraj navzdol Roman, Ana, še ena Ana, Tanja, Saša, Anja in Marko.

Običajno sta bila v hlevu dva vola za pomoč pri obdelovanju zemlje, dve kravi za mleko, prašiči za meso, pa tudi koze, ovce, kokoši in race. Šele po vojni so kupili tudi konja. Ko je družina potrebovala denar, je vole prodajala v Binkel – Stari in Novi Kot, od koder so jih trgovci preprodajali dalje v Italijo. Potem so zredili nove. Kozje in kravje mleko je zajška gospodarica uporabljala za hranjenje prašičev, da so ti hitreje rastle. Ovce so imeli za volno, iz nje so pletli nogavice. Še po vojni so sejali tudi lan, da so pridobili material za izdelavo rjuh, ki so bile lanene. Laneno predivo so nosil tkat k Prhcem na hrvaški strani.

Slika 192: Dekleta evidentirajo predmete zbirke v skednju Zajskih.

Ker je bila družina velika, pri kmečkih opravilih pogosto ni potrebovala tuje pomoči. Težaško opravilo nabiranja gorske trave za živino – *slame*, kot so jo imenovali, so opravljali otroci. Ti so jo nosili z visokih pobočjih, kjer so jo moški pokosili. Trave je v okolici hiše primanjkovalo. Na vrhu hriba so naredili

eno butaro, po poti do domačije pa še dve. Kjer je bil teren za voz nedostopen, so *slamo* vlekli tudi na kolih, pripetih na vprežno živino. Včasih so imeli za pomoč pri okopavanju in osipanju *težakine* – ženske, ki so bile za delo plačane s hrano in denarjem. Vaški možje so si med seboj pomagali v času košnje.

Pomemben del gospodarstva je bila tudi žganjekuha. Janeši se spominjajo, da je bila žganjekuha v Bezgovici tradicionalna dejavnost, saj je sončna lega vasi omogočala obilno pridelavo sadja. Gajili so predvsem slive, jabolka in hruške, zato je prevladovala slivova, jabolčna, hruškova in mešana *rakija*. Del sadja so domačini predelali v *blječke* (suhe krhlje), del pa je šel za pridelavo *rakije*, mošta in kisa. Ko je bila v času stare Jugoslavije v Gerovem še vojašnica, so ženske tja v koših nosile prodajati sadje in *rakijo*.

Spominjajo se, da so sadje za pripravo *rakije* (žganja) in *mošta* (sadnega vina) pridobivali s pomočjo zaobljenega korita in kamnitega kolesa, kolotera. Korito je bilo dolgo tri ali več metrov in je bilo izdolbeno iz debelejšega debela tršega lesa. V tako korito so nasuli sadje in ga drobili z okroglim kamnitim kolesom, nasajenim na daljši drog, ki so ga vozili iz enega na drugi konec. Ker je bilo take naprave težko izdolbsti, jih ni bilo veliko – običajno je bila v vsaki vasi ena, uporabljali pa so jo vsi vaščani. Kasneje so prišli v uporabo

ročni mlini z velikimi železnimi kolesi - vztrajniki, ki so za mletje zahtevali vsaj dva moža.

Slika 193: Kot v kleti Zajskih z napravami za žganjekuho in pripravo sadja: mlin na motorni pogon na sodu za mošt, stari kotel s cevmi za kondenzacijo in čebrom z vodo za hlajenje.

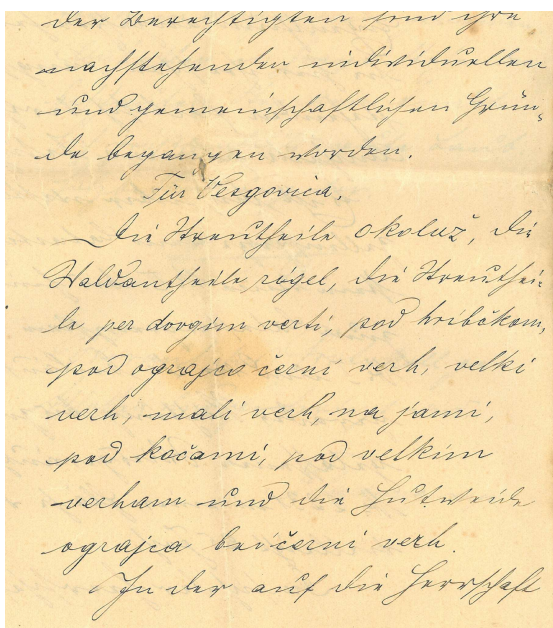
Ker so imeli ljudje do pozne jeseni veliko dela na poljih in v gozdovih, so sadje shranjevali in zorili zmleto v velikih pokritih sodih, *rakijo* pa so pogosto kuhali šele v zimskem času. *Rakijo* so popili sproti in je je pogosto primanjkovalo. Zato so jo morali kuhati večkrat, najbolj nestrpni celo iz nedozorelih zelenih sliv. Najbolj iznajdljive gospodinje so nekaj *flaš* zakopale v zemljo, da so jih prihranile za čas košnje.

Za žganjekuho so večinoma uporabljali doma izdelane bakrene kotle. Vsak je bil sestavljen iz kotla, kape in zavite cevi (starejši so imeli dve ravni cevi) za posodo s hladilno vodo. Ti so bili različnih dimenzij. Največji kotel je imel volumen približno 60 litrov. Vsebnost alkohola so dolga leta ugotavljali samo s pokušanjem.

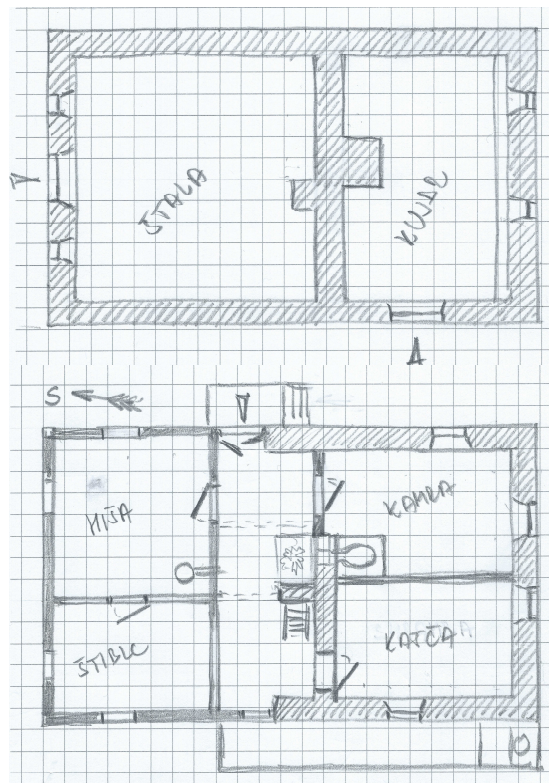

Slika 194: Ekipa pri sestavljanju panoja z osnovnimi podatki o hiši, okolici in zbirki.

Kuhanje žganja je nadzorovala že avstro-ogrsko oblast. Ta dejavnost je bila obdavčena, nadzirali so jo *dacarji*, nekakšni finančni policaji. Tudi v stari Jugoslaviji je bilo potrebno kotle prijaviti oblastem in zanje plačati davek. Kazni za kršitelje so bile vedno visoke.

Slika 195: Del dokumenta iz leta 1865, v katerem gospostvo iz Kočevja ob komisijskem ogledu našteva in potrjuje skupna zemljišča naselja Bezgovica: gozdove in pašnike na riglu, pod verti, pod hribčkom, pod ograjco, črni vrh, velki vrh, mali vrh, na jami, pod kočami, pod velikim vrham, ograjca pri črni vrh...

Slika 196: Tloris kleti in poskus rekonstrukcije nadstropja pri Zajskih, v tretji četrtini 19. stoletja. Vprašljiv je levi del z vežo in sobama, saj ni logičen po shemah tedanjega časa. Verjetno je posledica večih družin v eni hiši. Dimenzije kleti so 11,3x6,9 m.

K domačiji so poleg vrhlevne, v breg prislonjene hiše, spadali tudi skedenj, kozolec, svinjska štala in sušilnica za sadje. Vsi objekti so bili pokriti s *šindro* – škodlo. Na kozolcu ob hiši so shranjevali praprot in listje za nastilj - *stilo*, voz in metrska drva. Na njem so bile tudi rante, na katerih so sušili fižol. Kozolec, ki je stal med hišo in skednjem, malo na stran, so požgali Italijani in ga kasneje niso obnavljali. Njegovo vlogo je prevzel skedenj, ki je prej služil le za seno in otavo. Ta ima tudi prislonjeni kozolec na južni strani. Poleg hiše je stala tudi svinjska *štalca*, v kateri je imela družina po dva ali tri prašiče. V zunanjem ograjenem

delu in v podstrešju poslopja je bila še *štalca za kakuši* – kurnik. V bližini skednja je bila lesena sušilnica, v kateri so v preteklosti sušili jabolka, slive in hruške. Sušilnica se je porušila okrog leta 2009.

Slika 197: Litoželezna pečka je verjetno služila ogrevanju dela Zajske hiše, ki je ostal brez zidane peči.

Povedati je potrebno še nekaj o sami hiši. Tlorisno razmerje hiše je klasično: narejena je v natančnem zlatem rezu. To bi lahko pomenilo, da je bila zastavljena še v času klasicizma, na prelomu 18. in 19. stoletja, vsekakor pa pred 1825. letom. Če pogledamo sedanji volumen brez ganka, ki ne odstopa bistveno od nekdanjega, opazimo, da je hiša veliko bolj strogih razmerij, kot je na primer *Klukavčava* iz

Črnega Potoka, ki je bila verjetno narejena nekaj prej.

Slika 198: Malce obrezana, v kletni vhod sekundarno vgrajena nekdanja prva vrata v hišo Zajskih, povojni izdelek. Fotografija je obrnjena na glavo, ker so vrata vgrajena ravno obratno kot so bila prvotno.

Kletni del sestavljata po tlorisu kvadratna *štala* in *kujdr* v zlatem pravokotniku. Stene zadnjega so na južni strani ojačane, ta razširitev služi polici za odlaganje. Zgornji del hiše je bil pred požigom delno zidan iz kamna, delno lesen. Tako so bile stene tudi obnovljene, saj je kamniti zidani del preživel. Tlorisni razpored je ostal podoben kot pred vojno, spremenjene so bile le sobe na severni strani, saj bi tam morala biti po takrat običajnih tlorisnih shemah kvadratna hiša.

Sumljiva sta tudi podporni zidovi peči v kleti, saj sta postavljena z zamikom na

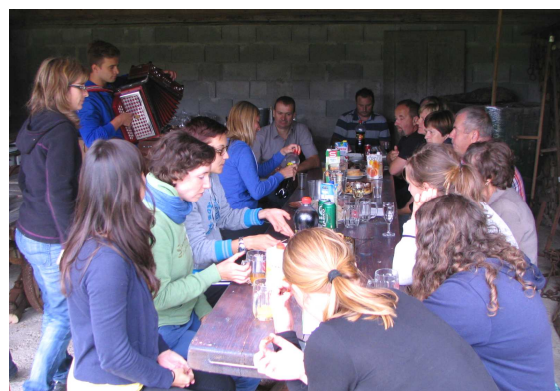
vsako stran predelne stene. Mogoče sta bila oba ali vsaj eden od njih premaknjena, predelana ali delno podrti. Na sedaj ohranjeno gradnjo je imelo sigurno vpliv tudi dejstvo, da sta bila v hiši preužitkarja, ki jima je bilo potrebno kuriti. Zato je verjetno *baba* v vežni kamri, in ne na strani, kjer bi morala biti hiša. Tam je bila po vsej verjetnosti prvotna *baba* podrti zaradi zavzemanja prostora v hlevu. Prizidan je bil le manjši zidec za podporo dimnika. Iz lege in poznavanja *Klukavčave* hiše v Črnem Potoku bi si upal trditi, da gank nekoč ni imel stopnic navzdol. V klet je vodila lestev skozi pokrov v podu kašče, iz veže pa tudi v hlev.

Slika 199: Razlaga in demonstracija uporabe predmetov iz zbirke v skednju Zajskih. Možje iz Padova so orodja še uporabljali. Pri delih, kjer je bilo potrebno več ljudi, so družine pomagale druga drugi.

Za zaključek še nekaj besed o etnografski zbirki, ki smo jo s pomočjo marljivih etnologinj, arheologinj, zgodovinarok in geografij, ter elektroenergetika, uredili v avgustu leta 2014. Lastnik Roman je že več let hranil in spravljaj različna orodja,

ki so ležala po skednju in hiši, k njim dodajal tista, ki so jih drugje zavrgli ter na koncu dobil kar nekaj orodij tudi od Padovcev – iz naselja Padova, prav tako *vrhovske* vasi, ki se nahaja le kak kilometer ali malo več na drugi strani brega nad Kolpo.

Slika 200: Tri fotografije iz otvoritve zbirke v skednju Zajskih, 15. avgusta 2014.

Tako se je zbralo nekaj sto predmetov, ki so bili hranjeni na suhem v skednju, a niso

[illegible]

V zbirki si lahko obiskovalci ogledajo orodja za pridelavo žita in koruze. Teh že nekaj desetletij ne uporabljajo več, saj žita ne sejejo več. Od mlatilnika na ročni pogon, vetrnika za vejanje žita, do slamoreznic in strojčka za ruženje koruznih storžev. Predstavljeni so plugi – *dreva*, različnih namenov. Od lesenega do

A man in a dark jacket and grey trousers stands in a wooden barn, looking at a large wooden wheel. The barn is filled with various antique agricultural machines, including plows and harrows, hanging on the walls and on the floor. The floor is made of wooden planks, and the walls are made of vertical wooden boards. The lighting is warm and the atmosphere is rustic.

Veseli nas, da smo s pomočjo vseh sodelavk in sodelavcev dobre volje, domače občine Osilnica, Slovenskega kulturnega društva iz Prezida ter Padovcev pomagali ohraniti del naše skupne dediščine obmejnega območja. Vsi stari

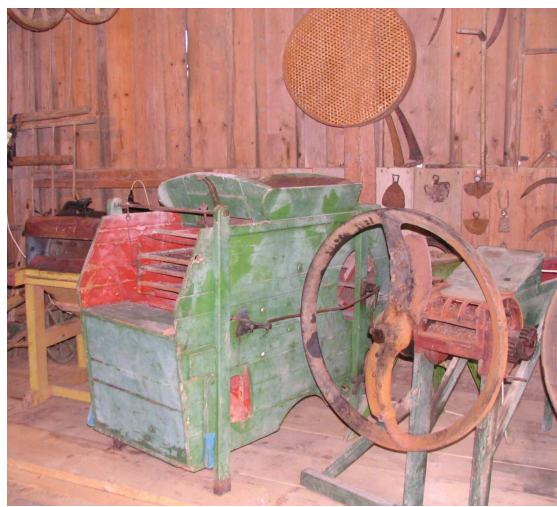
predmeti v skednju in hiši so popisani, fotografirani, premerjeni in opremljeni z narečnimi imeni, za kar so poskrbele s strokovnim delom udeleženke iz Muzeja Kočevje in domači informatorji iz Padova.

Slika 203: Posebnost domačije Zajskih je tudi obnovljena naprava – koloter za drobljenje sadja pred skednjem. Jurinav Drago in Roman pri obdelavi ločno zakrivljenega hrastovega korita, v katerem se je s kamnitim kolesom na dolgi leseni osi trlo največ jabolka in hruške pred prešanjem v mošt.

Slika 204: Fantje iz Padova preizkušajo delovanje obnovljenega kolotera.

Slika 205: Tri fotografije iz dela zbirke na skednju Zajskih: plugi in brana za obdelavo polja, naprave za predelavo žita in koruze, vozne naprave – lojtrni voz in furmanske sani, konjska in volovska oprema.

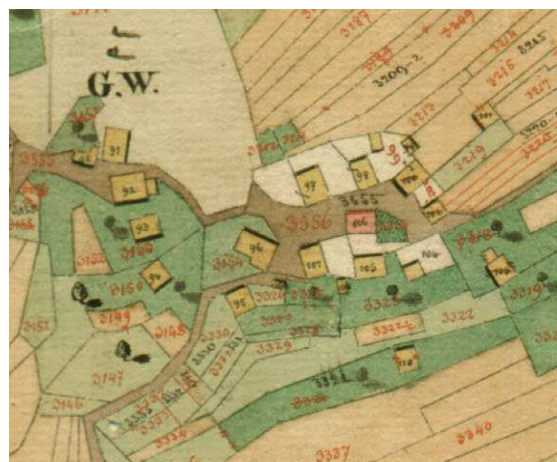
PETRIČKAVA HIŠA V PADOVEM NAD OSILNICO

Če smo v prejšnjem poglavju opisovali zbirko v skednju Zajskih in pri njej omenjali del orodja, ki je prišlo vanjo tudi z donacijo padovskih gospodarjev in gospodaric, potem bi bilo potrebno kaj povedati tudi o tem malem, posebnem in živem naselju nad Osilnico. Zaselku na sončni rebri nad Kolpo, kot zadnja leta velikokrat poudarjajo domačini. Z udeleženci etnoloških delavnic v Palčavi šiši jih obiskujemo že nekaj let. Snemali smo njihove razgovore v narečju, pripovedovali so nam o svojem delu in življenju, pri njih smo predstavili marsikatero od za vse zanimivih etnoloških in zgodovinskih tem, poskušali njihove dobrrote, z njimi v Palčavi kuhinji pekli pecivo za pohod na Sveto Goro in sejem v Pleščih, z njimi sodelovali pri domačih opravilih in slavljih ter spremljali njihovo dobro voljo in delo, s katerim sami spreminjajo svoj svet. Družno, in na bolje!

Slika 206: Izsek iz zemljevida poštних povezav v Ilirskih Provincah iz leta 1850, na njem je poštna postaja tudi v Padovem.

Od Bezgovice je šla nekoč karavanska in nato poštna pot proti spodnjemu koncu doline Kolpe preko Zgornjega in Spodnjega Čačiča, po pripovedih enega od najstarejših naselij v dolini s cerkvijo Sv. Miklavža in pokopališčem, do poštna postaja v Padovem. Od Padova se je pot spet spustila ob košenicah in pašnikih globoko v dolino Kolpe, ki se pred Ribjekom na 291 mnm – nekoč tudi Fischbach, s staro cerkvico Sv. Egidija iz 16. stoletja, razširi in postane primerna za prehod in za stabilnejšo pot.

Slika 207: Padovo na Franciscejskem katastru iz leta 1824. Skupina hiš levo od studenca je razporejena po grebenu, desna gruča pa okoli središčne stavbe.

Slika 208: Najstarejši ohranjeni kamniti portal v Padovem iz 1843. leta je vgrajen na *Nakuančni* hiši.

Padovo na 480 mm je majhna vas na razglednem mestu nad dolino Kolpe, v

precej položnem in rodovitnem južnem bregu, z veliko sadnega drevja, ki dobro rodi in je bilo poleg poljedelstva in živinoreje – imeli so tudi vole za delo na polju in v gozdu - vedno pomemben vir hrane in zaslužka. V vseh vaseh nad dolino so še dolgo sejali lan, ki so ga potem tkali Kočevarji.

Slika 209: Tri fotografije središča požganega Padova. Na posnetku ruševine - požgane hiše v snegu, med njimi povratniki. Na zgornji je levo Grgečava hiša, na srednji Paputna, ki je sedaj ni več, prav tako spodaj desno. Fotografije Edija Šelhausa iz zime 1944/45 (takrat je obiskal tudi Palčave v Plešcih), vir: museums.si.

V sredini vasi imajo izvir vode, kjer se je v *karite* napajala živina in pralo perilo. Jarek izvira deli naselje na dva dela in se nadaljuje v Vezanskem potoku. Le nekaj sto metrov pod vasjo je malo naselje Malinišče, v katerem so imeli na manjšem potoku dva mlina in je po mestu za mlin tudi dobilo svoje ime. Najstarejši ohranjeni portal v Padovem je iz 1843. leta, ima pa stare portale kar nekaj hiš. Hiše so bile nekdanj delno ali v celoti lesene, delno zidane in s hlevi pod bivalnim delom.

Slika 210: Dve fotografiji iz obnovljene vasi, zgoraj iz zahoda, spodnja pogled proti središču s Petričkovo hišo in skednjem v sredini.

Že na katarstrskem načrtu iz leta 1824 je vidnih nekaj ločenih kleti, te so bile obokane v globljem delu v bregu, na njihovi podstrehi je bilo prostora še za

seno ali otavo. Klet je služila za mošt in poljske pridelke. V vasi je nad hišo *Zgurajnih*, lepo obnovljena sušilnica za sadje – ki ji pravijo *pečnica*, te so bile pogoste tudi pri ostalih hišah.

V središču naselja preseneča postavitve gruče hiš okoli osrednjega prostora, kjer je v začetku 19. stoletja stala edina zidana zgradba – mogoče nekoč županova? Sedaj je podrta in je tu prazen prostor. Gre za drugačno postavitve hiš, kot je običajna pri drugih naseljih v okolici in lahko pomeni precej starejšo osnovo.

Slika 210: Pohvalno obnovljena stara sušilnica sadja – *pečnica* pri *Zgurajnih* v Padovem.

Padovo je bilo v začetku avgusta leta 1942 v celoti požgano, vsi prebivalci so bili internirani na Rabu, v Gonarsu ali Trevisu, polovica ljudi se iz internacije ni vrnila. Povratniki so si obnovili večino hiš na starih kamnitih zidanih kletih.

Ena teh hiš je *Petričkava*. Njen sedanji lastnik Jože Poje – Joži nas je prijazno spremljal že med delavnico v Bezgovici. Kljub temu, da ne pripada starejši generaciji, je etnologinjam in arheologinjam pokazal, kako se uporablja stara orodja, s katerimi je nekoč pomagal

pri delu doma in v vasi, razkazal nam je Padovo in nas vodil v hribe v okolici. Ko smo iskali, katero hišo v Padovem bi obdelali natančneje, smo se odločili najprej za njihovo, nato pa nadaljevali pri sosedi.

Slika 212: Obnovljena *Petričkava* hiša nad središčem Padova.

Slika 213: *Petričkava* hiša še z jugovzhodne strani. Desno je Šercerjeva - Grgečeva hiša, še ena z zelo starimi *kujdri*.

Hiša je bila v zgornjem delu v celoti predelana pred desetimi leti, a spodnji kletni del je ostal star. Njeni predvojni kamniti zidovi so verjetno na prvi fotografiji pogorišč desno in iz nje se vidi, da je bila v nadstropju takrat že delno zidana in na delu proti jugozahodu lesena. Na tem delu je morala biti v vogalu postavljena tudi *hiša*. Ta za razliko od ostalih *hiš* ni bila nad hlevom, saj je bil

hlev takrat že ločen od stanovanjske stavbe.

Slika 214: Pogled na z opekami obokani strop nad vhodnim delom kleti.

Slika 215: Kljuka vhodnih vrat v klet Petričkave hiše, baročnih oblik.

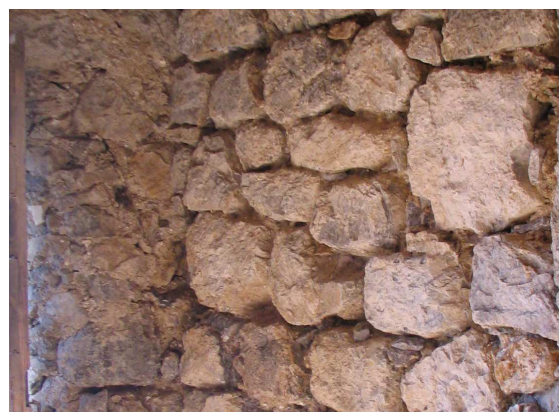

Slika 216: Vhodni prostor kleti v sredini Petričkave hiše, stari omet je odbit in stene očiščene.

Po katastrski karti smo lahko ugotovili, da je na njenih temeljih nekoč stala starejša

hiša, ki je bila obrnjena pravokotno na sedanjo. In v kleti smo našli njene ostanke. To je celoten kletni del približno 2/3 klet sedanje hiše, od katere je verjetno najstarejši polkrožno obokani prostor v zahodnem delu kleti.

V klet vstopimo skozi pred mnogimi leti razširjena vrata. Posebnost vrat je bila, da jih je Jožetov ded zapahoval kar iz spalnice zgoraj, saj je bila tja potegnjena debela in dolga železna palica.

Slika 217: Struktura zidu kleti Petričkave hiše, iz grobo obdelanih apnenčastih kvadrov, gre za steno proti polkrožno obokanem prostoru.

Prostor kleti je zidan z apnenčastim obdelanim kamnom manj pravilnih oblik, ki so jih morali pridobivati v stenah iznad vasi. Presenečajo večji kamni v predelni steni proti manjšemu prostoru na koncu. Stena je morala biti nekoč dozidana. V manjšem prostoru so prej iz tal gledale celo velike skale, ki so sedaj odbite, tla niso bila ravna in so bila za kakih 20 cm dvignjena nad tlemi prvega prostora. Izgleda, kot bi bil zadnji prostor izdolben v hrib šele enkrat v kasnejšem obdobju in ne ob gradnji prvotne hiše. Strop tega prostora

je plitvo obokan s kamenjem, zato ni bil namenjen za velike obremenitve.

Slika 218: Plitvo, s kamenjem obokan strop na koncu kleti ni izdelan za večje obtežbe. A je ognjeodporen, primeren za okolico ognjišča.

Ko smo premerili prostore, smo ugotovili, da je morala biti prvotna hiša iz začetka 19. stoletja postavljena le na dveh sedanjih kletnih prostorih, zadnji del hiše je stal neposredno na kamnitem bregu, ki se steguje na dvorišče. Od najstarejše osnove s kvadratnim tlorisom pod hišo, ali celo še starejše, je verjetno ostal le polkrožno obokani prostor.

Slika 219: Desna stena srednjega prostora kleti je zgrajena iz bolj raznolikih kosov apnenca, kot leva, proti polkrožno obokanem prostoru.

Tem ugotovitvam pritrjuje tudi prostor na levem delu kleti. Za razliko od srednjega, ki je plitvo obokan z opekami, položenimi na kant med železnimi nosilci (prej je tu moral biti lesen strop), je obokan s kamnom. Lepo izdelan kamnit polkrožni obok z razponom 2,9 m, se raztega preko celega 5 metrov dolgega prostora. Preko ometa je še vedno lepo vidna struktura obdelanih kamnitih skladov. Prostor ima le eno okno, iz njegovega položaja se vidi, da je moralo biti nekoč manjše tako po višini, kot širini, saj je sedanja odprtina premaknjena iz osi.

Slika 220: Plitvo obokanje nad kletmi Petričkave hiše. Opeke so položene na kant. Verjetno iz časa obnove po drugi vojni, strop je moral biti prej lesen. Zadaj lepo izdelana obokana kamnita preklada prehoda, ki pa tudi ni iz prvega obdobja hiše.

Ko smo narisali izmerjene dimenzije prostora, smo lahko ugotovili, da je zmešnjava v zidovih zadnjega prostora osrednjega dela kleti (lastnik je moral zidove, ki so bili precej razpadli in zasuti z zemljo, temeljito popraviti), dejansko

posledica širjenja kleti v breg. Mogoče je bilo širjenje načrtovano še globlje, a so dela prekinile velike raščene skale, ki se jih ni dalo odstraniti. Za prostor tam zadaj pravijo domačini, da je bil baje med vojno zazidan za skrivališče. Nekdanji lastnik pa je (mogoče želel) doseči s poglobitvijo tudi to, da je prišel do tlorisnega kvadrata, nad katerim je potem stala hiša? Bi bila polkrožno obokana klet potemtakem lahko še kako stoletje starejša od leta 1824? Iz tlorisnih razmerij, iz nepravilno postavljenega vhoda v polkrožno obokano klet, ki je nastavljen bolj na prostor pred njo za katerega vemo, da je bil predelan, bi kar verjeli, da je tako.

Slika 221: Izredno masivni vogalniki predelne stene v sredini kleti Petričkave hiše, verjetno pozidani kasneje in prenešeni iz katerega bolj statično kočljivega, a predelanega dela stene.

Slika 222: Pogled proti oknu, ki je bilo prvotno manjše, v polkrožno obokanem prostoru kleti Petričkave hiše. Sumljiva so vrata levo, proti osrednjemu delu kleti, saj bi bila lahko prebita kasneje, čeprav so kamniti bloki po vogalih lepo obdelani. Žal kasnejši omet pokriva sledove morebitnih predelav.

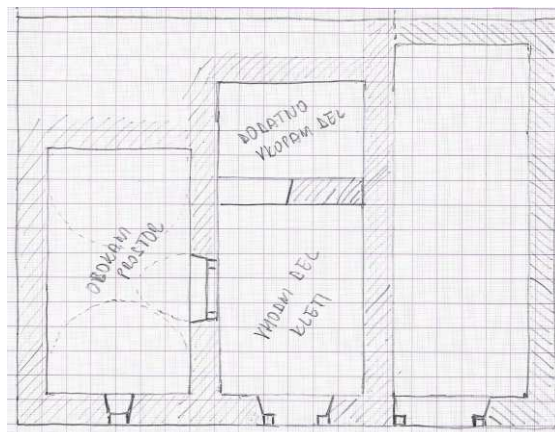
Slika 223: Pogled proti hribu, polkrožno obokani prostor kleti Petričkave hiše - verjetno najstarejši del hiše. Skozi omet se kažejo pravilni apnenčasti kvadri, naloženi v skladih, ki gradijo obok.

Vzroki obračanja vzdolžne fasade proti glavni ulici in vzporedno bregu so vsaj dvoji: sledenje modnim vzorcem v dolini od sredine 19. stoletja naprej, a tudi povečanje prostora za zadnje dvorišče. Tja so si Petričkavi namreč postavili skedenj s

hlevom, ki je zamaknjen glede na hišo, da je pred vhodom dovolj prostora za shranjevanje in različna domača opravila. Prostora v bregu je bilo malo. Pred obračanjem je bila hiša brez gospodarskega poslopja in je imela, podobno kot večina ostalih v vasi, vse stvari pod eno streho. Kako je bilo s hlevom ni jasno, saj bi prostor pred kletjo zadostoval le za kako kravo. Tudi dodana klet desno je zelo ozka in dolga ter za večjo živino ni primerna. Glede na lego v bregu, z neposrednim dostopom v zgornje nadstropje, bi lahko bila predhodnica hiše dimnica s prostori v nadstropju, ki so služili tako ljudem kot vsaj manjšim živalim. Peč s kuriščem ni bila v sredini, temveč ob desni strani prvotne hiše. Črna kuhinja se je kasneje, ko so ob predelavi skopali klet v globino, verjetno preselila na levo stran. Tlorisna velikost prvotne stavbe bi morala biti (po primerjavi z ostalimi, ki smo jih raziskovali) približno 7,6x11m ali nekaj manj v dolžino.

Posebna vrednost Petričkave kleti je dejstvo, da je to prva klet v okolici, starejša od 200 let, ki je vrata svojih prostorov na široko odprla sovaščanom. V kleti, ki jo je lastnik marljivo obnovil, smo skupaj z njimi 22. oktobra 2014 praznovali Svetega Martina in s tem dogodkom klet tudi formalno odprli. Res je, da pri nas verjetno davno nazaj ni bilo domačega vina, a Martinovo je bilo od nekdaj pomemben

praznik. Ta dan se je potegnilo črto pod pridelek in pregledalo, kaj je prineslo leto, a tudi pobralo dajatve za kočevsko gospodo in cerkev. Če je bilo leto dobro, razlogov za veselje ni zmanjkalo. Pa četudi ob jabolčnem moštu ali *rakiji*, ali pa ob primorskem ali belokrajnskem vinu, ki so ga tod mimo prenašale karavane.

Slika 224: Tloris sedanje kleti Petričkave hiše. Levi del dveh tretjin, ki v osnovi z zunanjimi stenami tvori kvadrat 7,6x7,6m je vsaj iz sredine 19. stoletja, polkrožno obokana klet levo pa celo kako stoletje starejša. Hiša je morala biti prvotno v delu nad sedanjim srednjim vhodom in obokano kletjo, v fazi s črno kuhinjo pa v levem kotu. Stavba je sedaj zunanjih dimenzij približno 10,3x8,3m leva.

Na koncu naj zapišemo še to, da je bil v hiši rojen župnik Jože Poje (1889-1977), pokončen možak. V prvi vojni je odklonil službo kurata, ker ni želel blagoslovljati orožja in se je zato boril na Soški fronti kot običajen vojak. Tudi v drugi vojni je sodeloval v OF, pomagal partizanom, po vojni pa razočaran končal službovanje v Zdihovem na Kočevskem, ki so ga nove oblasti zaradi formiranja zaprtega območja kljub njegovemu upiranju izselile, cerkev pa je bila celo porušena.

GRGEČAVA - ŠERCERJEVA HIŠA V PADOVEM NAD OSILNICO

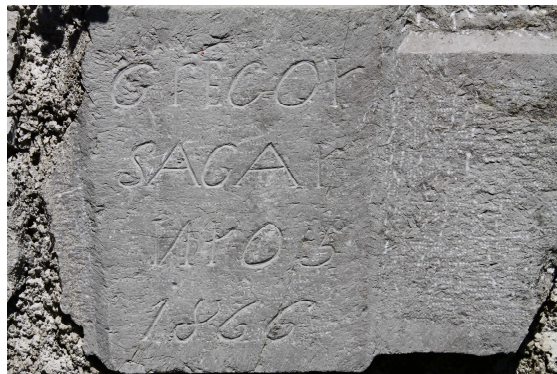
Soseda Petričkavi hiši je že več kot dve stoletji hiša, v kateri sedaj prebiva družina Šercer – s starim hišnim imenom *Grgečava*. Ime je dobila po nekdanjem lastniku Grgi Žagarju, katerega ime je še ohranjeno na delu nekdanjega glavnega portala hiše iz leta 1866. Nanjo sem postal pozoren že ob prvem obisku Padova v letu 2011, saj smo poleg nje ogledovali njihovo staro, od stanovanjske hiše ločeno klet z lepim polkrožnim obokom. Sedaj je priložnost, da opišemo obe stavbi.

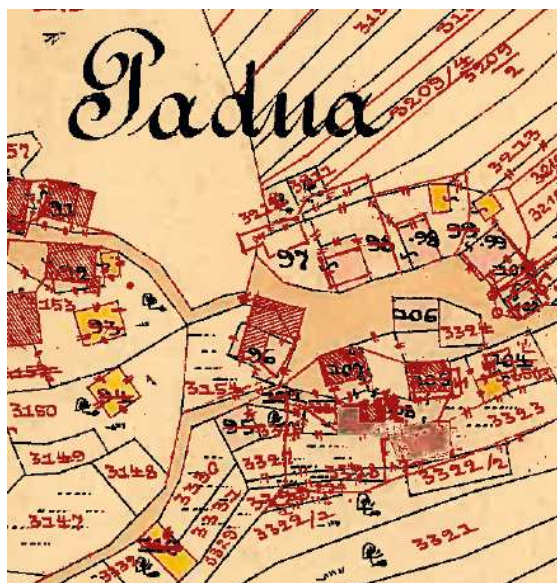
Slika 225: Leseni kip Marije z detetom, verjetno iz konca 18. ali začetka 19. stoletja, iz kapelice pred središčem Padova. Kip je verjetno iz obdobja, ko sta bili zgrajeni *Petričkava* in *Šercerjeva - Grgečava* hiša.

Hiša stoji še vedno na stari kleti iz začetka 19. stoletja, zgornji del je moral biti pozidan s kamnitimi zidovi že pred drugo vojno, saj so zidovi vidni na Šelhausovih

fotografijah, ki so bile dodane k opisu Petričkave hiše, glej prvo od fotografij, stavba levo.

Slika 226: Ohranjeni del nekdanj vhodnega portala z vpisanim prvim znanim lastnikom Šercerjeve hiše iz 1866. leta.

Slika 227: Padova na novejši karti iz začetka 20. stoletja. Hiše na levo od napajalnika so glede na stanje iz 1825. leta zamenjale svoj položaj in so se pomaknile na stran, višje od korita. Hiše v gručastem središču ostanejo na starem mestu, le nekaj se jih obnovi ali obrne. Petričkava hiša na parceli št. 96 je sicer risana malce premaknjeno in se verjetno konec 19. stoletja obrne, a zanjo vemo, da ostane večinoma na starih kletih. Grgečava - Šercerjeva ostane na istih temeljih in kletnih konstrukcijah, le zgornji del se pozida (na karti ga pobarvajo rdeče). Zunanja klet na isti parceli ostane delno lesena (rumene barve).

Kletni prostor nekdanje *štale* Grgečave hiše, v katerega vstopimo skozi širok

kamnit portal, izdelan za uvoz voza, je velik prostor brez pregrad, z dvema polkrožno obokanima deloma v ozadju. Sprednji del je imel nekoč lesen strop. Oboka sta delo veččega mojstra, saj sta pravilno oblikovana in grajena iz lepo oblikovanih kamnitih kvadrov, kvalitetno so obdelani tudi sprednji robovi, ki se odpirajo v nekdanji prostor štale. Med obokoma je postavljen širok in globok kamniti slop.

Slika 228: Nekdanja vhodna, zahodna fasada Grgečave hiše, obrnjena v smer Svete Gore in gornjega dela doline.

Slika 229: Zatrejna fasada s širokim vhodom v štalu Grgečave hiše. Vsa okna so bila po vojni predelana. Nekdaj so bila v nadstropju tri okna. Levi dve od hiše, desno od štibla.

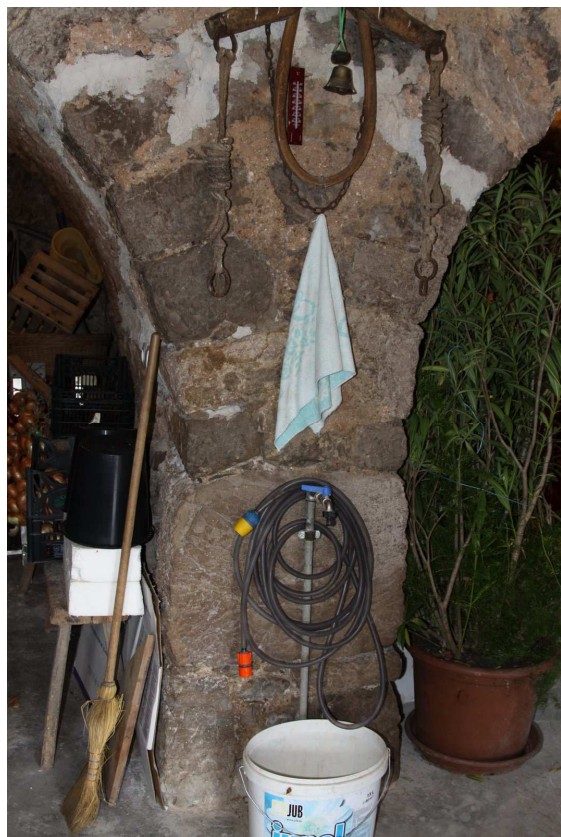

Slika 230: Levi in desni obokani del v štali Grgečave hiše z lepo obdelanimi robovi.

V štali v sprednjem delu so bile nekoč krave, kaka telica, voli. Prostora je za vsaj osem odraslih živali. Pod oboki so Šercerjevi nekoč shranjevali nastilj ter imeli prostor za tele. Svinjski hlevček je bil zunaj, za hišo. Podkleteni del ne gre do konca sedanjega tlorisa hiše, njen zadnji del je bil postavljen neposredno na breg, tako kot pri Petričkavi hiši.

Za razliko od sosedove, za to hišo z masivnim obokanim delom v sredini stavbe lahko s precejšnjo gotovostjo trdimo, da je močno podzidje služilo podstavku dimnične peči, stati je morala v sredini hiše. Zgornje nadstropje je moralo biti večcelično, poleg dimničnega prostora

je morala biti tam vsaj še veža in shramba. Podobno smo ugotavljali pri hiši v Križevi Dragi. Tloris dimnice bi bil lahko podoben.

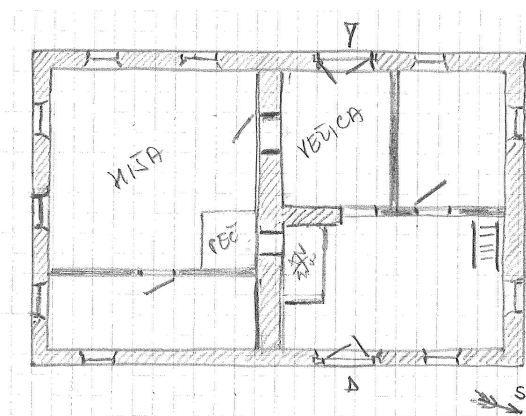
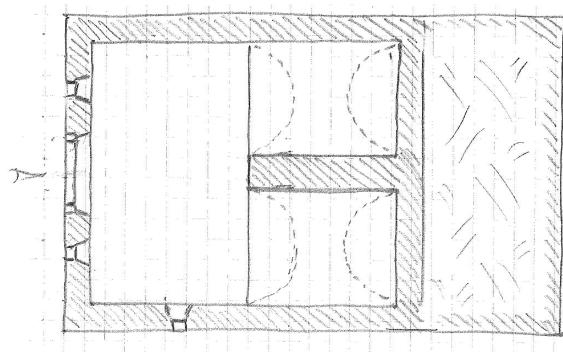

Slika 231: Srednji, kvalitetno in trdno zidani zid med kletnima polkrožnima obokoma, širok približno 75 cm.

Zgornje – stanovanjsko nadstropje je moralo biti predelano iz dimničnega v razpored s črno kuhinjo ob večji predelavi, mogoče 1866. leta – od takrat je bil vhodni portal. Iz sedanjega stanja, ki je posledica povojnih predelav, smo lahko s pomočjo informacij gospe Ančke, lastnice stavbe, rekonstruirali le stanje s črno kuhinjo.

Iz tlorisnih razmerij hiše bi lahko trdili, da je bil zgornji del ob predelavi iz hiše z dimnico v hišo s črno kuhinjo povečan v breg, kar se da razbrati tudi iz katastrske karte iz začetka 20. stoletja. Razmerja

stranic pritličja stavbe so približno v zlatem rezu, kar bi lahko ustrezalo gradnji okoli leta 1866 s portala. Glede na ostale raziskane stavbe preseneča, da klet ni oblikovana v kvadratu. Se pa enaka razmerja stranic osnove *štale* in obeh obokanih delov ponovijo v ločeni zunanji kleti. Kletni del je tako moral biti sezidan v 18. stoletju ali celo prej.

Slika 232: Tloris kleti in rekonstrukcija nadstropja Grgečave hiše iz obdobja črne kuhinje v drugi polovici 19. stoletja, zunanjih dimenzij približno 7,7x12,2 m.

Glavni vhod je bil nekoč z jugozahodne strani, tam je bil vgrajen kamnit portal iz 1866. leta. Ko si iz nivoja okolice vstopil v vežo, ki je bila v sredini pregrajena, je bila na desni strani *hiša* kvadratnega tlorisa, levo pa kamra, ki ni bila dostopna iz *vežice*. Preko *hiše* je bil vhod še v *štiblc*, ki

tudi ni imel prehoda proti osrednjemu večnemu delu. Na zadnji strani hiše je bila velika kuhinja, povezana preko zunanjih vrat z dvoriščem. Tudi ta vrata so imela kamniti okvir, gladek in brez posebnosti. Iz vogala kuhinjskega prostora se je šlo po stopnicah na podstreho. Iz kuhinjskega prostora se je vstopalo tudi v shrambo oziroma kaščo. Na podstrehi je bila poleg sena in sušila za meso še lesena kašča.

Tloris je malce drugačen kot pri ostalih, podobnih stavbah. Velika večna kuhinja je verjetno posledica dimnične predhodnice, mogoče se gospodinja ob predelavi ni hotela sprijazniti z malo, odrinjeno črno kuhinjo, kot je bila običajna drugje.

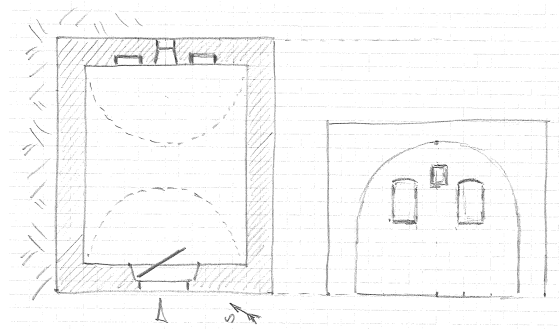
Slika 233: Kamnita, zidana in obokana zunanja Grgečava klet pri Šerčerjevih.

Poleg stanovanjske stavbe stoji že več kot dve stoletji tudi mala zunanja klet. Zanimiva je tako zaradi starosti, kot zaradi lepo oblikovanega polkrožno obokanega prostora z okencem in dvema nišama na zadnji steni ter lepo izdelano preklado vhodnih vrat. Večji niši sta bili žal nerodno popravljeni, a njihova prisotnost govori o

zanimivem graditelju ali lastniku. Prostor po arhitekturi spominja bolj na kako molilnico kot na klet. Poleg zidane kleti je izgleda že ves čas postavljen še leseni del, sedaj je to drvarnica – *drvnek*.

Slika 234: Pogled v notranjost obokane kleti - *kujdra*. S srednjim okencem in dvema nišama.

Slika 235: Tloris in prerez obokane zunanje kleti – *kujdra*, zunanjih mer 4x4,7m. Spodaj razgovor etnologov in etnologinj s Šerčerjevo Ančko.

KLUKAVČAVA HIŠA V ČRNEM POTOKU

Že v lanskem prvem delu knjige smo ob hiši na *Hribe* na kratko predstavili tudi Črni Potok, vasico na slovenski strani doline Čabranke, pod Čabrom. Opozorili smo na njeno novejšo zgodovino in nekdanji pomen zaradi močnega vodotoka, ki je dajal energijo mlinom, stopam, suknarni in kovačiji ter delo in kruh večjemu številu domačij v vasi.

Slika 236: Črni Potok iz vojaške karte iz 1776. leta, nekje v desni skupini hiš ob poti nad Čabranko je tudi predhodnica Klukavčave hiše.

Tokrat bomo pogledali na drugi konec vasi, *na vas*, kot temu delu od Hriba ločenega naselja pravijo domačini. Tu so stale ob poti, ki je pod prevesnimi stenami vodila visoko nad Čabranko proti Žurgam, domačije Buažavih, Kaširkenih, Klukavčavih, Tuncnih, Katrinčnih, Žurgavčavih, Kamerčnih... Največja in najbogatejša je bila Katrinčna hiša, ki ima edina v vasi kamniti portal iz 1865. leta. Zanj pravijo celo, da so tam poleg vaščani

nameravali zgraditi cerkev. Ostale hiše so bile približno podobne velikosti in tudi dimenzij, ter razporejene ob poteh. Kasneje so nekatere od njih dobile tudi skednje, večina teh je bila zgrajena kar na temeljih ali delih opuščenih hiš.

Slika 237: Skupina hiš v Črnem Potoku: levo iz hiše predelani skedenj *Klukavčavih*, za njim *Tuncna*, zadaj *Katrinčna* (cesta pred njo zavije navzgor v breg), desno *Klukavčava*.

Slika 238: Pogled z vhoda *Katrinčne* hiše proti Črnemu potoku: levo *Buažava*, *Klukavčava* in njihov skedenj. Levo od hriba se vidi že naselje Pungert, mimo katerega je šla karavanska in poštna pot proti Travi.

Tokrat si bomo natančneje ogledali *Klukavčavo* hišo. Ded sedanjega lastnika Romana Vesela je bil mizar. Italijanski fašisti so ga ustrelili skupaj z ostalimi moškimi leta 1942 na Pleškem polju. Od takrat je v hiši živela stara mama z otroci, zato se hiša do pred kratkim ni preveč

predelovala. Le nova generacija si jo je prilagodila za počitniško stanovanje, a kljub temu pustila marsikateri del in predmet izpred več kot sto petdesetih let nedotaknjen.

Slika 239: Črni Potok na katastrski karti iz 2. polovice 19. stoletja, s številko 30 je označena Klukavčava hiša.

Slika 240: Pogled na Klukavčavo hišo z južne strani, spodaj je bil vhod v velik hlev, desno nad njim hiša. Tu je bil čop na strehi že poravnan.

Klukavčava hiša je hiša srednjega kmeta s precej velikim hlevom za živino. Narejena je bila verjetno v času nekje v začetku 19. stoletja, mogoče celo prej, čeprav njeno starost težko dokažemo. Klet je kamnita, postavljena v nagnjen teren tako, da se lahko le po nekaj stopnicah vstopa v stanovanjsko nadstropje in na drugih

straneh iz terena v hlev in klet. Klet so morali graditi domači zidarji, saj so apneni kamni le malo ali skoraj nič obdelani ter zidani nepravilno, brez poravnavanja vrst, kletni del pa je bil tudi v celoti na zunanji strani neometan.

Slika 241: Kamnita struktura kletnega zidu Klukavčeve hiše na severo-zahodnem delu. Viden je poravnani pas proti vrhu, ki nakazuje ležišče nakdanjih prečnih tramov, kot je levi.

Slika 242: Pogled na Klukavčavo hišo iz severozahodne strani, levo spodaj je vhod v klet. Lepo obnovljena podeskana fasada.

Kletni del sestavljata dva prostora: večji pod hišo je bil namenjen hlevu, v katerem je bilo prostora za deset do dvanajst glav živine. Zadnja generacija je imela v njej štiri furmanske konje in kakih pet do šest krav in telet. Na drugi strani hiše so v kotu proti cesti – bližje vhodu v hišo, vrata v

klet, ki je zaradi zidu, ki opravlja funkcijo skromne babe in opornika prečnih gred, razdeljena na dva prostora. Oba sta brez okenc. Težko presodimo, ali je predelna stena tam že od začetka.

Zanimivo je, da je tloris v razmerju približno 1:1,5, hiša pa je spet postavljena v vogal nad osnovnim kvadratom *štale*.

Slika 243: Visoka omara in okvirja barvnih tiskov iz konca 19. ali začetka 20. stoletja, verjetno delo domačih mojstrov, v *hiši* Klukavčave hiše. Stari oče je bil mizar.

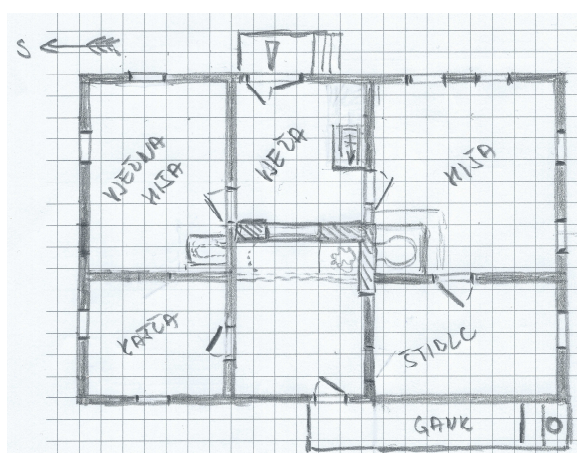
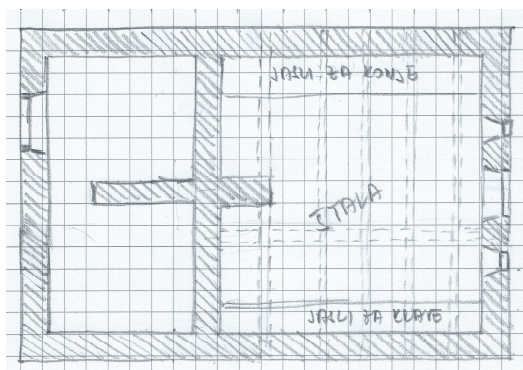
Zgornji stanovanjski del je v celoti lesen, zgrajen iz tesanih brun približne debeline 14 cm. Zunaj so stene zaradi zaščite pred dežjem podeskane, znotraj pa poletvane in ometane. Ometan je tudi strop vseh prostorov. Iz vhodne veže, na koncu katere je bila verjetno preko oboka v kamniti steni, ki je bila kasneje podrta ali zgolj nižjega stropnega tramu, dostopna črna kuhinja, je prehod na desno v *vježno hišo* in levo v *hišo*. Ta se zaključuje s štiblcem, kot je bilo običajno. *Hiša* je obrnjena v smer proti Žurgam, od koder je po karavanski poti prihajala roba iz spodnjega konca doline. Zanimivo, saj je pošta npr. prihajala v začetku 19. stoletja iz Loža, iz nasprotnega konca. Verjetno je bila prva smer za domače pomembnejša.

Slika 244: Na stebru postavljena rjava krušna peč v *hiši* Klukavčave hiše, z reliefnim plitvim črtastim vzorcem šahovnice.

Črna kuhinja je bila povezana s shrambo, iz nje se je, verjetno po lestvi, prehajalo navzdol v klet.

V hiši stoji na precej nenavadnem podstavku stara krušna peč iz preloma 19. v 20. stoletje. Podstavek je sedaj sicer betonski, a je moral biti nekoč podoben. Je morda stala tudi prvotna peč na veliki kamniti konzoli? Ali pa je bila zaradi zidave dimnika premaknjena stena hiše in štibla in je sedanje stanje drugačno od prvotnega? *Baba* spodaj je namreč za pač precej ozka, čeprav jo razširja vzdolžni tram v hlevu, in ne stoji na čisto pravem mestu. Ni nemogoče, da je bila nekoč zaradi potrebe po večjem prostoru za konje prvotna *baba* celo delno podrt in skrajšana.

Slika 245: Tloris kleti in rekonstrukcija nadstropja Klukavčave hiše v Črnem Potoku, s črno kuhinjo. Klet je dimenzij približno 11,2x7,6m.

Slika 246: Nizka skrinja s slikarsko okrašenimi vogali s stiliziranimi listi in viticami, verjetno iz druge polovice 19. stoletja.

Slika 247: Nenavadno velika in široka kuhinjska omara za hrano, skoraj baročnih razmerij.

Iz primerjave tlorisov kleti in nadstropja lahko sklepamo, da pripada hiša neki drugi obliki bivanja, kot smo jo spoznavali s hišami s črno kuhinjo. Nekoč, dolgo nazaj - po mojem mnenju vsaj 150 let, je bila sicer predelana v hišo s črno kuhinjo, a je bila v osnovi verjetno drugačna. Bližje dimnični hiši, a pogrešamo močno *babo* za

podstavek dimnične peči in kurišča. Čeprav sedanji razpored prostorov govori o hiši s črno kuhinjo...

Fasada ni popolnoma somerna, celoten volumen deluje bolj baročno od ostalih hiš, ki smo jih spoznavali.

V nadstropju hiše je na zahodni strani še gank, dostopen iz kuhinje, na njegovem koncu je bilo nekoč suho stranišče.

Slika 248: Predalčna konstrukcija zatrepne stene s pletenimi polji na podstrehi Klukavčave hiše v Črnem Potoku.

Posebne zanimivosti skriva podstreha, do katere pridemo iz veže po ozkih stopnicah. Nekoč je navzgor verjetno vodila lestev, saj je bilo na podstrehi seno, ki ga je bilo potrebno spraviti gor, pa tudi metati navzdol proti hlevu. Temu je ponavadi služila z deskami obita odprtina v veži – *trahtar*, neposredno v hlev. Na podstrehi je še ostalo sušilo za meso, kašče kot jo poznamo iz drugih hiš, pa ni več. Na njenem mestu je bila že pred drugo vojno iz starih plohov iz drugih sten hiše, sestavljena majhna sobica, verjetno vsaj poletna spalnica katerega od članov

družine, kjer je odloženo nekaj zanimivih starih predmetov.

Slika 249: Dolga in velika, verjetno žitna skrinja, primerna za sedenje in spanje.

Slika 250: Neobaročna furnirana postelja v podstrešni sobici Klukavčave hiše v Črnem Potoku. Nad posteljo visi mizarsko orodje.

Strop spodnjih prostorov pod to sobico je moral biti pred drugo svetovno vojno predelan, iz *hiše* so morali odstraniti srednji stropnik ter strop iz desk, namestiti so morali nove stropne prečne tramove, jih poletvati in ometati. Zato bi mogoče v tem stropu, če bi odprli podstrešni pod, še našli kje vgrajen nekdanji reprezentančni

stropnik hiše (podobno, kot smo ga našli pri Tamažavi hiši v Pleših.

Posebno zanimiva je konstrukcija zatrepne stene na zahodni strani hiše. Ta je bila najbolj na udaru dežja, zato je bila že nekdanj posebej zaščitena.

Slika 251: Prva stran pogodbe, s katero Josip Vesel, Romanov praded iz Prezida, leta 1904 kupuje posest od Antona Mihelitscha iz hiše št. 4., Črni potok.

Osnovo zatrepne stene je predstavljala predalčna konstrukcija iz tesanih tramov, v polja so bile prepletene tanjše, verjetno leskove veje. Te so bile z zunanje strano ometane z apnenim ometom, ki je produšno zapiral leseno konstrukcijo in zunaj omogočal odtekanje vode. Ker je bilo podstrešje zadimljeno, so palice opleta lepo ohranjene. Zanimivo je tudi ostrešje,

špirovci so razmaknejni na 125 cm, imajo pa še kline od letov, ki so na 90 cm razdalje nosile kritino. To so bile cepljene deske, dolžine vsaj 110 cm. Streha ima še vedno ohranjene čope, kot od svojih začetkov.

Slika 252: Še en pogled od skednja na vhodno stran Klukavčave hišo.

K Klukavčavi domačiji spada tudi skedenj, ki smo ga že omenili. Bil je nujno potreben glede na število glav živine v hlevu, ki smo jih omenili že prej. Narejen je bil vsaj delno na osnovi nekdanje manjše stanovanjske hiše. Bila je postavljena pravokotno na sedanjo cesto.

Klukavčav skedenj je eden od skednjevi, ki so tipični za ta del doline. Postavljen je ob breg, s slemenom vzporedno z bregom, z lesenim zgornjim delom, ki stoji na kamnitem pozidanem delu. Po zidavi sodeč je ta del zgrajen trdneje od hiše - iz večjih in bolje obdelanih kamnitih kosov. Spodaj ima dva prostora, vsaj desni del na fotografiji bi bil lahko ostanek kleti ali hleva nekdanje hiše, ki je stala na tem mestu in je vrisana na Franciscejskem

katastru. Zadnji del hiše – predhodnice, verjetno niti ni bil podkleten.

Slika 253: Skedenj Klukavčave domačije v Črnem Potoku, desni del kleti skednja stoji na zidovih nekdanje stanovanjske hiše iz začetka 19. stoletja ali prej. Pogled od kletnega vhoda hiše.

V zgornjem delu ima skedenj velik pod in glajd za spravilo sena in otave, na jugozahodni strani pa prislonjen kozolec za sušenje sena, otave, koruze, fižola in drugih pridelkov, ki morajo biti za spravilo v klet ali shrambo suhi.

Slika 254: Preprost sklednik iz Klukavčave hiše v Črnem Potoku, Nanj so poleg posodja in šlifarke – zajemalke obešeni še dve mitnci – iz smreke izdelani metlici z rogljiči za mešat žgance.

Slika 255: Prva stran pogodbe iz leta 1911, v kateri je hiša št. 4. v Črnem potoku že navedena kot stanovanje Josefa Vesela. Vsi dokumenti na levem bregu Čabranke so bili v nemščini, ki je bila do prve svetovne vojne uradni jezik v občinah Osilnica in Draga, bili sta del kočevskega sodnega okraja.

Slika 256: Prva stran še tretje notarske pogodbe iz leta 1911, v kateri se omenjata Josef in Apollonia Wessel iz Črnega Potoka.

Slika 257: Enostavna predhodnica kredence iz črne kuhinje. Odprte police za posodo in visoke lončene lonce, z dvema predaloma.

Slika 258: Fotografija sina prvega lastnika, Jožefa Vesela - *Klukavčavega*, rojenega 1901 iz Črnega Potoka, v avstroogrski vojski.

penatijo, pa bi med drugim so se zavzeli tudi za tesnejšo

Največja želja domačinov iz Črnega potoka in Pungrta

Kmalu potem, ko so prebivalci šestih obkolpskih vasi dobili lani elektriko, je starejša ženica iz enega teh naselij vsa presrečna dejala svojemu znancu: »Veš, kupila sem radio!« Na to sem se spomnil, ko mi je dejala Veselova mama iz Črnega potoka pri Travi: »Ah, ko bi le kmalu dobili elektriko!« Vasi Črni potok in Pungrt na pobočju nad Kolpo blizu Čabra sta še vedno brez elektrike. Pri Veselovih na primer imajo že tri leta v hiši popolno napeljavo, treba jo je le priključiti in elektrika bi izpodrinila kadečo se petrolejko. Pomagali so si na dokaj nenavaden način, ki jasno dokazuje, kako težko pričakujejo srečni dogodek, ko bo tudi tu zasvetila električna luč: na že vgrajeno napeljavo je sin priključil navadno baterijo, pod strop pa žarnico žepne svetilke. Ko pritisneš na stikalo, se pod stropom zasveti drobna lučka, ki je resda skromna, je pa električna. Sveti le toliko, da bolje razločijo temo...

Veselova mama in še nekateri vaščani Črnega potoka (vas se imenuje po potočku, ki izvira nedaleč proč od skalovja) so potožili še nad izredno slabimi potmi po vasi, ki jih niti potj ne moremo imenovati, nad tem, da se bo brvi podobni mostiček pod vasjo vsak čas podrl, in še nad marsičim drugim. Velika želja vseh pa je, da bi čimprej dobili elektriko, saj bo potem tudi tu življenje veliko lažje, lepše in predvsem svetlejše.

Občinska skupščina Kočevje vlaga še vedno precejšnja sredstva v elektrifikacijo vasi. Tako je lani dobilo šest

»Da, ko bi imeli elektriko!« je izrazila željo prebivalcev dveh vasi ob Kolpi Veselova mama iz Črnega potoka

vasi v Kolpski dolini luč, letos pa je predvidena dokončna elektrifikacija Strug (dve vasi) in prav Črnega potoka in Pungarta. Ljudem v tem delu doline se bo torej davna želja verjetno kmalu izpolnila, prav gotovo pa letos. In potem jim ne bo več edina vzor svetom samo veliko časopisje... (vec)

Slika 259: Članek iz časopisa iz 60-ih let 20. stoletja, ko so v Črnem Potoku in Pungertu že težko pričakovali elektriko, na sliki je Romanova stara mama iz Črnega Potoka. Pri *Klukavčavih* so na že pripravljeno električno napeljavo montirali kar žepno baterijo.

PINTARJAVA HIŠA V KRIŽEVI DRAGI NAD ČABROM

Že v prvi knjigi smo omenili veliko hišo Dragarskih - Pintarjevih v Tropetih nad Čabrom. Zidati so jo pričeli leta 1886 in je še v fazi gradnje ujeta na eni od prvih ohranjenih fotografij Čabra in okolice. Tam so imeli Pintarjevi dolgo časa gostilno in trgovino. V Tropete so prišli iz malega zaselka za Tropetarsko steno, iz Križeve Drage, s priimkom Križ. Denar za nakup hiše in posestva na bolj prometnem mestu je praded Branka, sedanjega lastnika hiše, zaslužil verjetno že v Ameriki. To pomeni, da je bil eden od prvih uspešnih gospodarjev, ki je od tam prišel z, za te kraje velikim, verjetno v gozdovih trdo prigaranim zaslužkom.

Slika 260: Iz vojaškega zemljevida iz 1776. leta, Križevo Drago sestavljata dve hiši v sredini. Desno je Čabar s fužino.

Slika 261: Pintarjava hiša v Križevi Dragi jeseni 2014. Že navzven izdaja svoj čokati volumen, streha je strmejša od 45°, manjkajo ji le strmi čopi na konceh.

Križeva Draga je majhen zaselek v prijazni in ozki dolinici pod sedanjo cesto med Pargom in Čabrom. Še pred nekaj desetletji je bila dolinica vse do cestnega zavoja in še preko visoko pokošena. Ker so se ljudje odselili v bolj dostopne kraje pa se kosi le še spodnji del doline pod hišami, ki že dolgo niso več naseljene. Času kljubujeta še dve stavbi, nekaj ostalih lahko razberemo le še iz ruševin kamnitih in obokanih kleti.

Slika 262: Izletniki v Križevi Dragi leta 2007, na poti od izvira Čabranke, na spodnjem koncu dolinice. Zadaj se vidi ena od dveh preostalih hiš zaselka. Mlade smreke levo in desno so zasajene na nekdanjih pašnikih in travnikih.

Slika 263: Levo, Pintarjava hiša v Križevi Dragi. Slikano od nekdanjega studentca.

Slika 264: Pogled na Pintarjavo hišo v Križevi Dragi iz spodnje strani.

Zaselek, ki ga je v najboljših časih sestavljalo kakih pet hiš, je ležal v bližini stare ceste iz Binkla na Čabar, ta je potekala pod Erženovim hribom. Do Križeve Drage se lahko pride tudi od izvira Čabranke, saj je bila tu speljana lepo urejena turistična pot, ki jo je uredilo turistično društvo iz Čabra že pred drugo svetovno vojno. Pot vodi tudi okoli hriba do Tropetov. Tam je preko Sušice, ki je del izvirov Čabranke, vodil tudi mostič, ki je žal porušen, a ga bi bilo zelo enostavno obnoviti, saj podstavki stojijo, manjka le leseni del. Sedaj je Križeva Draga dostopna po gozdni cesti iz zavoja ceste proti Čabru, po strmeh dovozu nad jarkom navzdol.

Slika 265: Pogled na Pintarjavo hišo v Križevi Dragi iz vhodne strani. V sredini so vrata, desni del je zidan.

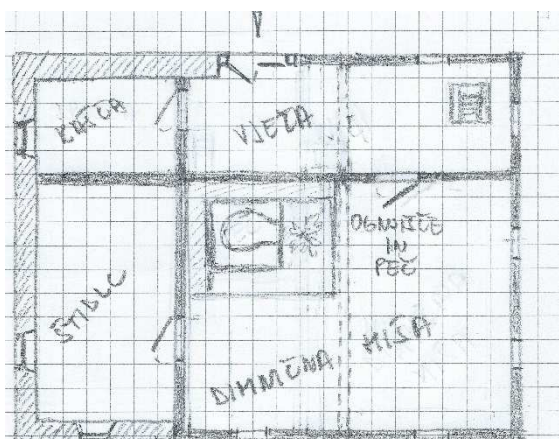
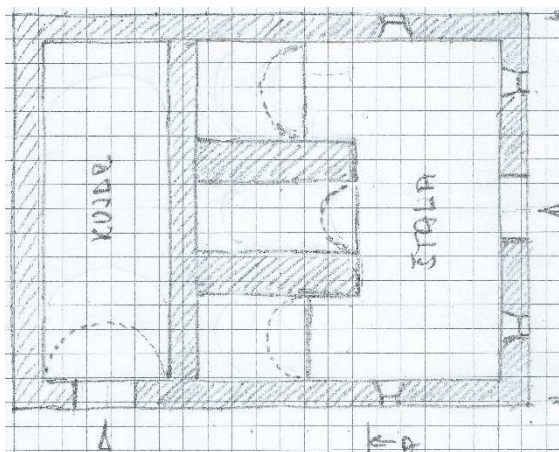

Slika 266: Pogled na kamniti zid in grobo izdelano okensko odprtino Pintarjave hiše v Križevi Dragi, nahaja se na zgornji strani hiše proti bregu in je manjša od tistih iz sredine 19. stoletja. Mere gradbene odprtine so pribl. 60x80cm

Pintarjavi sta bili dve stavbi. Stanovanjska hiša, ki je že v ruševinah, in skedenj, ki še trdno stoji, saj je solidno grajen. Zgornji leseni del je bil po vojnih požigih obnovljen, a je zadržal večji naklon strehe od 45 stopinj. Večji nakloni so bili običajni v Čabru pri marsikateri starejši hiši, ter v krajih okoli njega. Žal jih je ostalo malo ohranjenih. Na spodnjem delu okoli Plešč in Osilnice so redki, čeprav jih nekatere hiše še vedno imajo. Na strehi manjkata le strma čopa na koncih.

Slika 267: Pogled na zatrepno steno Pintarjave hiše v Križevi Dragi z lesenim delom nadstropja in skrbno obokanim vhodom v hlev, iz spodnje strani.

Slika 268: Tlorisa kleti in stanovanjskega nadstropja Pintarjave hiše v Križevi Dragi. Osnovne dimenzije objekta so 10,6 x 8,1 m.

Že po grobem ogledu zidov sem pripomnil, da je to morala biti nekdanja hiša. Da je bila hiša drugačna od do sedaj opisovanih, pa

se je izkazalo po izrisu in študiju posnetega stanja ostankov njene arhitekture ter njeni primerjavi z do sedaj obdelanimi objekti.

Stavba je v delih, ki so zidani s kamnom, apnencem, verjetno privlečenim iz brega nad hišo ali iz jarka nad njo, zidana v kletnem delu. Zidan je tudi del zidov zgornjega stanovanjskega nadstropja v predelu, ki je najbližje gozdu oziroma bregu. Ostali deli nadstropja in tudi predelnih sten, ki so žal podrte, so bili leseni. Kaj več zidanega je bilo le v okolici kurišča in peči v sredini hiše.

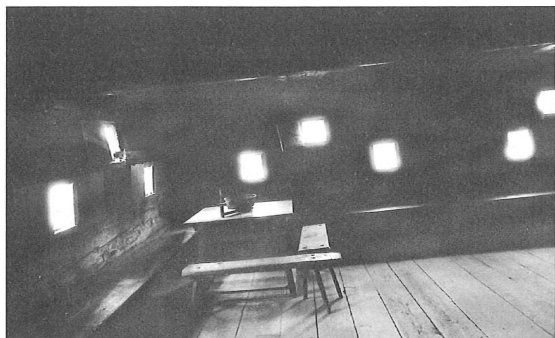

Slika 269: Pogled na Pintarjavo hišo v Križevi Dragi z druge strani dolinice.

Tloris kleti je podoben, kot ga poznamo že iz več drugih hiš iz začetka 19. stoletja. Osnova je ponovno kvadrat, ki se razteza pod glavnim bivanjskim delom, ta je moral služiti hlevu. Živine je moralo biti kar veliko, saj je Križeva Draga z okoliškimi pašniki še najbolj podobna planini. H kvadratu hleva je prislonjen pravokotnik, tokrat ne zlati, v katerem je polkrožno obokana klet, ki pa nima nobene povezave z zgornjim nadstropjem. To je nenavadno.

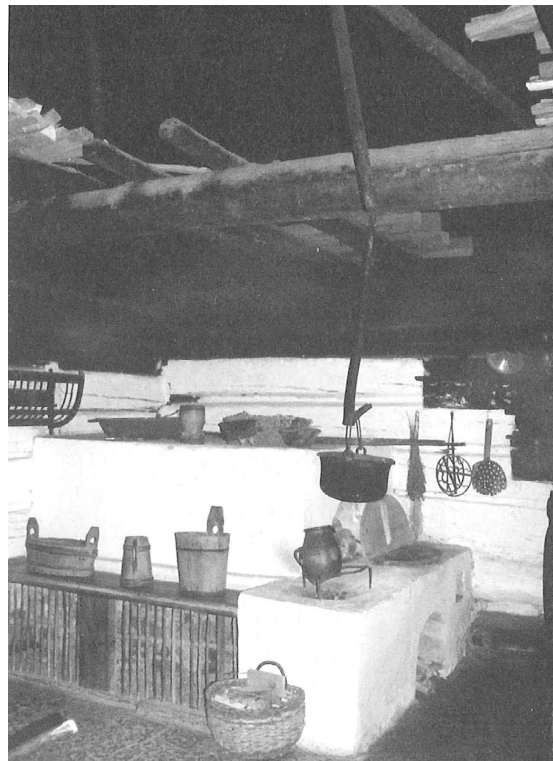
Izgleda, da je bil zidani del pozidan naenkrat. Edino predelavo je doživel, ko so za kak meter dozidali steno proti severni strani.

V delu s hlevom nas čaka presenečenje. Kljub temu, da je bilo nekaj podobnega ohranjeno že v Tamažavi šiši v Plešcih, kjer je bil prostor v hlevu proti kleti polkrožno obočen na obeh straneh sicer masivne *babe*, tam *baba* ni bila takih dimenzij. *Baba* v Pintarjavi hiši je namreč široka skoraj tri metre in tvori nad seboj veliko, trdno in stabilno površino vsaj 10-ih kvadratnih metrov, ki jo povečujejo še oboki v zadnjem delu hleva in kleti. To ni moglo biti stojišče relativno majhne krušne peči, ki v največjih hišah redko presega tlorisnih 1,2 x 1,2 metra.

Slika 270: Fotografija lesene dimnične hiše, sicer iz nekaj starejšega obdobja, iz literature. Spodnje odprtine v zunanji steni so okenske odprtine, zgornje odprtine služijo občasnemu prezračevanju zaradi dima.

Torej gre za neko drugo obliko gretja in stanovanja od tistih, kot smo jih spoznavali nižje po dolini, kjer je pri starejših stavbah povsod prevladovala črna kuhinja. Gre za dimnično hišo!

Slika 271: Primer masivne dimnične peči in ognjišča pred njenim ustjem, podobna je morala stati tudi v sredini Pintarjave hiše v Križevi Dragi. Fotografija iz literature.

Dimnice so bile sicer praviloma enocelične stavbe, a za Pintarjavo to težko trdimo, saj je po izmerah prevelika. Osnova dimnice sta v glavnem bivalnem prostoru nameščena tako peč s kurilno odprtino, kot tudi ognjišče, ki se nahaja pred odprtino peči ali samostojno. Ker dimnika ni, se iz peči in ognjišča dim razširja po celotnem prostoru.

Pintarjava hiša je imela poleg glavnega tudi stranske prostore. Zagotovo vsaj vežo, ki ni šla prečno preko hiše, kot pri kasnejših stavbah, ter dva prostora na senčni, zidani strani proti bregu in studencu pod bregom, od koder so nosili vodo. Ta studenec – nekdanj pomemben vir

življenja, je žal, po miniranju za tunel ceste nad hišami, popolnoma presahnil.

Podstreha je bila verjetno namenjena senu in otavi, na strani nad hišo pa je morala biti tudi iz debelih plohov sestavljena manjša kašča za žito. Dim se je skozi vežo brez stropa in skozi ostrešje valil na plano skozi odprtine v strešni kritini. Na ta način je ščitil ostrešje in streho pred lesnimi insekti in glivami.

Slika 272: Pogled v obokano klet, leva stena je vkopana v breg, Pintarjava hiša v Križevi Dragi.

Iz same gradbene osnove kleti in zidov nad njo težko trdimo, kdaj je nastala stavba. Iz razmerij in tistih nekaj okenskih odprtin v stanovanjskem nadstropju pa si bi upal trditi, da je bilo to še v 18. stoletju, čeprav drugi polovici. Okna so takih dimenzij (gradbena odprtina približno 60x80 cm), kot so na primer tista najmanjša na Podliparski hiši v Fari, za katero vemo, da je bila narejena precej pred 1825. letom.

Hiša je verjetno že imela strop, verjetno je morala imeti pod njim proti veži odprtino, skozi katero se je dim prosto dvigal proti

ostrešju. Ker je *baba* izredno masivna, bi domnevali, da je bilo ognjišče dvignjeno do mizne višine. Torej je zaradi teže skupaj s pečjo – oboje je bilo zidano iz kamnja, potrebovalo močno podlogo.

Slika 273: Masivna, široka in globoka *baba* Pintarjave hiše v Križevi Dragi. Na levo in desno sta krajša polkrožno obokana prostora, ki v sredini še dodatno opirata *babo* proti obodnim stenam objekta. Z zadnje strani njeni stabilnosti služi prečni obok kleti. Stropni tramovi so sekundarni.

Slika 274: Desna obočna pola, ki prečno opira *babo*, v sredini Pintarjave hiše v Križevi Dragi. Glede na velikost oken v zidanem delu domnevamo, da so bila okna tudi v lesenem delu enakih dimenzij. Poleg oken za razsvetljavo so morale biti na zunanji steni tudi dodatne odprtine višje v steni, ki so služile za občasno prezračevanje prostora in odvajanje dima. Ognjišče in

peč sta mogoče že imela urejen zajem dima skozi napo, ki je odvajala dim neposredno v podstreho. V vsakem primeru gre za zelo staro organizacijo bivanja, za katero žal ne vemo, kako dolgo je bila aktualna v Križevi Dragi.

Slika 275: Z rezljanimi mizarскими polji okrašena vhodna vrata Pintarjave hiše v Križevi Dragi, verjetno prenešena iz sosednje, podrte Pintarjave hiše čez pot, spodaj dopolnjena. Delo domačih mizarjev.

Ko smo na hitro pregledali ostanke razvalin v okolici, smo podobno zasnovo ugotovili še pri kleti druge hiše, ki je ohranjena. Njen tloris kleti je mnogo bolj strukturiran, kar pomeni, da se je dlje časa razvijala in dograjevala ter ni bila zgrajena naenkrat kot Pintarjava. Za ostale ostanke razvalin v okolici bo potrebno počakati

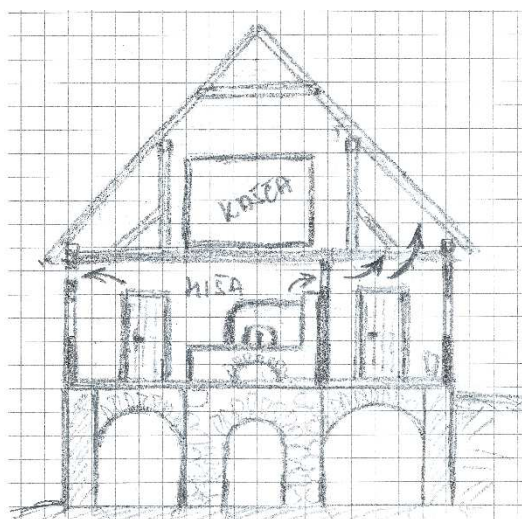
zimo, da odpade listje in sneg povalja podrast. Takrat bo možno pregledati kamnita ostenja in opraviti še kak posnetek ostanka zidov in obokov.

Iz redkih ostankov Križeve – Pintarjave hiše v Križevi Dragi ne moremo povedati kaj dosti več. Ljudje so se iz doline odselili že mnogo let nazaj, sem hodijo le po delu v gozdu in kosit tiste redke travnike, ki jih še ni zarastel gozd. S tem se je izgubilo tudi mnogo zgodb, ki so jih tkale generacije tukajšnjih prebivalcev. Bili so blizu, a za visokim hribom kljub vsemu zelo odmaknjeni od stoletja železarskega in od dima črnega Čabra. A bili so blizu tudi gornjim, hudourniškim izvirom Čabranke in globokim, slikovitim jarkom, ki se stekajo vanjo. To je le dober lučaj daleč tudi od Tatinske Drage, ki verjetno ni zastonj dobila svojega imena, saj leži zelo blizu prepovedane karavanske poti... *Šratli, cupernce, tihotapci, harambaše* – kje ste? Se bodo njihove skrivnostne zgodbe še kdaj prebudile iz zaraščenih pašnikov?

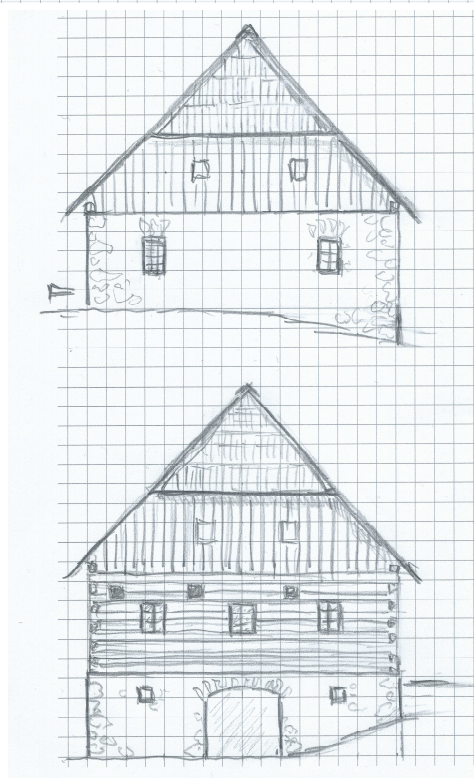
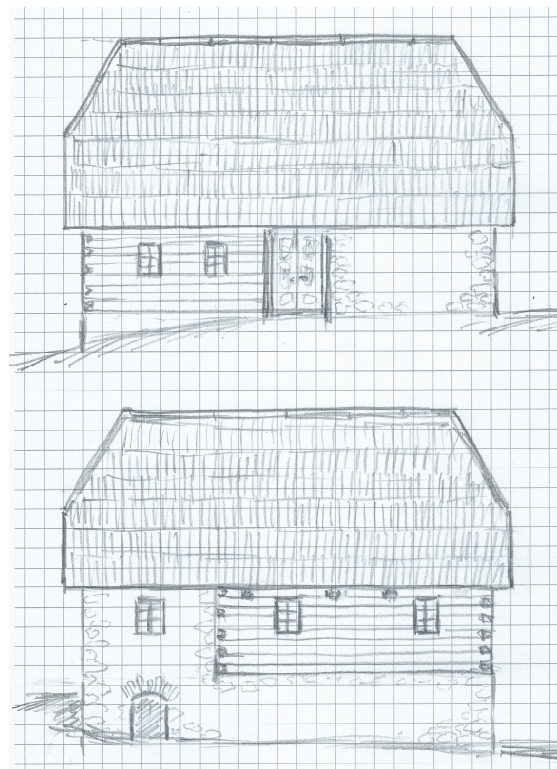

Slika 276: Edini ostanek notranje opreme, verjetno Pintarjave hiše v Križevi Dragi, sedaj v štali. Vratno krilo omare iz prve polovice ali sredine 19. stoletja, iz mehkega lesa, verjetno delo domačega mojstra.

Zgodba o Pintarjavi hiši v Križevi Dragi pa ima tudi svojo perspektivnejšo stran. Družina Pintar se v Tropetih ukvarja z živinorejo in sadjarstvom, imajo sirarno, kjer delajo sveže in trde sire, predelujejo sadje in zelišča v sokove, sirupe, žganja, likerje, sušijo krlje, slive... In prav povezano z njihovo dejavnostjo se je porodila ideja, da pregledamo hišo njihovih prednikov ter poskušamo pripraviti osnove za rekonstrukcijo tistega, kar bi bilo lahko drugačno in zanimivo za obiskovalca iz drugih krajev in kulturnih okolij. Da vsaj na skici oživimo njeno podobo izpred več kot dveh stoletij in pokažemo, da tudi na pogled skromen skedenj v sebi skriva zelo zanimive zgodbe. Z lastnim delom in voljo, brez velikih sredstev, se jih da ponovno obuditi in vključiti v razvoj kraja in družine. Srečno!

Slika 277: Poskus rekonstrukcije prereza dimnične Pintarjave hiše v Križevi Dragi, iz prve polovice 19. stoletja, po tlorisih.

Slika 278: Poskus rekonstrukcije vseh štirih fasad Pintarjave hiše v Križevi Dragi, obdobje iz začetka 19. stoletja. Med okni hiše so odprnine za zračenje zadimljenega prostora. Levo od vhodnih vrat je bilo mogoče le eno okno, tisto v vogalu.

BRENČKAVA HIŠA V VRHIH NAD TRSTJEM (TRŠČE)

Vrhi so naselje, sestavljeno iz večih gručastih zaselkov nad Trstjem (uradno Trščem). Do njih pridemo iz središča Trstja preko Lazov. Sestavljajo jih gruča hiš: Žumpre, Hrib, Petrini, Vrhovci in Spujdni Vrhi. Iz Vrhov se ob lepem vremenu vidijo poleg hriba Rudnika in slovenskega Snežnika tudi Julijci s Triglavom.

Slika 279: Osrednji zaselek Vrhov – Hrib, ki je največji in leži na križpotju iz doline.

Slika 280: Male lesene, lepo vzdrževane bajtarske hišice na Hribu.

Osrednje gručasto naselje je Hrib, z največjim številom hiš, ki so še vedno razstresene, kot so bile verjetno ob nastajanju naselja. Preko zaselka je šla pot

nekdaj navzdol v dolino proti Loknarjem in Čabru. Tu preko se je verjetno tovorila železova ruda iz območja Trstja, kjer so jo vsaj stoletje kopali večinoma iz Kočevske in različnih drugih koncev Kranjske priseljeni rudarji.

Slika 281: V središču Hriba, Vrhi, na križpotju proti dolini stoji edina stara hiša iz 19. stoletja, grajena po vzorcu tistih iz doline. Podolgovatega tlorisa, z osrednjo vežo in nekdam vsaj delno dvotraktne zasnove.

Slika 282: Kamniti zid hiše na Hribu, Vrhi. Levo od vogala je zazidana stara odprtina okna, velikosti približno 60x80 cm.

V središču Hriba stoji tudi edina večja stara hiša na Vrhah, verjetno iz sredine ali druge polovice 19. stoletja. Stavba je podobne dvotraktne tlorisne zasnove z osrednjo vežo, kot smo jo spoznavali v

dolini, s hišo nad hlevom. Delno je zidana iz kamnja, del s hišo je bil lesen, a je bil požgan in po vojni pozidan z opeko. Vse ostale hiše so bile lesene *bajte*, narejene po drugačnem, bolj centralnem tlorisnem vzorcu. Teh je, sicer obnovljenih po vojni, ostalo kar veliko na starih kletnih zidovih. Vse hiše so bile med italijansko okupacijo požgane in njihovi stanovalci internirani v koncentracijska taborišča po Italiji.

Slika 283: Med hišami Hriba. Skednji v gručastem naselju so verjetno narejeni večinoma na prejšnjih kletih zapuščenih *bajt*.

Slika 284: Zaselek Žumpre s starimi in novimi hišami. V sredini je Brenčkava. Desno zadaj je slovenski Snežnik.

Tudi po povratku preživelih in obnovi hiš so te ostale podobno centralno organizirane in so zgolj nadaljevale

tradicijo *bajtarskega* območja z lesenimi hišicami nad hlevom izpred stoletja ali dveh.

Slika 285: Brenčkava hiša v Žumpreh z vzhodne in zahodne strani.

Tipična hiša je tudi *Brenčkava* v zaselku Žumpre, ki so prvi zaselek na vrhu grebena ob poti iz Trstja. Tu je ob cesti ali le malo dlje stran stalo pet domačij. Vse so bile zgrajene podobno, brez skednjev in kozolcev. Vse potrebno za preživetje njihovih družin je bilo pod eno streho. Kakšna je bila njihova razporeditev, je razvidno pri Brenčkovih, ki je bila obnovljena na starih kletnih kamnitih zidovih in se po vojni ni bistveno spreminjala. Poleg nje so nasledniki

zgradili novo, zato stara hiša ni bila predelana.

Slika 286: Kletni kamniti zid (v katerem ni opeke) in zgornja lesena konstrukcija nadstropja iz tesanega smrekovega lesa in žaganih desk.

Poleg kamnitih zidov v kleti, vezanih z apneno malto in brez opeke, grajenih enostavno, brez obokane preklade nad edinim vhodom v štaljo, so vsi zgornji deli iz smrekovega lesa. Grede so tesane, stene nadstropja so iz žaganih, približno 10 cm debelih plohov, znotraj poletvanih in ometanih z apnenim ometom. Zunaj so stene obite z navpičnimi deskami, stike imajo prekrte z letvami. Ostrešje je bilo narejeno še za streho iz skodel in je brez čopov, kar je bilo enostavneje.

Hiša je le malce podaljšani kvadrat, osrednje kurišče ali peč opira zgolj skromen steber, malce premaknjen iz sredine hiše, s tlorisom približno 90x80 cm. Na njem in stropnih gredah, ki so položene preko njega, sedaj stoji dimnik.

Slika 287: V hlevu pod hišo je še vedno privezan bikec, zadaj so bile štalce za zajce.

Slika 288: Vhod v hišo je predelan, dodan je bil mali vetrolov. Nekoč so šle lesene stopnice naravnost do vhodnih vrat. Tudi okna so drugačna od povojnih. Originalno so bila dimenzije pribl. 70x110cm.

V kletni del s štaljo pridemo skozi edina vrata na zahodnem delu hiše, odprtina je široka le 85 cm. V hlevu, ki je obsegal nekoč celoten prostor pod hišo, je bila

živina. Konj in volov tu ni bilo, saj so vrata preozka. V kotu je bila po vojni sezidana *praščja stalca*, poseben del je bil pregrajen za *kujdr*. V kujdru so predali za krompir, ki je bil tukajšnjim prebivalcem poleg zelja glavna prehrana. Njihove njivice so bile raztresene po bregovih naokoli. Zeljnik so imeli v kotanji blizu Žumprov.

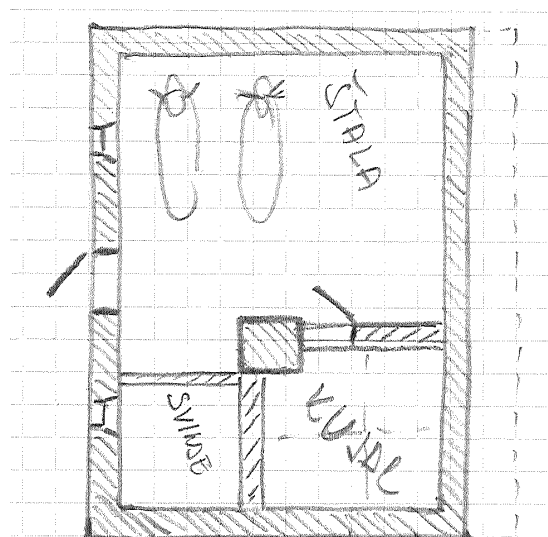
Verjetno je bilo podobna razdelitev prostorov v štali tudi že prej. Le stene med njimi so bile nekdanj lesene, postavljene iz smrekovega lesa, ki ga je bilo tu dovolj že nekoč. V hlevu je prostora za kravo in kakega teleta, ter za male živali. Pri hiši so imeli tudi nekaj koz.

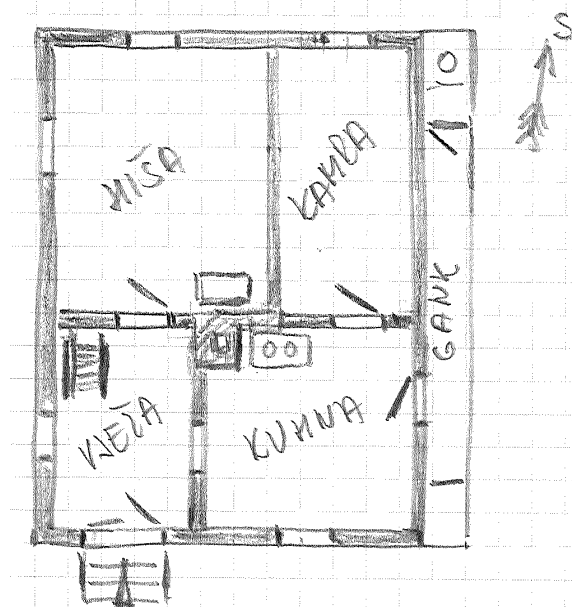
Slika 289: Vhodna veža z lestvijo za na podstreho.

V zgornje stanovanjsko nadstropje se vstopa skozi vrata na strani hiše, dvignjeno je nad terenom za nekaj stopnic. Preden so dogradili majhen vetrolov, se je vstopalo

naravnost, kot je narisano na tlorisu. Za vrati je v kotu hiše veža, iz katere se pride tako v štedilniško *kuhno*, v *hišo*, kot tudi po lestvi na *jezbo* - podstreho. Tam zgoraj je bilo sušilo za meso in seno za živino.

Slika 290: Tloris kleti Brenčkave hiše z Vrhov nad Trstjem. Zidovi so še stari, grajeni iz lokalnega kamna, le predelne stene so dozidane kasneje. Prvoten je tudi osrednji stebler. Dimenzije zidane kleti so približno 5,75x7,75m.

Slika 291: Tloris nadstropja Brenčkave hiše. Obnovljena je bila na starih temeljih po požigu predhodnice v drugi svetovni vojni. Zgornji del je bil v celoti predelan.

Iz kuhinje je dostop še na ozek, zgolj 75 cm širok gank, na katerem je še vedno spravljeno obešeno posodje. Na njegovem koncu je suho stranišče, nad gnojem iz štale. Bližje kuhinji je v vogalu mala shramba. Iz kuhinje s štedilnikom, nekoč je stal tu pločevinasti *kazu*, se vstopa še v malo *kamro*.

Slika 292: Na ganku, ki je obrnjen proti severovzhodu, je še vedno spravljena posoda, obešena na žeblih po steni. Zadaaj mala shramba za hrano.

Hiša, z enakim imenom, kot smo jih poznali v dolini, je tu majhna, izdelana v enakem razmerju kot hiša, a ne v kvadratu, saj zanj ni prostora. V njej tudi ni mogla stati krušna peč, saj je pretežka za konstrukcijo kletne opore. V Brenčkavi je postavljena mala *taljanka* – ometana in pobeljena peč, ki so jih iz opek zidali primorski (italijanski) zidarji že med

dvema vojnoma in prej. Pritisnjena je k dimniku, saj je potrebovala trden kletni podstavek, ki pa je bil ozek.

Slika 293: Mala, iz opeke zidana peč *taljanka* v hiši.

Slika 294: Lestev iz veže vodi na podstreho s senom za živino in s sušilom za meso. Seno je bilo potrebno nekdanj nositi skozi vežo gor in potem skozi *trahtar*, ki ga ni več, metati v hlev. Sedaj ga dvigujejo z zunanjim dvigalom skozi okno v zatrepu.

Slika 295: Edini ostanek hiše – predhodnice je kovani okov vrat proti ganku iz sredine 19. stoletja.

Zanimiva je podstreha, saj Brenčkavi tam še vedno hranijo seno za živino, sedaj v balah. Sena na podstrehi s sušilom za okajevanje mesa nismo videli še nikjer. Je tako, kot je bilo nekoč.

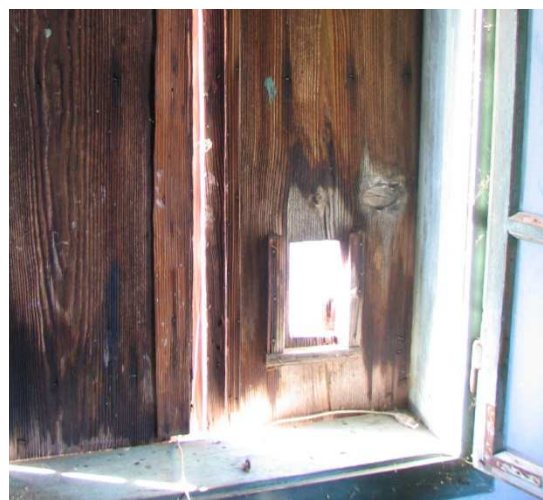

Slika 296: Polkno z izrezanim okencem za osvetljevanje fotografskih negativov na južni strani hiše.

Brenčkavi - po priimku Žagar, so morali biti posebna družina, saj je bil iz te hišice daleč naokoli poznan ansambel, v katerem

je igral Franjo, praded Mirjane Žagar, ki nas je pripeljala na Vrhe in njegovi štirje bratje, prijatelji in sosedi.

V hiši pa lahko najdemo skromen ostanek nečesa, zaradi česar smo prišli prav v to hišo in ne v katero od sosednjih. Eno od oken še vedno zapira polkno iz desk, ki ima v krilu izrezano malo okence. V to okence je praded Franjo, vstavljal barvna stekelca, da je ob njih lahko osvetljeval in razvijal fotografske negative na steklu.

Slika 297: Okno hiše z odprtino za fotografovo okence iz notranje strani. V odprtini je ležišče za vlaganje različnih stekelc. Kot smo spoznali, so Brenčkavi imeli za preživetje družine le malo, razstreseno posest, zato so morali domači fantje že kmalu pomagati z zaslužkom od dela v gozdu, ki ga je bilo nekaj tudi na okoliških veleposestvih graščaka Ghycyja iz Čabra. V tridesetih letih 20. stoletja so gozdni delavci začeli odhajati tudi na sezonsko delo v francoske gozdove. Njim se je pridružil Franjo Žagar. Tam se je spoznal s fotografi, se pričel zanimati za njihovo

delo in ob povratku skozi Pariz okoli leta 1930 je padla odločitev. Za del prisluzenega denarja si je kupil fotografski aparat. In po povratku domov začel fotografirati zase in predvsem za druge. Fotografija mu je postala dodaten vir zaslužka ob kmetiji in delu v gozdu, čeprav nikoli prav velik. Z njo se je ukvarjal vse do 1960-ih let.

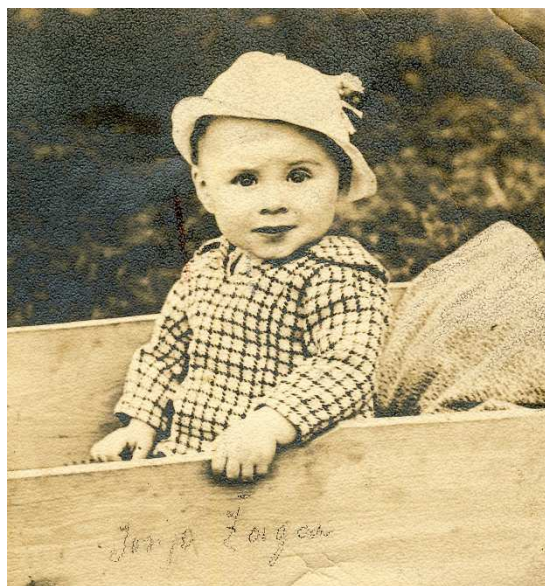
Slika 298: Fotografski aparat Franje Žagarja in spodaj del fotografske opreme s steklenimi ploščami.

Franjo je bil neke vrste polprofesionalni fotograf, sicer ne izučen, a fotografija mu je postala del zaslužka za preživetje družine. Po naročilu je fotografiral poroke,

pogrebe, prva obhajila, birme, male otroke in portrete. Tudi za dokumente. Vse to je ohranjeno še na skoraj sto steklenih ploščah pri Brenčkavih.

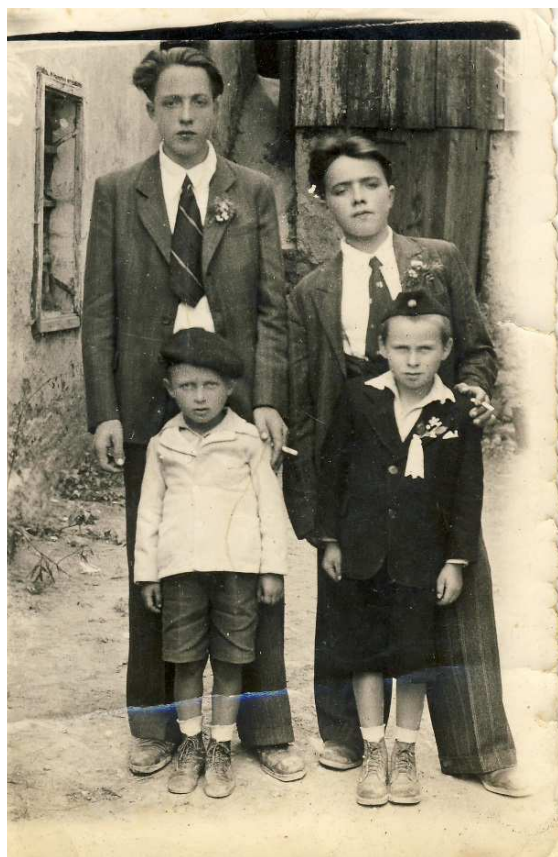
Slika 299: Levo steklena fotografska plošča negativa 9x12 cm in desno na računalniku izdelan pozitiv. Obdelava Ivan Janeš.

Slika 300: Predvojna fotografija sina Josipa, rojenega leta 1937.

Ker v hiši še dolgo ni bilo elektrike, se je razvijanja lotil inovativno. Za osvetljevanje in izdelavo fotografij je uporabljal sončno svetlobo, zato je lahko fotografije izdeloval le v sončnem vremenu. Hiša, v kateri je izdeloval fotografije, je bila zatemnjena s polkni iz

desk, v enem krilu polkna je izrezal odprtino z okvirjem, v katerega je lahko vstavljal belo in rdeče stekelce. Tako je lahko s pomočjo dnevne svetlobe eksponiral in razvijal negative na steklenih fotografskih ploščah in nato pozitive na papirju.

Slika 301: Še ena od Franjevih fotografij okoličanov iz povojnega obdobja, posneta na aparatu na film, verjetno slikano nekje v okolici Vrhov.

Med vojno sta bila oba fotografska aparata skrita pri prijatelju v Tropetih. Eden je tam ostal, drugi aparat na steklene plošče je še vedno ohranjen. Po drugi svetovni vojni je kupil še fotografski aparat na filme. Od takrat ni več fotografiral za dokumente, temveč je slikal le družino in prijatelje.

Slika 302: Kolovrat, kot jih je po drugi vojni izdeloval amaterski fotograf Franjo Žagar iz Brenčkave hiše na Vrhov.

Franjo Žagar se je rodil leta 1906 in umrl 1974. Imel je pet bratov in dve sestri. V šolo je hodil v Trstje. Ko je bil star približno dvajset let, je odšel z nekaj vrstniki in drugimi sovaščani po zaslužku v Francijo. Ljudje iz čabranskega dela in območij na drugi strani doline so v tem obdobju tja na veliko odhajali, nekateri pa še vedno tudi v Ameriko. V Franciji so delali kot gozdni delavci. Ob delu se je spoznal s fotografi, ki so ga uvedli v tehnologijo fotografije in ob povratku iz Francije domov je za del v gozdu zasluženega denarja kupil kar dva fotografska aparata. Doma se je oženil z Ivko, dekletom doma iz Uoma, dela Lazov in se ukvarjal večinoma z malo kmetijo in

delom v gozdu, poleg tega pa del denarja služil še s fotografiranjem. Med drugo svetovno vojno je fotografske aparate skril pri prijatelju Blaškotu v Tropetih.

Po vojni je na starih zidovih pogorišča obnovil domačo hišo in delal na žagi na Milanovem vrhu nad Trstjem. Z ženo Ivko sta imela dva sinova in eno hči. Tudi eden od sinov, prav tako Franjo, je bil kratek čas v Franciji, nato se je vrnil na domačijo. Drugi sin je odšel po vojni v Kanado, kjer je po pripovedi obogatel z gozdno železnico, baje ga je zato ubila mafija. Tudi hči je odšla najprej v Francijo in nato v Kanado. Tam so ostali otroci, sama pa se je upokojena vrnila nazaj.

Slika 303: Pinja iz smrekovega lesa in pločevinasti mlinček za praženje kave nad odprtino štedilnika, izdelka fotografa Franja Žagar iz Brenčkave hiše na Vrhah.

Praded Franjo je bil spreten tudi v obdelavi lesa in kovine. Tako je doma izdeloval *pine* za metenje masla, lesene čebre za

vodo, kolovrate, mizarske izdelke za svoje potrebe: vrata, celo okna in pohištvo. Izdeloval je tudi *mašince za kafi peč* – mlinčke za praženje kave, popravljал stare štedilnike - *kozle*, otrokom je izdeloval čevlje s pločevinastim podplatom. Nekaj teh izdelkov so njegovi nasledniki ohranili. Njegovi mizarski izdelki so še vedno vgrajeni v Brenčkavi hiši, ki smo jo spoznali. Kot je ostalo v spominu naslednikov, pa praded nikoli ni kaj prida zaslužil. Nekateri mu za izdelke niso mogli plačati, ker so bili prerevni, drugi, z denarjem, so mu ostajali dolžni...

Slika 304: Z lesom je bil spreten tudi Franjev sin, ki je po drugi vojni izdelal tole leseno cerkvico. Izdelana naj bi bila po spominu na pogorelo predvojno cerkev v Trstju, po spominih iz otroških let. Hranijo jo pri Brenčkavih na Vrhah.

Literatura

Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, I. zvezek: Agrarno gospodarstvo, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1970, 650 str.

Krajevni leksikon Slovenije, II. del, DZS, Ljubljana, 1971, 705 str.

P. Fister: Umetnost stavbarstva na Slovenskem, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1986, 439 str.

S. Južnič: Prvih 650 let župnije Fara, Župnija Fara 2013, Fara, 2013, 260 str.

S. Južnič: Dvig iz pragozda in zaton vanj: Razvoj Kočevske in sosednjih dolin (Osilniška, Dragarska in Poljanska) (1498-2009), samozaložba, Fara pri Kostelu, 2009, 400 str.

S. Južnič: Zgodovina Kostela 1500-1900, Občina Kostel, Kostel, 2008, 450 str.

J. Langer: Lidove stavby v Evrope, Grada Publishing, Praha, 2010, 304 str.

M. Makarovič, ur.: Dva bregova, eno srce, Življenske pripovedi iz doline Kolpe in Čabranke, Pokrajinski muzej Kočevje, Kočevje, 2002, 468 str.

S. Malnar: Prezimena u čabarskom kraju kroz stoljeća, 1498.-1997., Matica Hrvatska, Ogranak Matice hrvatske u Čabru, Čabar, 2010, 289 str.

V. Rajšp, M. Ficko: Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787, zvezek 1, ZRC SAZU, 1995

I. Sedej: Stavbarstvo depriviligiranih družbenih slojev na Slovenskem v devetnajstem stoletju, Slovenski etnograf, letnik 33/34, 1988, str. 301-328

M. Smole: Stavbna dediščina v dolini zgornje Kolpe in Čabranke / Stambena baština u dolini gornje Kupe i Čabranke, Matica Hrvatska, Ogranak Matice hrvatske u Čabru, Plešce, 2013, 178 str.

M. Smole: Tradicionalne obrti v dolini zgornje Kolpe in Čabranke ter okolici/

Tradicionalni obrti u dolini gornje Kupe i Čabranke te okolini, Matica Hrvatska, Ogranak Matice hrvatske u Čabru, Plešce, 2012, 36 str.

J. Žagar: Kostel: ljudje in zemlja ob Kolpi, Kulturna skupnost občine Kočevje, Kočevje, 1983, 204 str.

M. Žagar, maturitetna naloga pri prof. D. Kuzele: Povijest fotografije u čabarskom kraju, Srednja škola V. Nazor, Čabar, 2009, 42 str.

Z. Živković: Hrvatsko tradicijsko graditeljstvo, Ministarstvo kulture RH, 2013, 204 str.

KNJIGI NA POT

Državna meja med Slovenijo in Hrvaško je najdaljša slovenska meja. Meri 546 km (za primerjavo: meja z Avstrijo je dolga 324 km, z Italijo 235 km in z Madžarsko 102 km). Meja je nastala po osamosvojitvi Slovenije leta 1991 in je močno posegla v življenje ljudi ob njej. To se jasno odraža na območju doline zgornje Kolpe in Čabranke, kjer je meja zarezala v nekoč prehodni, kulturno in ekonomsko povezan prostor in prebivalcem prinesla obilo težav; poleg omejenega gibanja, so jim oteženi tudi socialni stiki.

Knjiga Marka Smoleta *Stavbna dediščina v dolini zgornje Kolpe in Čabranke* je nastala prav z namenom, da bi opozorila na skupno (stavbno) dediščino tega kulturnega območja in jo približala širši, slovenski in hrvaški, javnosti. Smole že več let v okviru Etnološke zbirke *Plačava šiša* v sodelovanju s Slovenskim etnološkim društvom organizira delavnice, katerih cilj je predvsem ohraniti in širši javnosti predstaviti različne etnografske zbirke ljubiteljskih zbirateljev z obravnavanega območja in zbrati čim več podatkov o tamkajšnji stavbni dediščini. Markova zagnanost za delo in njegova ljubezen do omenjenih krajev vsako leto na delavnice privabita stare in nove prostovoljce različnih starosti in poklicev. Tudi sama na delavnicah že dve leti z veseljem sodelujem. Markova prizadevanja so pomembna tudi zato, ker povezujejo prebivalce teh ekonomsko in demografsko osiromašenih krajev in hkrati spodbujajo njihove čezmejne stike. Tako so nam na primer na delavnici v Bezgovici, avgusta 2014, na pomoč priskočili vaščani bližnjega Padovega, spremljevalne prireditve v Palčavi šiši v Pleščih pa vsako leto privabijo prebivalce z obeh strani meje.

Rezultat poletnih delavnic in Markovega večletnega raziskovanja teh krajev je tudi pričujoče prvo nadaljevanje leta 2013 izdane knjige *Stavbna dediščina v dolini zgornje Kolpe in Čabranke*. Obe knjigi se medsebojno dopolnjujeta, zato ju je smiselno brati v sosledju. V prvi knjigi se je avtor posvetil načinu bivanja v stanovanjskih hišah v dolini zgornje Kolpe in Čabranke ter bližnji okolici. Posebno pozornost je namenil gospodarskim dejavnostim in pomenu transportnih poti za razvoj in življenje teh krajev. Ugotovil je, da so se kulturni vplivi in gradbene »posebnosti« širili z drugih območij po treh smereh: s Hrvaške in Bele krajine, z Reke in Bakra ter iz Loške doline. Prav tako je podrobno opisal deset hiš in pripadajočih gospodarskih poslopij z obravnavanega območja, za primerjavo pa dodal še hišo iz Babnega polja. V prvem nadaljevanju knjige pa Smole, poleg doline zgornje Kolpe in Čabranke, področje raziskovanja razširi še na (prav tako) obmejno območje Kostela, preko katerega so nekoč ob Kolpi vodile poti iz spodnjega Pokolpja in Bele krajine. Zgodovinsko-geografskemu in kulturnemu orisu Kostela z okolico sledi opis desetih stavb. Objekti, pregledani v zgornjih

koncih doline nad Osilnico, imajo podobne značilnosti kot tisti, opisani v prvem delu knjige. So dokaj enotne zgradbe kombinirane lesene in kamnite gradnje, dvotraktne arhitekture alpskega tipa s srednjo vežo in črno kuhinjo. V kletnih konstrukcijah večine od njih avtor odkriva osnove starejših hiš - dimnic. Dodatno so opisani še trije tipi stavb z območja Kostela: hišica osebenjeka, stanovanjska hiša podolgovatega tipa in hiša podolgovatega tipa v ključ. Letos sta opisani tudi dve stanovanjski hiši iz Gašparcev in Trstja - Tršća, v katerih sta do sredine 20. stoletja v različnih socialnih razmerah delovala dva fotografa, vsaka od njih nosi značilnosti svojega območja.

Avtor o razvoju naselij in namembnosti stavb sklepa na podlagi pregledanih vojaških in katastrskih kart iz različnih obdobj od druge polovice 18. do sredine 19. stoletja, iz izvedenih gradbeno-arhitekturnih posnetkov stavb, opira se tudi na ustno izročilo prebivalcev območja, poznavalcev in lastnikov obravnavanih stavb ter na ugotovitve s terena. Obe knjigi vsebujeta tako bogato slikovno gradivo kot tudi skice zunanosti stavb in tlorise, ki jih je izdelal avtor sam, ne manjkajo niti fotografije notranjosti in notranje opreme.

Poleg tega, da Marko Smole s svojima knjigama polni praznino v poznavanju obmejnega prostora od Kostela do Babnega Polja, je njegovo delo pomembno tudi zato, ker stavbna dediščina obravnavanega območja v takem obsegu še ni bila obdelana. Predvsem pa je dragoceno, da delo presega nacionalne razmejitve, ki so se posebno po letu 1991 prebudile v dolini zgornje Kolpe in Čabranke, saj avtor ne govori o ločenih bregovih, ampak o dolini kot enotnem kulturnem prostoru, ne ozirajoč se na sedanje omejitve zaradi obmejnega režima. Smoletovo raziskovalno delo pa še ni končano, saj si avtor želi, da bi v naslednjih letih evidentirali še več primerov stavbne dediščine in na ta način spodbudili njeno ohranjanje in hkrati ohranjanje izročila o življenju v teh krajih. Avtor namreč skozi opise stavb pripoveduje tudi zgodbo (nekdanjih) prebivalcev doline. Njegovi knjigi bralcem omogočata, da spoznajo vpetost arhitekture v kulturno okolje, lahko pa sta tudi pripomoček graditeljem in načrtovalcem pri razumevanju in obnovi sedanjih, pa tudi pri načrtovanju novih objektov, skladnih s tradicijo lokalnega kulturnega okolja in s posebnostmi doline zgornje Kolpe in Čabranke ter območja Kostela.

Stara Cerkev, 8. 12. 2014

Anja Moric, univ. dipl. politologinja, doktorska študentka Politologije na Fakulteti za družbene vede in študentka Etnologije in kulturne antropologije na Filozofski fakulteti v Ljubljani

UZ KNJIGU

Državna granica između Slovenije i Hrvatske najduža je slovenska granica. Duga je cijelih 546 km (za usporedbu: granica s Austrijom duga je 324, s Italijom 235, a s mađarskom 102 km). Granica je nastala nakon osamostaljenja Slovenije god. 1991. i jako je zašla u život ljudi koji žive uz nju. To se također jasno odražava na području doline gornje Kupe i Čabranke, gdje je granica zašla u nekad nerazdvojen, kulturno i ekonomski povezan prostor, a stanovništvu donijela mnoštvo poteškoća; osim ograničenog prometovanja otežane su im i socijalne veze.

Knjiga Marka Smoleta *Stavbna dediščina v dolini zgornje Kolpe in Čabranke* (Stambena baština u dolini gornje Kupe i Čabranke) nastala je upravo s ciljem da upozori na zajedničku (stambenu) baštinu tog kulturnog područja te da je približi široj, slovenskoj i hrvatskoj javnosti. Smole već niz godina u okviru Etnološke zbirke Palčava šiša i u suradnji sa Slovenskim etnološkim društvom organizira radionice, čiji je prvenstveni cilj očuvati i predstaviti široj javnosti različite etnografske zbirke amaterskih sakupljača s istraženog područja i prikupiti što više podataka o stambenoj baštini tog područja. Markov entuzijazam, radišnost i ljubav prema spomenutim krajevima svake godine dovabi na radionice stare i nove dragovoljce različite životne dobi i zanimanja. I ja već dvije godine s radošću sudjelujem na radionicama. Markova nastojanja značajna su i zato što povezuju stanovništvo tih osiromašenih krajeva u ekonomskom i demografskom smislu, a ujedno potiču njihove prekogranične veze. Na radionici u Bezgovici kolovoza 2014. su nam na primjer u pomoć priskočili i mještani obližnjeg Padova, a popratne priredbe u Palčavoj šiši u Plešcima pak svake godine privuku stanovništvo s obje strana granice.

Rezultat ljetnih radionica i Markova višegodišnjeg istraživanja tih krajeva je i prvi nastavak knjige 2013. godine *Stambena baština u dolini gornje Kupe i Čabranke*. Obje knjige se međusobno nadopunjuju, zato ih je potrebno čitati usporedo. U prvoj knjizi se je autor načinu stanovanja i stambenim kućama u dolini gornje Kupe i Čabranke te u bližoj okolini. Posebnu pažnju je posvetio gospodarskim djelatnostima i značaju transportnih putova za razvoj i život tih krajeva. Došao je do zaključka da su se kulturni utjecaji i građevne 'posebnosti' širile s drugih područja iz tri smjera: s Hrvatske i Bele krajine, iz Rijeke i Bakra te iz Loške doline. Isto tako je detaljno opisao deset kuća i pripadajućih gospodarskih objekata s obrađivanog područja. Za usporedbu je dodao i kuću iz Babnoga Polja. A u prvom nastavku knjige Smole je osim doline gornje Kupe i Čabranke područje istraživanja još i na (isto pogranično) područje Kostela, kroz koji su nekada vodili putovi iz donjeg Pokuplja i Bele krajine.

Povijesno zemljopisnom i kulturnom ocrtavanju Kostela s okolicom slijedi opis deset nastambi. Nastambe istražene u krajevima iznad Osilnice imaju slične značajke kao one što su opisane u prvom dijelu knjige. Prilično su jedinstvene nastambe kombinirane drvene i kamene gradnje, dvotraktne arhitekture alpskoga tipa, sa središnjim hodnikom i crnom kuhinjom. U podrumskim konstrukcijama većine od njih autor otkriva osnove starijih kuća – *dimnica*. Dodatno su opisana još tri tipa nastambi s područja Kostela: kućica osebenjka, stambena kuća duguljastog tipa i kuća duguljastog tipa 'u ključ'. Ljetos su opisane i dvije stambene kuće iz Gašparci i Trstja (Tršća), u kojima su do sredine 20. stoljeća u različitim socijalnim okolnostima djelovala dva fotografa. Svaka od njih nosi značajke svojega kraja.

Autor o razvoju naselja i namjene nastambi zaključuje na temelju pregledanih vojničkih i katastarskih karata iz različitih razdoblja od druge polovice 18. do sredine 19. stoljeća, a oslanja se i na usmenu predaju stanovništva dotičnog kraja, poznavatelja i vlasnika obrađivanih nastambi i na rezultate istraživanja na terenu – također iz izvedbenih građevinsko arhitektnih snimaka nastambi. Obje knjige sadrže bogato slikovno gradivo kao i skice nastambi i tlocrte koje je izradio sam autor. Ne nedostaju niti fotografije interijera i unutarnje opreme.

Pored toga što Marko Smole svojim knjigama popunjava prazninu o poznavanju pograničnog prostora od Kostela do Babnoga Polje, njegovo je djelo značajno i zato što stambena baština istraženog područja u tom opsegu još nije bila obrađena. Prije svega je značajno da obrađeno djelo prelazi nacionalna razgraničenja koja su probudila posebno nakon 1991. godine u dolini gornje Kupe i Čabranke, jer autor ne govori o odvojenim obalama nego o dolini kao jedinstvenom kulturnom prostoru, ne osvrćući se na današnja ograničenja zbog graničnog režima. Smoletov istraživački rad još nije završen, jer autor želi narednih godina evidentirati još više primjera stambene baštine i na taj način potaknuti njeno očuvanje i ujedno očuvanje predaje o životu u tim krajevima. Autor, naime, kroz opise sačuvanih nastambi opisuje i priču (nekadašnjih i sadašnjih) stanovnika doline. Njegove knjige čitateljima omogućuju da spoznaju utkanost arhitekture u kulturnu okolinu, a mogu biti i pomagalo graditeljima i planerima za razumijevanje i obnovu sadašnjih, a i planiranju novih objekata, sukladnih tradiciji lokalne kulturne okoline i posebnostima doline gornje Kupe i Čabranke kao i područja Kostela.

Stara Cerkev, 8. 12. 2014

Anja Moric, univ. dipl. politologinja, doktorska studentica Politologije na Fakultetu za društvene znanosti i studentica Etnologije i kulturne antropologije na Filozofskom fakultetu u Ljubljani
Prijevod iz slovenskog: Slavko Malnar

Abstract

Upper Kolpa and Čabranka river valley area was during history always well connected, although there were borders present for more than last 400 years - between land properties, parts of the monarchy and between Slovenia and Croatia. People lived along the same transportation routes, on not so rich agricultural land. They had to sustain good cross-border cooperation to survive. This is evident also in the field of traditional house architecture, especially because the land was colonised or settled with new peasants till 16th century, when it has mostly belonged to the same land lord from Kočevje. The same direction of colonization from neighbour Dukedom Crain region were present also under croatian Zrinski land lord family in the 17th century, when iron works in Čabar were established. Ironworks were active until 1780. On the lower part of Kolpa valley, the Kostel land lord on the left bank and the Brod land lord on the right side of the river, bordered the upper areas. After Turk invasions in 15th century and later, this area were recolonized also with Uskok people who brought their culture from the Dinaric cultural environment.

In the first book, published in the year 2013, basic information about living culture in houses of the area in the 19th century mainly up to the 2nd WW timeframe, and also after was given. We described examples of interesting architecture from villages on both sides of the valley. In this book, we are continuing our review with description of lower part of the upper Kolpa valley and additional old houses.

We described the Kostel area, where different cultural influence is evident, comparing with upper area. Although Kostel peasants were more then three centuries cooperating with peasants from the upper valley – Osilnica, Gerovo and Germans from the upper Kočevska land, they preserved their own house tradition, which was independent from the Alpine, two-tract house pattern from the upper area. They cooperated in many times illegal trading and lading of the goods on the caravan paths between middle Croatia and Bela krajina to the Kvarner ports Bakar and Senj, on the paths through Kolpa and Čabranka valley. But their houses and living culture remained different to the end of 19th century.

In the Kostel area we analysed samples of the old houses from the oldest one in Fara, built in the 18th century or earlier, to the small poor man house and its development through the century, and to houses in border Srobotnik village. All of them were built on the base of the oblong ground plan, typical for the area. The oldest houses were built with the lower fireplace, placed near to the masonry built southern outer wall of the house. In the middle of 19th century these houses were turned directly into the iron tin plate kitchen-range house, vaults for smoke collection remained until the 2nd world war. The kitchen or cooking fireplace is usually placed in the middle part of the house, in the entrance hall. The houses were single tract structures on the side of the main living room and two-tract on the opposite side with store and small room.

In the upper side of the valley we analysed some additional houses built in the 18th or beginning of the 19th century, where transformation from the baroque to the neoclassicistic proportions is evident. We found evidences for three or four cell »smoke houses«, where in the main living room in the centre of the house bread stove and opened fireplace for cooking on table heigth were placed. Smoke was exiting house through the roof. Heavy stove structure needed a strong, fine masonry built vaulted structures in the basement. They are evidently stronger then later structures built for black kitchen. Many of this basements are still in use and nicely preserved, especially in villages on the hilly area. Some of them are much older than 200 years. All these houses living floors were reconstructed into the black kitchen ground floor patterns in the 19th century and after in the kitchen-range house.

Beside old houses from Fara, Srobotnik, Padovo, Bezgovica, Črni Potok and Križeva Draga villages, their development and history, connected with their owners, illustrated with more then 300 pictures, we described also two houses important for other reason. The house in Gašparci village, built acc. to tradition of the upper valley in 1921, owned by Ivan Šafar – first professional photographer in the upper Kolpa valley and his family story. He had there the photographic studio and laboratory. He was working until 1951. Many of interesting equipment and pictures are still preserved. We added also a description of another, much smaller house, owned by an amateur-photographer Franjo Žagar from Tršće. It is a nice sample of a small and simple wooden farm house from the upper area, with much less opportunities to earn the money for living, but with interesting family stories.

maticahrvatska

Ogranak Matice hrvatske u Čabru

ISBN 978-953-7541-41-5

ISBN 978-953-7541-41-5

9 789537 541415 >

Stavbna dediščina v dolini zgornje Kolpe in Čabranke I.nad./ Stambena baština